

N Á R O D O P I S N Á

revue

3/2013

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 3/2013:

PhDr. Barbora PŮTOVÁ, Ph.D., (*1985) vystudovala kulturologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, od roku 2012 zde působila jako odborná asistentka, v současné době je odbornou asistentkou Ústavu etnologie FF UK. Zabývá se problematikou antropologie umění, mladopaleolitického a neolitického umění. Kontakt: barbora.putova@ff.cuni.cz

Mgr. Jana POLÁKOVÁ, Ph.D., (*1973) vystudovala etnologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 1997 působí v Muzeu romské kultury, jehož řízením je v současné době pověřena. Od roku 2004 zde pracovala na pozici vedoucí Sbírkového oddělení a jako muzejní etnolog. Zaměřuje se především na způsoby obživy Romů a na dětskou romskou kulturu. Kontakt: polakova@rommuz.cz

Mgr. Martin NOVOTNÝ, Ph.D., (*1978) vystudoval etnologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Je zaměstnancem Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Věnuje se lidovému stavitelství v nížinných a rovinných oblastech Moravy a tradičnímu řemeslu. Kontakt: martin.novotny@nulk.cz

doc. PhDr. Miroslav VÁLKA, Ph.D., (*1951) vystudoval etnografii a bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Brně (dnes Masarykova univerzita). V letech 1975–1991 pracoval jako odborný pracovník (etnograf) v Muzeu Kroměřížska. Od roku 1993 přednáší v Ústavu evropské etnologie FF MU (který od roku 2006 vede) problematiku materiální kultury a etnologii slovanských národů (se specializací na Slováky, Slovinci a Lužické Srby). Kontakt: valka@phil.muni.cz

Mgr. Eva ŠIPÖCZOVÁ (*1986) je doktorandkou Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně. Zaměřuje se doklady historické paměti v odrazu politických a společenských událostí v současném slovesném folkloru. Kontakt: sipoczova@mail.muni.cz

N Á R O D O P I S N Á

revue

3/2013

OBSAH

Studie a další příspěvky k tématu Využití hlíny v tradiční kultuře

Ideqqi: keramika kabylských žen (<i>Barbora Půtová</i>)	159
Využití a zpracování hlíny u Romů na území bývalého Československa (<i>Jana Poláková</i>)	169
Historické okolnosti zániku archaických stavebních projevů pomoravsko-panonského typu lidového domu (<i>Miroslav Válka</i>)	177
K některým archaickým konstrukčním technologiím hliněných staveb na Hané (<i>Martin Novotný</i>)	190

Ostatní studie a materiály

O zajkovi a medveďovi: k problematike tematického vymedzenia politickej anekdoty (<i>Eva Šipőczová</i>)	198
---	-----

Fotografická zastavení

Sobotiště, autor snímku a datum neznámé... (<i>Helena Beránková, Alena Kalinová</i>)	206
--	-----

Společenská kronika

Josef Kandert 70 let (<i>Zdeněk Uherek</i>)	208
Jediný český Jawalapiti sedmdesátníkem – Mnislav Zelený 1943 až 2013 (<i>Josef Kandert</i>)	209
Přátelské blahopřání k životnímu jubileu Pavla Bureše (<i>Jitka Matuszková</i>)	210
K jubileu Vandy Jiříkovské (<i>Jiří Langer</i>)	212
Petr Novák (20. 2. 1936 Jablonec nad Nisou – 1. 4. 2013 Praha) (<i>Daniela Stavělová</i>)	212
Za Barborou Čumpelíkovou (<i>Karel Pavlišťík</i>)	213

Konference

Seminář Sýpky venkovských usedlostí a problematika „špýcharového domu“ (<i>Roman Malach</i>)	214
--	-----

Výstavy

Výstava Wiener Typen: Klischees und Wirklichkeit (<i>Barbora Půtová</i>)	215
--	-----

Festivaly

Postřehy z Myjavy 2013 aneb Festivalové zamyšlení nad vývojem folklorního hnutí (nejen) na Moravě a na Slovensku (<i>Lucie Uhlíková</i>)	216
MFF Strážnice 2013 alebo „moja“ tohtoročná Strážnica (<i>Viera Feriancová</i>)	217
Finále verbířské soutěže na 68. ročníku MFF ve Strážnici očima diváka (<i>Jitka Matuszková</i>)	221
Mezinárodní folklorní festival Lužyca 2013 jubilejní (<i>Jan Krist</i>)	222

Recenze

Z. Profantová a kol.: Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti (<i>Marie Novotná</i>)	223
D. Klímová – J. Otčenášek: Česká pohádka v 19. století (<i>Milena Šubrtová</i>)	224
Jak se dá také psát „recenze“ (reakce na text M. Šubrtové) (<i>Jaroslav Otčenášek</i>)	226
J. Tichá: Gloria, gloria, aby ta trnečka rodila... Jaro na Rožnovsku.	
Výroční zvyky a slavnosti (<i>Daniel Drápala</i>)	226
O. Kolář: Historická ročenka 2012 (<i>Marta Ulrychová</i>)	227
N. Belisová: Osud má jméno Dolský mlýn (<i>Zdeňka Pitrunová</i>)	228

Zprávy

Posolstvo piesní Slovensku a svetu (<i>Helena Beránková, Jana Pospíšilová</i>)	230
Pozvánka na výstavu Věřte – nevěřte: Paťan – ma paťan (<i>Michal Schuster, Milada Závodská</i>)	231

Resumé

232

IDEQQI: KERAMIKA KABYLSKÝCH ŽEN

Barbora Půtová

*„... ona ‚zformovala‘ své děti,
zrovna tak dala tvar své keramice“*

Makilam

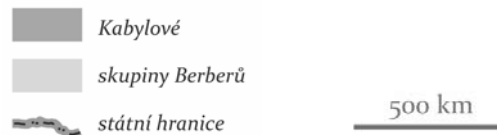
Kabylové jsou rovni autonomnímu berberskému etniku

Kabylové¹ představují berberské etnikum žijící v horské oblasti severovýchodního Alžírsko nazývané Kabylie (Alliou 2006). Na území Alžírsko byli Kabylové vystaveni působení Féničanů, Římanů, Arabů, Španělů, Turků a nakonec i Francouzů. Pod islámskou nadvládou se území nacházelo od konce 8. století. Arabská migrace vnesla do oblasti severní Afriky arabštinu, islámskou kulturu a tradice. Arabština v tomto období představovala univerzálně uznávaný jazyk obchodu a vědy, který se postupně proměnil v jazyk vzdělané elity stojící v opozici k lokálním dialektům (Makilam 1999). Po pádu Granady v roce 1492 Španělé obsadili pobřežní oblasti Kabylie. Osmanská říše ale efektivně bránila území v severní Africe a učinila Alžírsko svou součástí. Vojenskou kontrolu si nad územím Kabylie podržela od roku 1671 až do roku 1830. Toto území však nebylo jazykově, nábožensky ani kulturně jednotné (Stone 1997, Evans – Phillips 2007). V tomto období se „v horách nacházeli víceméně nezávislí Kabylové; v nížinách pak ne zcela podřízení Arabové; ve městech pak Turci“ (Tocqueville 2001: 12). Pod vlivem Francie se Kabylie ocitla od 30. let 19. století v důsledku koloniálních výbojů. Po kabylském povstání v roce 1871 se Francie rozhodla rozdělit tuto provincii na dvě části – Malá Kabylie a Velká Kabylie. Kulturní identitu Kabylů ovlivňovala jejich příslušnost k berberskému kulturnímu okruhu a vědomí odlišnosti od arabské kultury. Ovšem „ke staletí trvající jazykové arabizaci severní Afriky docházelo v centrální oblasti Kabylie mnohem pozvolněji než v nížinatých oblastech“ (Maddy-Weitzman 2011: 39). Kabylský jazyk² a berberská kultura mají výrazný podíl na tom, že si Kabylové dokázali po dlouhá staletí uchovat svoji specifickou kulturu. V 19. a 20. století lze zaznamenat výraznou a kontinuální emigraci Kabylů do Francie (Chaker 1985, Stone 1997, Maddy-Weitzman 2011). Kulturní vliv Francie na území Alžírsko přetrvával i po vyhlášení jeho samostatnosti v roce 1962. Podíl na tom má užívání francouzštiny³ ve státní správě. Také v současné době Francie představuje migrační cíl Kabylů, kteří zde hledají vzdělání a pra-

covní uplatnění (Ageron 1991, Makilam 1999).⁴ Navzdory trvalému tlaku francouzského kolonialismu a alžírského nacionalismu lze poznamenat, že „Kabylie byla nezávislou oblastí“ (Merolla 1996: 24).

Území Kabylie představuje jednu z nejvíce hustě obydlených oblastí Alžírsko. Kabylské vesnice jsou situovány na hřebenech a svazích úrodných údolí. Tato poloha byla výhodná pro zaujetí strategicky obranné pozice. Z urbanistického hlediska kabylské vesnice tvoří shluky domů pravoúhlého tvaru s plochými střechami, které jsou vzájemně odděleny uličkami. Domy jsou vybudovány z místních materiálů, jako jsou kameny, sláma a hlína. Novější stavby využívají cement. Kabylské vesnice se vyznačují

Berberi v Alžírsku

vysokou hustotou obydlí bez přímých cest. Každý dům má dvě části – osvětlený veřejný prostor a tmavý soukromý. Osvětlená veřejná část je mužským prostorem, který slouží jako přijímací místnost a shromaždiště. Tmavá soukromá část je vyhrazena ženám a jejich aktivitám. Zatímco muži ovládají veřejný prostor vesnice, ženy mají pod svojí kontrolou domácí teritorium jako oblast soukromou, oddělenou od vnějšího světa (Genevois 1962, Bourdieu 1965, 1972). „V protikladu k mužské práci, která je vykonávána mimo dům, je ženská práce v podstatě neznámá a skrytá.“ (Bourdieu 1990: 276) Za kamennými zdmi vesnic se nacházejí pastviny a soutěsky. Zemědělství vyžaduje budování zavodňovacích kanálů, které rozvádějí vodu na terasovitá políčka ve strmých svazích. Horský život doplňuje kočovné pastevectví a sezónní migrace stád i lidí. Vesnice jsou uspořádány podle klanů. Každý klan měl svého zástupce, jenž byl součástí rady obce. Každá vesnice měla svého velitele, který ji zastupoval v kmenovém uspořádání (Khellil 1979).

Kabylské dívky nesoucí vodu v keramických nádobách. Soukromá sbírka, foto anonym, 1927.

Kabylská žena je rovna umělkyni

Kabylská společnost se vyznačuje specifickými normami, kulturními kódy a pravidly, která jsou součástí mytického a obřadního systému. Na strukturu a fungování kabylské kultury má svůj vliv i lokální geografický prostor reflektující sociální prostor (Yacine 1993: 2001). V kabylské společnosti muži zastávají vysoký status a s ním související sociální role. Nadřazenost mužů nad ženami je zakotvena již v mytologické tradici, podle níž v minulosti nastal „pád ženy“ z jejího původně vysokého statusu „matky světa“ ve zlou čarodějnici. Jazyk, tělo a distribuce úkolů v kabylské společnosti umožňují mužům zaujímat nad ženami absolutní moc. Navzdory tomuto kulturnímu předsudku se kabylské ženy realizují jako básničky a zejména jako umělkyně a tvůrkyně keramiky. Kabylské ženy takto mohou opustit striktně vymezenou femininní oblast, získat společenský kredit a symbolickou moc i vliv.⁵ „Jedinečnost kabylských žen představuje mimo jiné jedno z témat koloniální propagandy, která se snaží upozorňovat na rozdíly mezi Araby a Berbery.“ (Fanon 1989: 31) Ačkoliv byly kabylské ženy více konzervativní a rigidní, dosahovaly vyššího postavení nežli arabské ženy (Touati 1984). V důsledku modernizace získaly dokonce stejná práva ve společnosti jako muži. Navzdory sociální integraci a emancipaci však i nadále kabylská žena „jaksi postupuje jinou cestou než muž“ (Kandiyoti 1993: 377).

Ženy jsou spojovány s řemeslnou a uměleckou produkcí. V kabylské společnosti je pevný vztah stanoven mezi ženami a uměním. V tradičním výkladu nepředstavuje kabylská keramika umění, nýbrž řemeslo (Ionas 2007). Ženy jsou spojovány také se zemí, neboť Kabylové jsou přesvědčeni, že jejich plodnost ovlivňuje úrodnost země. Žena je povinna zemi pomáhat v zajištění kontinuity lidského i animálního života. Výroba kabylské keramiky⁶ zdůrazňuje úctu k zemi a podporuje úrodnost půdy a pokračování kontinuity života. Znalosti a dovednosti se v kabylské společnosti předávaly prostřednictvím orální tradice a na základě každodenní zkušenosti (Chaker 1984, Makilam 1999). Proces výroby keramiky představuje tabu, jehož znalost je předávána z matky na dceru, stejně jako i tkaní a ostatní domácí činnosti (Bourdieu 1990). V Kabylii je to výhradně žena, „která se věnuje celému procesu hrnčířství a výrobě keramiky: od získání keramické hlíny až po samotné dokončení výrobku“ (Makilam 2007b: 26). Kabylská keramika vykazuje specifický ženský rukopis, odhaluje mentalitu kabylských žen a tajné vědění, uchované uvnitř tradiční

společnosti. Na jaře povinně před setbou kabylská žena „*začíná cyklus keramiky ve shodě se zapovězenou zemí* [...]“ (Makilam 1999: 9). Ačkoliv jsou řemeslné a umělecké dovednosti kontinuálně předávány z matky na dceru, produkce tradiční kabylské keramiky v současné době poklesá. Může se jednat o důsledek odchodu mladých žen z venkova do měst, případně důsledky modernizace a rozpadu hodnot tradiční kabylské kultury. Pod vlivem šíření a přejímání nových technologií výroby keramiky dochází také k narušení původního „obřadu výroby“, v jehož průběhu tradiční keramika vznikala.

Výroba kabylské keramiky je rovna obřadu

Výroba keramiky je v kabylské společnosti přirovnávána k životnímu cyklu rostlin. Hlína k výrobě keramiky je považována za živou esenci. Artefakt vyrobený z hlíny čeká na příznivé klimatické období, které umožní vegetativní růst stejně jako pšenici na jaře. Po sklizni je možné keramiku ozdobit a vypálit. Motivy uplatňované na keramice analogicky pokrývají stěny domu. Výroba kabylské keramiky má tři fáze výroby, které zahrnují 1) přípravu, 2) modelování, 3) zdobení včetně vypálení, případně glazování.

Během fáze přípravy je hlína získávána na jaře, kdy jsou teploty mírné, dostatečné k vysušení a předcházení prasklinám vlivem tepla (Makilam 2007b). Hlinišť se nachází v blízkosti vesnic. Získání a dodání surového materiálu je předmětem utajení. Jedná se totiž o akt, jenž zneklidňuje temný potenciál Matky Země – zdroje fertility a úrodnosti. Hlína je nejdříve promyta a zbavena nečistot. Následně je namočená hlína mixována s rozdrčenými úlomky staré keramiky, propůjčující keramické hmotě soudržnost (Lacoste-Dujardin 2005). Příprava nové hlíny ze staré keramiky je chápána jako podpora kontinuity života po smrti a jako tradiční atribut kabylské mentality. Stará keramika symbolizuje zrození nové keramiky (Makilam 2007a). Pro kabylské ženy je země obývána neviditelným životem a voda přitahuje tajemné entity, které se potulují kolem. Z tohoto důvodu nesmí hlína zůstat namočená déle než tři až čtyři dny, rozhodně však nesmí překročit délku tří nocí. Magický význam čísla tři souvisí s lunární fází. Stejně tak musí být zesnulá osoba pohřbena do tří dnů, které souvisí s třemi dny lunární obnovy, a obřad porodu je proveden tři dny po porodu.

Fáze modelování zahrnuje ruční tvarování a hnětení hlíny. Ženy modelují na ploché a kulaté podložce (turneta) vyrobené z kravského hnoje a hlíny, zesílené vrstvou

slámy a proseté hlíny. Ženy neužívají statické kolo, neboť se domnívají, že by odňalo zdroj regenerativní síly. Proces modelování zahrnuje jak specifické pohyby jejich těla, tak přímý kontakt rukou s materiálem. Funkce výroby keramiky je nejen praktická, ale také psychologická a léčivá. Artefakt je modelován z pásků hlíny, které tvoří výchozí materiál. Celek je následně zarovnán dvěma destičkami a artefakt lze vymodelovat a vytvarovat na vnější i vnitřní straně. Následně jsou fixovány rukojeti a hubičky. Na závěr modelování je artefakt uhlazen malým kamenem, ulitou, a vysušen na vzduchu (Lacoste-Dujardin 2005, Makilam 2007b).

V poslední fázi výroby keramiky je na vymodelovaný artefakt aplikován nátěr s bílou nebo okrovou engobou, která je považována za barvu obrody a obnovy, protože mrtví jsou pohřbeni v bílém rubáši. Keramika je analogicky bílá z důvodu přípravy na její zánik během další fáze výroby a následné znovuzrození (Makilam 1999). Ženy malbu nanášejí prsty nebo štětcem z kozích chlupů. V kabylské keramice převažují teplé barvy, které jsou získávány drcením pigmentu s příměsí vody. Bílá nebo okrová je získávána z kaolínu. Červená pochází z červeného okru nebo hematitu. Jedná se však i o další odstíny hnědé. Černá vzniká z manganu. Malba je na keramice zafixována finálním nátěrem pryskyřice, která propůjčuje lesk a vodotěsnost (Barley 1994, Makilam 1999, Graves 2009, Mauss 2009). Malba keramiky i stěn domů je prováděna jak z estetických důvodů, tak z důvodu ochrany, zajištění šťastného manželského života a zachování štěstí. Aplikované motivy jsou proto ochranné a současně usmiřující. Kabylské ženy si tak „*znovu připomínají prostředky útoku a obrany pro zachování svého štěstí*“ (Makilam 1999: 46). Po aplikaci malby je keramika vypálena v peci, která je zahloubena v zemi. Žár ohně postupně proniká a prostupuje strukturou keramiky. Během vypalování v ohni je třeba se v tichosti soustředit. Nesmí totiž být překročen stupeň výpalu, který by byl považován za impuls k neúrodě. Kabylové jsou navíc přesvědčeni, že přílišný žár ohně může negativně ovlivnit plodnost ženy. Stejně jako slunce dává oheň život, ale také smrt. Tvorba keramického artefaktu je vnímána jako narození nového dítěte. Horké vypálené objekty jsou odebrány z ohně. Glazování není prováděno univerzálně a některé kabylské kmeny ani keramiku neglazují. Některé artefakty, například zásobník *akufi*, jsou po výpalu přeneseny přímo do interiéru domu (Lacoste-Dujardin 2005, Makilam 2007b, Vivier 2007).

Motivy kabylské keramiky jsou rovny typologii

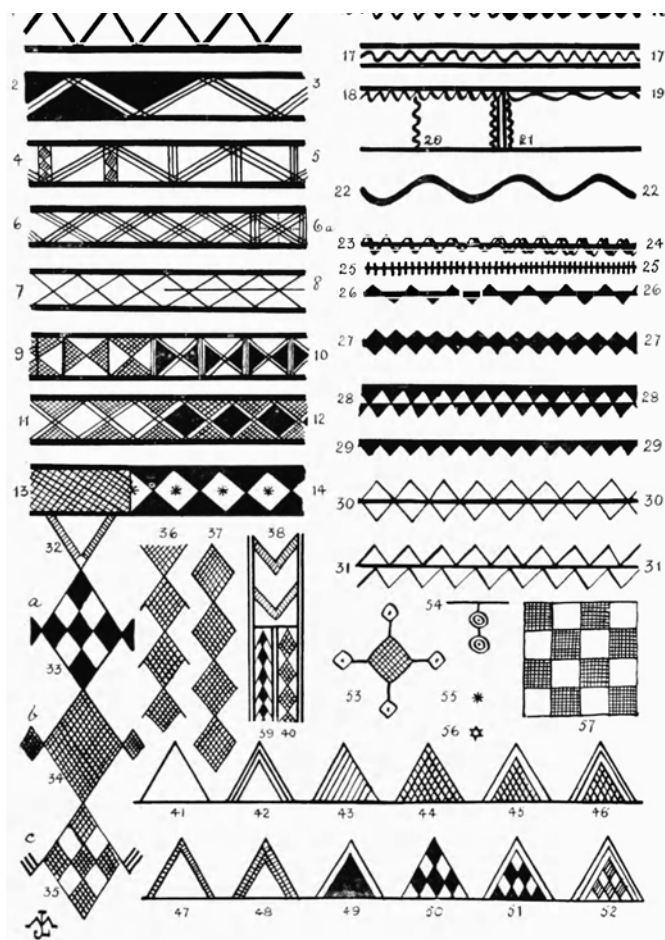
Kabylská keramika byla spíše klasifikována na základě funkce nebo formální analogie než podle lokálního původu. Obecně ji lze typologizovat na základě motivů a pozadí. Jedná se o 1) keramiku s bílými nebo světle žlutými motivy na červeném pozadí, 2) keramiku s červenými motivy na bílém pozadí, 3) keramiku s černými motivy na bílém pozadí, 4) červenou keramiku s drobnými motivy, 5) keramiku s černými motivy na žlutém pozadí a 6) jednoduchou keramiku bez malovaných motivů (Randall-Maclver 1902). Například v případě keramiky s červenou dekorací na bílém pozadí je bílá apliková-

na v hustém nátěru širokým štětcem. Červené motivy jsou namalovány jemným štětcem ve stupňujících se vrstvách. Tento typ keramiky postrádal glazuru. Pozadí následně získává čistou bělost s hladkou zpevněnou plochou. V případě keramiky s černými motivy na bílém pozadí jsou nejdříve aplikovány široké černé plochy. Vzniklý malý prostor mezi černými plochami je vyplněn zvlněnými liniemi (Randall-Maclver 1902).

Motivy kabylské keramiky jsou rovny symbolické zprávě

Kabylská keramika⁷ vznikala v těžko dostupných a izolovaných oblastech, vesnicích a malých osadách, které rozvíjejí lokální styl, tvarosloví a charakteristické motivy (Makilam 1999). Základní motivy, které se však obecně vyskytují u většiny berberských kmenů, jsou geometrické – čtverce, obdélníky, trojúhelníky, kosočtverce, kříže, klikaté vzory, vlnovky, linie nebo růžice. Jednotlivé geometrické motivy jsou zpravidla vzájemně kombinované (Strelocke 1974). Kosočtverce, které vycházejí z trojúhelníku, se často v konfiguraci střídají s trojúhelníky. Mohou být vyplněné, prázdné nebo mřížkované. Po stranách kosočtverců se nacházejí i drobné kosočtverce, později také ještěřčí drápky. Motivy jsou zpravidla inspirované takovými fenomény, jako jsou slunce, měsíc, hvězdy, hory, stromy, zvířata nebo jeskyně. Další motivy jsou antropomorfní (například tanečníci, dlaně) nebo zoomorfní (ptáci, motýli, ještěrky, žáby, hadi nebo štíři). Čisté tvary a vyvážená dekorace svědčí o snaze tvůrců keramiky dosáhnout ve svých dílech rovnováhy mezi funkcí, formou, barevností a zdobností. Na motivech kabylské keramiky se projevuje vliv tkaní, šperkařství a tetování (Camps 1962, Strelocke 1974, Vivier 2007).

Motivy i barevná dekorace nejsou vybírány náhodně. Nepředstavují však ani inspiraci nebo originální výtvarný projev jediné umělkyně. Spíše se jedná o tradiční kulturní prvky, které jsou produktem dlouhodobě sdílené řemeslné tradice (Moreau 1976). Motivy kabylské keramiky lze číst jako specifický sémiotický text, který podává svědectví o tradičních ženských hodnotách existujících v rámci kabylské kultury. Podle jedné z hypotéz se dokonce jedná o formu hláskového písma nebo tajného jazyka sdíleného ženami a ochranný symbolismus, jenž souvisí s úrodností žen a Matky Země (Makilam 2007b). V obecné interpretační rovině plní dekorace na keramice tři znakové funkce: ornamentálně estetickou (keramika

Motivy kabylské keramiky. Autor kresby David Randall-Maclver. Převzato z Randall-Maclver 1902: Plate XX.

je zprávou o kabylském estetickém citění a představě o kráse), teritoriálně identifikační (každá vesnice má vlastní paletu vzorů) a ochranně symbolickou (dekorace zahrnuje magické a ochranné znaky a symboly).

Tvary, barvy a motivy každého artefaktu vyprávějí příběh kmene, rituálů a mýtů, jež v původní podobě přetrvávají doposud. Každý jednotlivý motiv je nositelem a výpovědí kontinuálního vývoje kultury (Vivier 2007). Například čtverec reprezentuje světskou oblast, symbolizuje čtyři roční období, čtyři větry, čtyři světové strany, čtyři fáze měsíce, čtyři stěny domu a čtyři věky člověka (dětství, mládí, dospělost a stáří). Čtverec je obrazem hranic země svázané horizonty. Sít čtverců formuje šachovnici, jež zastupuje pole a symbolizuje úrodnost země. Čtverec je také okem koroptve, užitečného ptáka a posla duchovní síly a požehnání (*baraka*) (Goodman 2005). Trojúhelník, jehož vrchol směřuje k zemi, „*prozrazuje základní principy života v úrodné deltě těla žen*“ (Makilam 1999: 35). Prostřednictvím trojúhelníku je oslavena tvořivá příroda, původ a zrození. Trojúhelník, jehož vrchol je obrácený vrcholem k nebi, znamená mužský princip. Spojení nebo překrývání dvou trojúhelníků symbolizuje pohlavní akt jako vzklíčení a vznik života. Kosočtverec vyjadřuje dolní partie ženského těla, v nichž se nachází magická brána. Jedná se o připomenutí a zdůraznění role posvátnosti mateřství (Makilam 1999).

Formy kabylské keramiky jsou rovnou užité funkce

Každodenní potřeba a užití kabylské keramiky zejména v domácnosti se uplatnily v jejích formách. Kabylská keramika zahrnuje převážně užité artefakty sloužící k přípravě, vaření, uchování, servírování a konzumaci potravin, pokrmů nebo tekutin. Keramické hrnce a džbány sloužily k transportu a udržení chladu vody, mléka nebo oleje. Naopak džbány *gargoulette* s hubičkou usnadňovaly pití. Tvar džbánu je vyjádřením konfigurace ženského těla. *Akufi* naopak představuje velký zásobník na uchování obilí, sušeného ovoce, ořechů, lusků a dalších usušených potravin, jež je postaven v interiéru domu (na lavici nebo v přístěnku). *Akufi* mohl mít kulatý, hranatý nebo obdélníkový tvar (Lacoste-Dujardin 2005). *Šajfr* představuje zařízení na podávání teplého jídla a jeho udržování při požadované teplotě. Do *šajfru* je vložena nádoba, pod níž je nalévána horká voda za účelem kontinuálního ohřívání. Hrnc *couscoussier* na tepelnou úpravu kuskusu tvoří spodní část, v němž se

připravuje pokrm, a horní napařovací díl, který by měl dobře těsnit, aby pára aromatizovala pokrm na pařáku (Genevois 1969). Dále jsou vyráběny různé typy hrnců, pánve, rendlíky, talíře, hluboké a mělké mísy, misky na omáčku, polévku a kuskus. Důležitým artefaktem jsou i olejové lampy s podnosy, kalichy nebo na trojnožce (Vivier 2007). Keramika zahrnuje také dětské hračky, většinou zvířátka, jako jsou slepice, kohout, ovce, kachna, kočka nebo želva. Vedle nádob a nádobí každodenní potřeby existují i sváteční nádoby. Keramika je součástí obřadů, jako jsou oslava narození nebo svatba. V průběhu svatebního obřadu jsou používány velké olejové lampy s rameny, jež jsou nesený v slavnostním průvodu. Tyto olejové lampy symbolicky reprezentují ženu včetně pohlavních partií a těhotnou ženu. Zhotovovaly se také pro neplodné ženy jako viditelné zhmotnění ženských přání. Magická moc formy lampy je posílena detaily a motivy, jejichž síla a moc je nekonečná, neboť byly vystaveny ohni a vypáleny. Co je jednou vypáleno, je nesmazatelné, neboť oheň je posvátnou oblastí. Po svatebním obřadu přináší žena rozsvícenou keramickou lampu do svého nového domova. Tato lampa je pak užívána v průběhu několika dalších obřadů. Disponuje antropomorfní-

Dvojitá chladicí nádoba na pití, žlutý, hnědý a červenohnědý geometrický motiv. Alžírsko. Sběrka Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

mi motivy a může přitahovat duše. Rozsvícená lampa je také umísťována poblíž hlavy novorozeněte, aby držela jeho duši v blízkosti těla (Makilam 2007b).

Původ kabylské keramiky je roven tajemství

Evropané poznali kabylskou keramiku prostřednictvím francouzských kolonistů v letech 1830–1900. Křehkost keramiky a její každodenní užívání způsobily, že neexistují doklady o její podobě z období před 19. stoletím. Starší kabylská keramika se nedochovala také z toho důvodu, že byla jako materiál užívána k výrobě nové keramiky. Značné množství staré keramiky bylo pravděpodobně zničeno také v průběhu kmenových válek (Vivier 2007).

Původ kabylské keramiky je dodnes zahalen tajemstvím. Od starověkých středomořských umění a řemesel (iberských, řeckých, kartáginských, kyperských, libyjských, egyptských i punských) kabylskou keramiku odlišuje její venkovský a femininní charakter. Tato keramika totiž odráží charakter „*tradiční venkovské a pastevecké kabylské společnosti*“ (Makilam 2007a: 10). Kabylská keramika na jedné straně vykazuje rysy autochtonní kultury, na straně druhé vstřebala také cizí kulturní vlivy. Proto je obtížné

jednoznačně identifikovat její skutečný původ a označit za její zdroj jednu konkrétní oblast Středomoří (Vivier 2007).

Původ kabylské keramiky byl zpočátku kladen do Orientu. Rozvíjena byla například hypotéza, podle níž má kabylská keramika svůj původ v Egyptě. Vlivná byla také teorie předpokládající genealogický vztah ke Kyp-ru nebo k venkovské severoafrické keramice (Randall-Maclver 1902). Analogická keramika byla nalezena také v Řecku nebo na Balkáně. Řadu pro kabylskou keramiku typických prvků lze zaznamenat také na artefaktech nalezených na středomořských ostrovech. Motivy připomínající kabylskou keramiku se údajně také nacházejí na tkaninách, stanech, popruzích a vacích nomádských velbloudářů na území Arabského poloostrova (Poinssot – Revault 1937). Kabylská keramika také odráží středověký maurský styl. Jedná se patrně o důsledek migrace maurských hrnčářů, kteří byli vypovězeni ze Španělska v roce 1609 a zamířili na území Maroka, Tunisu a Alžír-ska (Callahan 2000, Becker 2010).

V současné době vědci předpokládají, že kabylská keramika malovaná na červeném pozadí vykazuje znaky neolitického vlivu. Keramika na bílém pozadí, zdobená

1. Nádoba na pití zakončená ozdobným držadlem, žlutý, hnědý a červenohnědý geometrický motiv, 2. dvojitá chladicí nádoba na pití, 3. obřadní svícen; žlutý, hnědý a červenohnědý geometrický motiv. Alžírsko. Sběrka Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

geometrickými motivy, stylisticky odpovídá oblasti severní Afriky. Podobný typ keramiky vznikl na území Sicílie v období neolitu a v době bronzové. Kabylskou keramikou charakterizují zejména motivy pozdního období neolitického naturalismu. Jeho zrození může souviset s rozvojem vztahů mezi poloostrovem a velkými ostrovy západního Středomoří (Cintas 1950, Strelocke 1974).

Stylovou podobnost v keramice lze zaznamenat mezi alžírskými oblastmi Tiddis a Kabylie, v níž jsou uplatněny kosočtverce, trojúhelníky a hranoly. Tato geometrická schematizace je charakteristická zjednodušením a redukcí v trojúhelníkovém obrysu, který přijímá geometrickou výplň. Výrazná schematizace představuje pro vědce interpretační rébus, neboť takový motiv může být objasňován mnoha způsoby (Camps 1962). Trojúhelníková schematizace typická pro kabylskou keramiku se nachází také na mezopotamské keramice z období eneolitu, na některých starověkých mykénských vázách a na rané keramice z doby železné v oblasti Egejského moře (Strelocke 1974). Od břehů Perského zálivu až do oblasti Gibraltaru tak nacházíme svébytnou estetickou koncepci, v níž je dosaženo totality a úplnosti, projevují-

cí se v jednotě pozadí. Do tohoto svébytného kulturního komplexu je možné zařadit i umění kabylské keramiky, v němž je každý motiv projevem originality „*mimořádného konzervatismu*“ (Camps 1962: 386).

Pro kabylskou keramiku je typické, že je 1) modelována s rovným dnem, 2) její formy postrádají plastické zářezy nebo reliéfy. Tyto specifické rysy jsou možná důsledkem difuze středomořských kulturních prvků a komplexů do oblasti severní Afriky. Existují ale také hypotézy, podle nichž nejsou žádné důkazy o orientálním původu kabylské keramiky. Podle pravidla konvergence se totiž mohly analogické geometrické motivy zrodit spontánně a nezávisle na sobě ve velmi vzdálených oblastech. Proto také existuje podobnost mezi keramikou z Orientu a berberskou keramikou z Maghrebu (Camps 1962, Vincentelli 1989).

Motivy zobrazené na kabylské keramice jsou někdy interpretovány jako svébytný znakový systém. Dokonce je uváděna příbuznost mezi kabylskými motivy a znaky, které se zachovaly v mladopaleolitických jeskyních (Lascaux, Pech Merle nebo Mas-d'Azil), chetitskými a krétskými hieroglyfy, protoindickými znaky, čínskými neoli-

1. Džbáněk, růžovo-hnědý geometrický motiv. Alžírsko. Sbírka Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur;
2. obřadní svícen, žlutý, hnědý a červenohnědý geometrický motiv. Alžírsko. Gallery Kathy van der Pas & Steven van de Raadt;
3. nádoba s hubičkou ve tvaru velbloudí hlavy. Alžírsko. National Museum of African Art.

tickými rytinami a sumerským písmem. Vzájemně jsou komparovány znaky libyjské, fénické, arabské, iberské, etruské a latinské, které „jsou svým obrazovým zpracováním podobné ideografickému písmu tradiční berberské tvorby“ (Moreau 1976: 11). Zdůrazňuje se zejména identický charakter znaků a motivů berberských a orientálních (Čína, Kypr, Turkeistán). Podle jedné z hypotéz by dokonce kabylské symboly mohly být zdrojem hláskového písma. Motivy, s nimiž se setkáváme na kabylské keramice, jsou dokladem kulturní tradice, která přetrvala v relativně intaktní podobě po dobu minimálně dvou tisíciletí (Strelocke 1974, Moreau 1976).

Kabylové po dlouhé období čerpali ve výzdobě keramiky z tradičního repertoáru své kultury. Akulturační procesy spjaté s šířením arabské kultury ale ovlivnily svébytný charakter kabylského umění a kultury. Kabylové se totiž nacházeli v ohnisku exogenní kulturní změny, a proto je obtížné objasnit jak původ jejich keramiky, tak vývojové proměny kabylské kultury jako celku. V případě Kabyľů o to více platí, že „prekoloniální kultury byly na sobě vzájemně závislé, docházelo mezi nimi k častým kontaktům a sdílely mnoho svých uměleckých tradic napříč etnickými hranicemi“ (Kasfir 1984: 177).

Jídelní mísa, žlutý, hnědý a červenohnědý geometrický motiv. Alžírsko. Sbírka Národního muzea – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

Kabylská keramika je rovna potvrzení identity i inspiraci

Od 60. let 20. století narůstá na území Kabylie modernizace, v jejímž důsledku se ve stále větší míře prosazují technologické inovace související se západní kulturou. V kabylských domácnostech tak dřevěné nádoby nahradilo plastické nádoby, keramické nádoby na vodu vystřídaly kanystry a tradiční stříbrné i smaltované šperky ve stále větší míře zastoupily importované zlaté náhrdelníky a náušnice (Lacoste-Dujardin 2005). Přesto i v současnosti nezanikla výroba tradiční keramiky a uměleckých předmětů. Jednou z příčin zájmu Kabyľů o tradiční řemeslné artefakty je snaha jednotlivých kmenů uchovat si kulturní identitu a revitalizovat jejich prostřednictvím své kulturní kořeny (Doumane 2004, Goodman 2005).⁸ Systematicky je rozvíjena zejména kabylská identita a specifika tradiční berberské kultury v Alžírsku. Vizuální reprezentace kabylské keramiky a prvotního písma kabylské abecedy se navíc stávají formou uchování kulturní tradice v diaspoře. Z podobných důvodů vznikla v roce 2001 Asociace kabylských žen – Společnost žen Černého jara (Association de femmes de Kabylie – Collectif de femmes du printemps noir),⁹ k jejímž cílům patří boj za práva, vzdělání a rovné příležitosti žen. Zvláštní pozornost je věnována podpoře mladých žen, vesnických žen a žen v domácnosti. Stejně jsou podporována tradiční ženská řemesla, jako jsou tkaní, šití, vyšívaní, výroba keramiky a další dovednosti. Asociace také usiluje o prezentaci kabylské kultury a umění prostřednictvím výstav a konferencí.

Ukázkou revitalizace tradiční kabylské kultury je také skutečnost, že se motivy kabylské keramiky staly významnou inspirací současné umělecké tvorby. Geometrické motivy kabylské keramiky se dochovaly „až do současnosti v populárním umění [...]“ (Hachid 2000: 165). Alžírský malíř Denis Martinez činný ve Francii ve svém díle vědomě uplatňuje motivy z kabylské keramiky. Inspiroje se také malbami na stěnách kabylských domů, barvami a geometrickými motivy, které symbolicky vyjadřují blahobyt, ochranu a ženskou plodnost. Využívá i motivu ještěrek, jež Kabylové považují za nositele štěstí. Kabylové v jeho pojetí reprezentují ducha odporu nejenom vůči reziduím koloniální moci, ale i sociálnímu bezpráví a útisku. Možná právě proto Martinez považuje kabylskou keramiku za nástroj přežití, neboť jejím prostřednictvím je vyjádřen duch a podstata kabylské kultury (Saadi 2003).

POZNÁMKY:

1. Kabylsky *Iqbayliyen*.
2. Kabylsky *taqbailit*.
3. V Alžírsku se užívají čtyři jazyky – vyučovaná klasická arabština, mluvená arabština, berberské dialekty a francouzština.
4. Kabylská diaspora se sice tradičně nachází ve frankofonních zemích Evropy, současně však i v kanadském Québecu nebo v Norsku.
5. Reflexi postavení kabylských žen ve svých knihách poskytli alžírský spisovatel a novelista Mouloud Feraoun (1913–1962). Kabylské ženy překračují hranice společnosti a současně slouží jako dobová výpověď. Je zdůrazněna jejich schopnost a komplikovanost, stejně i charakter a přátelství. Žena je symbolem kabylské společnosti, neboť „*zosobňuje naši bidnou existenci*“ (Feraoun 1957: 176).
6. Kabylsky *ideqqi*.
7. V různých formách je berberská keramika modelována ve venkovských a horských oblastech Maghrebu, vzdálených od hlavní komunikace a měst. Oblast, kde se vyskytuje, se rozpíná od západu k východu. Zahrnuje Střední Atlas, pohoří Rif, Traras, Dahra, Ouarsenis, Chenoua, Velkou Kabylii, Malou Kabylii, Nador, Nementcha, pohoří Aurès a Dorsale a několik míst v jižním Tunisku a na hranicích Sahary (Mzab, Amour, Timimoun a Negrine).
8. V roce 1990 byly založeny katedry berberských studií a postgraduální program berberského jazyka a kultury na kabylských univerzitách v Tizi Ouzou a Bougie. Na těchto univerzitách se v roce 1997 otevřel bakalářský studijní program v oboru berberského jazyka a kultury.
9. Stránky asociace jsou dostupné z: <<http://www.gitpa.org/Coordination%20GITPA%20400/gitpa%20400-%2020-%20cfn.htm>>.

PRAMENY A LITERATURA:

- Ageron, Charles-Robert 1991: *Modern Algeria: A History from 1830 to the Present*. London: Hurst and Company.
- Allioui, Youcef 2006: *Les Archs, tribus berbères de Kabylie: histoire, résistance, culture et démocratie*. Paris: l'Harmattan.
- Barley, Nigel 1994: *Smashing pots: feats of clay from Africa*. London: British Museum Press.
- Becker, Cynthia 2010: Deconstructing the History of Berber Arts: Tribalism, Matriarchy, and a Primitive Neolithic Past. In: Hoffman, Katherine E. – Gilson Miller, Susan (eds.): *Berbers and Others: Beyond Tribe and Nation in the Maghrib*. Bloomington: Indiana University Press, s. 195–220.
- Bourdieu, Pierre 1965: The Sentiment of Honour in Kabyle Society. In: Peristiany, John G. (ed.): *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*. London: Weidenfeld and Nicholson, s. 191–241.
- Bourdieu, Pierre 1972: *The Algerians*. Boston: Beacon Press.
- Bourdieu, Pierre 1990: *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Callahan, Jim 2000: *Lest We Forget: The Melungeon Colony of Newman's Ridge*. Johnson City: Overmountain Press.
- Camps, Gabriel 1962: *Monuments et rites funéraires protohistoriques: aux origines de la Berbérie*. Paris: Art et Métiers Graphiques.
- Cintas, Pierre 1950: *Céramique punique*. Paris: C. Klincksieck.
- Doumane, Saïd 2004: Kabylie: Economie ancienne ou traditionnelle. In: Chaker, Salem (ed.): *Encyclopédie berbère XXVI: Judaïsme – Kabylie*. Aix-en-Provence: Edisud, s. 4034–4038.
- Evans, Martin – Phillips, John 2007: *John Algeria: Anger of the Dispossessed*. New Haven: Yale University Press.
- Fanon, Frantz 1989: *Studies in a Dying Colonialism*. London: Earthscan Publications.
- Feraoun, Mouloud 1957. *Les chemins qui montent*. Paris: Seuil.
- Genevois, Henri 1962: *La Famille*. Fort-National: F. D. B.
- Genevois, Henri 1969: *La femme Kabyle: les travaux et les jours*. Fort-National: F. D. B.
- van Gennep, Arnold 1911: *Etudes d'ethnographie algérienne*. Paris: Leroux.
- Goodman, Jane E. 2005: *Berber Culture on the World Stage: From Village to Video*. Bloomington: Indiana University Press.
- Graves, Margaret S. 2009: Visual Culture as Historical Document: Sir John Drummond Hay and the Nineteenth-Century Moroccan Pottery in the National Museum of Scotland. *British Journal of Middle Eastern Studies* 36, č. 1, s. 93–24.
- Hachid, Malika 2000: *Les premiers berbères: entre méditerranée Tassili et Nil*. Algiers/Aix-en-Provence: Ina-Yas/Edisud.
- Chaker, Salem 1984: Langage et identité berbère (Algérie/migration): Un enjeu de société. *Annuaire de l'Afrique du Nord* 23, s. 173–180.
- Chaker, Salem 1985: Berbérie et émigration Kabyle. *Peuples Méditerranéens: Migrations et Méditerranée* 31–32, s. 217–225.
- Ionas, Ioannis 2000: *Traditional Pottery and the Potters in Cyprus: The Disappearance of an Ancient Craft Industry in the 19th and 20th Centuries*. Aldershot: Ashgate.
- Kandiyoti, Deniz 1993: Identity and Its Discontents: Women and the Nation. In: Williams, Patrick – Chrisman, Laura (eds.): *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*. New York: Harvest Wheatsheaf, s. 376–391.
- Kasfir, Sidney 1984: One Tribe, One Style? Paradigms in the History of African Art. *History in Africa* 11, s. 163–193.
- Khellil, Mohand 1979: *L'exil kabyle: essai d'analyse du vécu des migrants*. Paris: L'Harmattan.
- Lacoste-Dujardin, Camille 2005: *Dictionnaire de la culture berbère en Kabylie*. Paris: La Découverte.
- Maddy-Weitzman, Bruce 2011: *The Berber Identity Movement and the Challenge to North African States*. Austin: University of Texas Press.
- Makilam 1999: *Signes et Rituels magiques des femmes Kabyles*. Aix-en-Provence: Edisud.
- Makilam 2007a: *Symbols and Magic in the Arts of Kabyle Women*. New York: Peter Lang.
- Makilam 2007b: *The Magical Life of Berber Women in Kabylia*. New York: Peter Lang.
- Mauss, Marcel 2009: *Manual of Ethnography*. New York: Berghahn Books.
- Merolla, Daniela 1996: *Gender and Community in the Kabyle Literary Space: Cultural Strategies in the Oral and in the Written*. Leiden: Leiden University CNWS Publications.
- Moreau, Jean Bernard 1976: *Les grands symboles méditerranéens dans la poterie algérienne*. Alger: Société nationale d'édition et de diffusion.

- Myres, John L. 1902: Notes on the History of the Kabyle Pottery. *Journal of the Anthropological Institute* 32, s. 248–262.
- Poinssot, Louis – Revault, Jacques 1937: *Tapis Tunisiens*. Paris: Horizons de France.
- Randall-Maclver, David 1902: On a Rare Fabric of Kabyle Pottery. *Journal of Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 32, s. 245–247.
- Saadi, Nourredine 2003: *Denis Martinez: Peintre Algérien*. Alger: Éditions Barzakh.
- Servier, Jean 1985: *Tradition et civilisation berbères: les portes de l'année*. Monaco: Editions du Rocher.
- Stone, Martin 1997: *The Agony of Algeria*. New York: Columbia University Press.
- Strelocke, Hans 1974: *Algerien. Kunst, Kultur und Landschaft: von den Stätten der Römer zu den Tuaregs der zentralen Sahara*. Köln: M. DuMont Schauberg.
- Tocqueville, Alexis de 2001: *Writings on Empire and Slavery*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
- Touati, Fettouma 1984: *Le printemps désespéré: vies d'algériennes*. Paris: L'Harmattan.
- Vincentelli, Moira 1989: Reflections on a Kabyle Pot: Algerian Women and the Decorative Tradition. *Journal of Design History* 2, č. 2–3, s. 123–128.
- Vivier, Marie-France (ed.) 2007. *Ideqqi: Art de femmes berbères*. Paris: Musée du Quai Branly.
- Yacine, Tassadit 1993: La féminité ou la représentation de la peur dans l'imaginaire social kabyle. *Cahiers de littérature orale* 34, s. 19–45.
- Yacine, Tassadit 2001: Women, their Space and Creativity in Berber Society. *Race, Gender & Class* 8, č. 3, s. 102–113.

Summary

Ideqqi: Pottery Made by Kabyle Women

This study deals with Kabyle pottery representing traditional Berber craftsmanship and artwork that has been developing for centuries in the territory of modern-day Algeria. The study focuses on Kabyle pottery, perceived as a specific set of artefacts, and on its manufacturers – Kabyle women. The manufacture of Kabyle pottery is artisan handwork, tabooed in many ways; it has been passed on from mother to daughter. Women have learnt know-how and practical skills concerning pottery manufacture through oral tradition and everyday experience. Kabyle pottery shows a specific feminine style, uncovering thus the Kabyle women's mentality and their secret knowledge hidden in traditional society. The study describes and analyses phases of Kabyle pottery manufacture, its typology and motifs, which are presented as an independent semiotic system. The origin of Kabyle pottery still remains in a shroud of mystery. On the one hand, Kabyle pottery exhibits traits of autochthonous culture; on the other hand, it has also absorbed some foreign cultural influences. At present, Kabyle tribes strengthen their cultural identity and return to their cultural roots through the production of traditional Kabyle pottery. Moreover, motifs of Kabyle pottery inspire contemporary artists. This study further aims to describe, analyse and interpret Kabyle pottery as a unique demonstration of Berber culture which is an inseparable part of the Kabyle women's world.

Keywords: Kabyle people; pottery; women; manufacture; clay.

VYUŽITÍ A ZPRACOVÁNÍ HLÍNY U ROMŮ ŽIJÍCÍCH NA ÚZEMÍ BÝVALÉHO ČESKOSLOVENSKA

Jana Poláková

Při sestavování odborného textu na téma Romové a zpracování hlíny jsem narazila hned v úvodu na problém, který mě téměř odradil od samého záměru. Při zjišťování prvotních informací z historických a literárních pramenů jsem se musela vypořádat s neexistencí monografie zaměřené na způsoby obživy u Romů, která by byla (byť v jiném než českém jazyce) českému badateli přístupná.¹ Sporadické a obsahově se opakující zmínky o zpracování hlíny tak lze najít v monografiích zaměřených na určité subetnické romské skupiny nebo lokality a jejich romskou populaci. Ani v těchto publikacích však nenajdeme nijak zevrubné zprávy či vyčerpávající odkazy na doklady a archivní prameny. Jako doplňující materiál můžeme využít vzpomínková vyprávění vydaná buď v rámci nejrůznějších periodik, nebo jako samostatná beletrická díla. V omezené míře je možné jako zdroj informací využít také sbírku Muzea romské kultury (dále jen MRK), sbírku Vihorlatského muzea v Humenném (Slovensko) a sbírku Gemersko-malohotského muzea v Rimavské Sobotě (Slovensko).

Studie si tak klade za cíl shrnout co nejvíce dostupných informací o zpracování a využití hlíny u Romů žijících dříve i dnes na území bývalého Československa. Na území dnešní České republiky je početně nejvíce zastoupena skupina slovenských Romů. Z velké části se proto v následující studii budu zabývat zpracováním hlíny právě u této subetnické skupiny. Vzhledem k tomu, že slovenští Romové se na území dnešní České republiky objevili ve větším počtu až po druhé světové válce, budou se zmínky spojené s nimi týkat především Slovenska. Ve spojitosti s moravským regionem v období před druhou světovou válkou se informace vztahují především na dnes již v podstatě historickou subetnickou skupinu moravských Romů.

Vztah Romů k hlíně

Hlína (romsky *e čik*) jako materiál ke stavbě příbytků i k výrobě užitkových předmětů byla a je využívána celým lidstvem napříč časem i prostorem. Zpracování hlíny nelze tedy považovat za způsob obživy typický či tradiční pouze pro romské prostředí. Zda se živilo výrobou z hlíny předkové dnešních Romů na území indické

pravlasti, není možné v současné době ani potvrdit, ani vyvrátit. Stejně tak tedy nelze s jistotou tvrdit, že využívat a zpracovávat hlínu se Romové naučili až při kontaktu s evropským obyvatelstvem.

Výrobou z hlíny se však v minulosti nezabývala kterákoliv romská rodina či skupina. Přístup Romů k hlíně můžeme rozdělit na dvě roviny. Mnozí Romové chápou hlínu a půdu vůbec jako rituálně nečistou. Důvodů k tomuto přesvědčení lze najít několik. Prvním z nich může být fakt, že země se bosou nohou a eventuálně oděvem dotýkají ženy, které jsou kvůli menstruačnímu cyklu považovány za rituálně nečisté bytosti (Poláková 2011: 94). Cokoliv, co se pak dotkne země, po které prošla žena, je zasaženo stejným rituálním znečištěním. Nevhodné použití podobných předmětů by mohlo způsobit ohrožení nečistými silami, vyvolávající fyzické i duševní oslabení. Z toho důvodu např. romské ženy nepoužívaly sebevětší kus jídla, který již jednou upadl na zem. Žena ze skupiny slovenských Romů (*1979) říká: „*U nás co padlo na zem, to se vyhodilo. Jenom největší degešové [romské označení pro rituálně nečisté – pozn. aut.] jedli, co padlo na zem. Moje maminka říkávala: I kdyby mi na zem upadla zlatá lžička, tak ji vyhodím!*“ (Hübschmannová 1998: 58) Stejný přístup uplatňují některé skupiny k veškerým předmětům, které se dotknou země, mimo jiné také k odpadkům, jejichž úklidem na veřejném prostranství se proto odmítají zabývat. Dalším důvodem může být skutečnost, že do země jsou pohřbíváni mrtví. Romové mají dodnes ke smrti a zemřelým velmi specifický přístup. Věř, že mrtvý (romsky *o mulo*) se může do světa živých z různých důvodů vracet. Svět mrtvých je pro Romy nedotknutelný, nečistý a nebezpečný, každý se varuje jakéhokoliv kontaktu s ním. Proto je i hlína, do níž jsou nebožtíci pochováni, považována za nečistou. Romové, kteří s hlínou pracovali, tak byli velmi často považováni (napříč příslušenství k subetnické skupině či lokálnímu vymezení) za nečisté a požívali nízkého sociálního statusu. „*Na výrobu valek se specializovala jedna romská rodina. To ovšem nebyli naši Romové a nepovažovali jsme je za čisté Romy. [...] My se jich štítili. Dostali obecní chatrč a vyráběli nepálené cihly pro celé městečko.*“ (Lacková 1997: 41) Malá a nepravděpodobná možnost

výdělku však na mnohých místech donutila k výrobě nepálených cihel i Romy, jejichž další způsoby obživy je řadily do skupiny s lepším postavením (Hübschmannová 2003; Scheffel 2009: 81).

Na druhou stranu je půda zároveň považována za zdroj energie (Horváthová 1995). „*Sutra chodil bos v létě v zimě. Bral sílu ze země. Ostatní Romové taky chodili bosí [...], ale [...] jediný Sutra byl [...] silák. Ostatní Romové si asi neuměli tu sílu ze země vzít, nechodili po zemi s takovým citem, s tou správnou myšlenkou.*“ (Rodové historky 1995: 74) Snad pro načerpání sil do poslední chvíle pozemského života pokládali dříve kočovní Romové na zem umírajícího člověka (Davidová 1995: 133–134).² V poslední třetině 19. století bylo zaznamenáno také pokládání dítěte na zem v průběhu křtu (Horváthová 1964: 337–338). Účelem bylo předání síly země dítěti. Maso přirozeně pošlých zvířat zakopaných do země považovali někteří Romové za vhodnější k požití než ze zvířete zabitého. Byli přesvědčení, že hlína vytáhla z masa nemoc a všechny nečisté síly (Holomková 1989: 48; Nečas 2002: 84). U ně-

Obr. 1. Mladá šestičlenná romská rodina před kolibou, Košice (Slovensko), 1960. Foto Eva Davidová, snímek z její soukromé sbírky.

kterých romských subetnických skupin přetrvávala ještě ve druhé polovině 20. století víra v matku Zemi s prvky personifikace přírodních živlů. Romská legenda vypráví o Nebi a Zemi, kteří spolu žili ve šťastném manželství. Měli pět synů – Slunce, Měsíc, Oheň, Vítr a Mlhu. Synové se mezi sebou však neustále hádali, a tak se rodiče pevně semkli a vytvořili kotlinu, do níž nezdárné syny uvěznil. V tu chvíli se synové dohodli a začali společně útočit na rodiče, až je od sebe navždy rozdělili. Sotva bylo jejich společné úsilí vykonáno, začali se hádat nanovo. Slunce, Měsíc a Vítr nakonec zůstali u svého otce Nebe a ostatní dva bratři s matkou Zemí.³

Využití hlíny při stavbě obydlí

Hlínu jako stavební materiál využívali Romové obdobným způsobem jako majoritní obyvatelstvo. Nejprostšími stavbami, v nichž Romové žili, byly zemnice a polozemnice. Tento typ staveb byl rozšířený mezi nejchudšími usazenými Romy, ale používali jej také Romové kočovní, kteří trávili zimní období na stálých stanovištích. K jednomu z nejstarších popisů zemnice patří informace Samuela Augustiniho z roku 1775 vztahující se k Uhrám (bohužel nevíme, které jejich části). „*Vyhledají si neda-leko dědiny malou vyvýšeninu nebo kopeček... Do kopečku vykopají přibližně jeden sáh širokou mezeru do takové hloubky, aby dosáhla úroveň povrchu [okolních] polí. Takto vytvoří pro zadní část obydlí pevnou a rovnou stěnu. Na tuto stěnu, opět ve výšce zhruba jednoho sáhu nad zemí, upevní břevo, které sahá paralelně s podlahou tak daleko, jak to vyžaduje obydlí, což je málokdy víc jako 7 nebo 8 stop. Jeden konec břevna upevní o stěnu v kopci, druhý konec připevní na sloup, který zadlabali do země. Potom položí na obou stranách břevna desky, tyče a jiné dřevo, které považují za vhodné a které dokážou sehnat, do tvaru špičaté střechy tak, že celý dům vypadá z dálky jako rovnoramenný trojúhelník. Nakonec pokryjí celý dům slámou, trávou, zeminou... Pokud je to jen trochu možné, čelo domu nasměrují na východní nebo jižní stranu, kde je také otvor na vcházení nebo dveře. Na noc otvor zakrývají hrubou vlněnou dekou nebo deskami.*“ (Augustini ab Hortis 1995: 28)

Obdobný popis stavby zemnice podává o téměř dvě století později ve své monografii o Romech na Slovensku Emílie Horváthová. Ještě v 50. a 60. letech 20. století existovaly romské osady, jejichž někteří obyvatelé využívali zemnice či polozemnice (Horváthová 1964: 270–275).

Jakmile to usedlým Romům dovolila jejich situace, začali si stavět nadzemní jednoprostorová obydlí. K jejich stavbě využívali dostupný materiál, což byla v nížinných oblastech velmi často právě hlína. Mezi nejjednodušší se řadí stavby, jejichž stěny tvořily silnější větve nabodané do země těsně vedle sebe. Tím byla vytvořena stěna, která se následně nahazovala větší vrstvou hliněné hmoty. Pokud se umístily silnější větve dále od sebe, bylo možné je vyplnit propletením slabšími větvemi (obr. 1). Finální úprava pak probíhala stejně jako v předchozím případě. V nejhudších slovenských romských osadách je možné stejně vytvořená obydlí vidět prakticky dodnes (Scheffel 2009: 68–69). V hornatých oblastech si Romové budovali srubové stavby. Mezery mezi kmeny pak vymazávali hliněnou směsí. V nížinách stejně jako okolní obyvatelstvo využívali Romové při stavbě svých domků hlínu. Domy si stavěly technikou tzv. nabíjení. Posuvné bednění z desek tvořilo základní konstrukci, která se naplnila hliněnou hmotou. Po zaschnutí se bednění odstraní a zůstane kompaktní stěna. Otvory pro okna a dveře se prorážely po ukončení obvodových zdí (Popelková 1995: 167). Zcela na osobním vkusu a cítění závisela výzdoba takto vytvořených stěn. Někdy se tak hliněná vrstva ještě bílila a jednoduše zdobila (obr. 2). Dokladem, že Romové podobné stavební technologie využívali, mohou být např. staré pohlednice s vyobrazením romských osídlení (Horváthová 2006: obr. 47, 58, 65, 75).

Až do dnešní doby se u Romů zachovala znalost stavění obydlí z hliněných nepálených cihel. Ojedinelou informací o počtu hliněných obydlí v romském osídlení podává statistický soupis cikánů v Uhrách z roku 1893. Údaje jedné z tabulek jsou rozděleny podle územně správních celků. Současné Slovensko zahrnují části nazvané Levé pobřeží Dunaje a Pravé pobřeží Tiszy. V první jmenované oblasti tvořily hliněné stavby 22,9 % veškerých romských obydlí, v druhé pak 20,2 % (*A Magyarországon* 1895: 90). Usedlí Romové na území Moravy si stavěli hliněné domky již za první republiky. Většina z nich byla v průběhu druhé světové války nebo těsně po ní srovnána se zemí, výjimkou je tak do dnešního dne dochovaný patrový dům v Hrubé Vrbce na slováckém Horňácku (Pavlík 2011: 140). Také na Slovensku se podobných staveb dochovalo málo, mnohé byly zlikvidovány v 60. letech minulého století (Pavelčíková 2004: 86–94).

Charakteristickými znaky romských obydlí jsou menší rozměry. Nejčastěji je uváděna délka jedné stěny okolo 3–4 metrů. Obvykle je romské obydlí popisováno jako neupravené, což byl ovšem nezřídka následek využití dostupného materiálu, různorodého co do typu i do kvality a rozměrů.

Hlínu používali Romové i při úpravě vnitřních prostor. Pokud to dovolila konstrukce domu, omítali si stěny obydlí hliněnou omítkou. Do spodních vrstev se přidávalo pojivo v podobě rostlinných zbytků, zatímco poslední vrstva se skládala pouze z hlíny a vody, do níž mohlo být přidáno vápno. Tuto vrstvu si někdy majitelé domku bílili. Obzvláště šikovné a esteticky citící ženy podobně upravené stěny zdobily navíc ruční barevnou malbou (Horváthová 1964: 283, 288–291). Hliněné stěny sice podléhaly ve větší míře rychleji zkáze, vzhledem k jednoduché přípravě materiálu však nebylo složité menší defekty opravovat. Ještě před několika lety zaznamenali pracovníci MRK při sbírkotvorné a výzkumné cestě do Rumunska způsob opravování hliněných interiérových omítek⁴ (obr. 3). Pracovní postup,

Obr. 2. Jednoduše zdobené hliněné domky v romské osadě, Trebišov (Slovensko), 1957. Foto Eva Davidová, snímek z její soukromé sbírky.

při němž žena hlínu na volném prostranství promíchala motykou s vodou a rozmělněným koňským trusem a poté ji nahazovala rukou na zeď, je univerzální. Lze tedy předpokládat, že stejně postupovali při opravách také Romové na území bývalého Československa.

Výroba hliněných cihel sušených na slunci

Výroba tzv. nepálených cihel byla a je z důvodu nižší vlhkosti a intenzivního slunečního záření prací letní. Výrobou tzv. vepřovic, kotovic či válků (romsky *valki*) se zabývali usedlí Romové v agrárních oblastech. Zpočátku se jednalo hlavně o výrobu pro vlastní potřeby. Domácí obyvatelstvo však záhy pochopilo, že dodávání nepálených cihel a vše spojené se zdlouhavou a špinavou výrobou, navíc provozovanou v době sklizně sena a obilí, může přenechat romským řemeslníkům. Romové tak začali vyrábět války ve větším počtu a dodávat je i do širšího okolí.⁵ Obvykle se na práci podílela celá rodina včetně dětí (obr. 4).

Již zmiňovaný statistický soupis uvádí velmi podrobně způsob obživy evidovaných Romů (*A Magyarországbán* 1895: tab. 68–70). Zpracování hlíny je zde rozděleno do tří samostatných skupin: vymazávači a pracovníci s hlínou, pálení cihel a střešních tašek, výrobci nepálených cihel. V oblasti levého břehu Dunaje je v roce 1893 evidováno v první skupině 10 mužů a 16 žen, ve druhé skupině 71 mužů a 39 žen a ve třetí skupině 278 mužů

a 135 žen. Na pravém břehu Tiszy spadalo do první skupiny 448 mužů a 442 žen, do druhé skupiny 164 mužů a 96 žen a do třetí skupiny 885 mužů a 557 žen. V souhrnné tabulce (*A Magyarországbán* 1895: 82) je uveden celkový počet Romů v Uhrách, kteří uvedli nějaký trvalejší zdroj obživy. Do první skupiny je zahrnuto 3005 mužů, což činí 8,86 % z celkového počtu romských mužů v Uhrách s trvalým zdrojem obživy, a 2293 žen, což činí 13,83 % romských žen v Uhrách s trvalým zdrojem obživy. Druhou skupinu zastupuje 2480 mužů (7,31 %) a 1468 žen (8,85 %), třetí skupinu pak 3433 mužů (10,12 %) a 2234 žen (13,48 %). Zpracování hlíny představuje u mužů druhý nejčastější způsob obživy, u žen dokonce nejobvyklejší.

Přesto, že mezi Romy výrobci váleků nezastávali nijak vysoké sociální postavení, mezi majoritním obyvatelstvem byly jejich výrobky žádané. Důvodem byla i skutečnost, že Romové nepožadovali za práci vždy pouze peníze. Velmi obvyklou odměnou jim tak mohly být přebytky z hospodářství – brambory, mouka, špek, tvaroh apod. „*Někdo potřeboval postavit zeď, a tak on [otec] to urobil; tady postavili hospodu a neměli hoto-vost, tak lidé přinesli mouku, brambory, jako platbu za práci dostávali všechno možné. Matka pracovala také, nosila zeminu. [...] Věděli, že on [otec] pracoval dobře, tak mu dali pohár (pálenky), vypil ho a nechtěl nic víc.*“ (Scheffel 2009: 79)

Obr. 3. Oprava hliněných stěn, Urmenis (Rumunsko), 2008. Foto Simona Šreková. Ze sbírky Muzea romské kultury v Brně.

Obr. 4. Sušení nepálených cihel, Slovensko, 30. léta 20. století. Foto Jozef Kolarčík-Fintický. Krajské múzeum v Prešove (Slovensko).

Základem hmoty, ze které se pak vyráběly nepálené cihly, byla hlína, do níž se přidala pro lepší zpracování voda. Aby byla surovina konzistentní, přidávala se do ní nejčastěji nalámaná sláma, někdy také plevy, rozemleté kořínky nebo prasečí štětiny. Dle možností se hmota mísila ve vykopané jámě nebo na neupraveném travnatém povrchu na hromadě. Na promíchání se používaly motyky, hlína se prošlapávala bosýma nohama, výjimečně měla rodina na výpomoc nějaké domácí zvíře. „*Otec měl [...] krávu a ta kráva udupávala hlínu, [...] se to navlhčilo a smíchalo se slámou, naházeli to lopatami na hromadu a ta kráva to udupala.*“ (Scheffel 2009: 79)

Výroba nepálených cihel je pak ve všech dostupných pramenech popisována prakticky shodným způsobem, který se nijak neliší od postupu používaného dodnes.⁶ Cihly ve tvaru kváдру měly standardní rozměry, které používal každý výrobce, a to 30 x 15 x 7 cm.⁷ Cihly s dvojnásobnou výškou, tedy s rozměry 30 x 15 x 15 cm, se používaly při kombinování nepálených a pálených cihel (Horváthová 1964: 206).⁸ Vyráběly se pomocí dřevěné formy, kterou si obvykle výrobce sám vytvořil z krkének⁹ (obr. 5). Forma je tvořena pouze z bočních stran, dno a vršek má volné. Výrobce si namočí ruce a formu vodou. Formu položí na rovnou zem a vtěsná do ní hliněnou hmotu. Mokrou rukou zarovná cihlu na vrchní straně a opatrně vytáhne formu směrem nahoru. Další cihly vytváří v řadách s odstupy několika centimetrů mezi cihlami i řadami. Vyskládané v řadách se cihly sušily na slunci přibližně 5–6 dnů. Poté se převrátily a schly ještě další 2–3 dny. Po prvotním vysušení na slunci se cihly poskládaly s mezerami mezi sebou pod střechu na stinnou stranu domu, někdy přímo do místnosti na další dosušení. Pravidelně se obracely, aby proschly ze všech stran. Musely být chráněné před deštěm, ale i sluncem. Po 3–4 týdnech bylo možné použít materiál ke stavbě. Při následné manipulaci docházelo k otloukání válků a z toho důvodu neměly finální výrobky univerzální rozměry. Při stavbě se tak občas stávalo, že nebylo možné dodržet správné provázání zdi a cihly v řadách nad sebou končily nezřídka společně. Zkušený stavitel však dokázal odhadnout, jaké rozměry je třeba použít, aby k podobné situaci docházelo co nejméně.

V dnešní době, kdy už majoritní obyvatelstvo staví výhradně z pálených cihel, vyrábějí Romové války pro své potřeby. Oblíbené jsou např. v romských osadách na středním a východním Slovensku. Na stavbě domu se podílí i v současnosti celá široká rodina a její průběh tak trvá maximálně dva dny.

Výroba hliněných cihel sušených ohněm

Z území Slovenska máme zprávy o romských rodinách, které se samostatně živily výrobou pálených cihel. E. Horváthová zaznamenala v roce 1958 při výzkumu v Hnúšti (okr. Rimavská Sobota, Slovensko) následující výrobní proces. „*Když našli dobrou hlínu, vykopali jámu a nohami mísili v ní hlínu s vodou několik hodin. Hlína byla zpracovaná tehdy, když vytáhnutá noha zůstala čistá. Pracovali na dlouhém stole, zhotoveném z dvou dřevěných koní, na něž položili desky. Dřevěná forma byla stejná, jako u nepálených cihel. Před každým použitím se vysypala pískem a nahoře se hlína zarovnávala destičkou. Když bylo cihel dost, postavili z nich pec [jednalo se o polní pec – pozn. aut.], a to [...] tak, aby cihly nebyly těsně na sobě. Uvnitř se rozdělal oheň z bukového dřeva, který se první den udržoval mírný, aby cihly vyschly, a další dva dny se topilo více. Aby plamen nesáhal a cihly se důkladně vypálily, obložili je hlínou.*“ (Horváthová 1964: 206–207) Při výzkumu v roce 1994 zaznamenali pracovníci tehdejšího Vlastivedného múzea v Humenném (dnes Vihorlatské múzeum) pracovní postup, který znali Romové z obce Brekov (okr. Humenné, Slovensko). V Brekově se věnovali pálení cihel příslušníci několika velkých rodů – Surmajovců, Demeterovců, Olahů a dalších – v letech 1938–1963. Hospodář, který si výrobu cihel zadal, poskytl pozemek s vhodnou hlínou, dovezl dva až tři vozy písku a bukové dřevo. Cihláři postavili dřevě-

Obr. 5. Forma na nepálené cihly, výrobce Darvas Tivadár, Krásnohorské Podhradie (Slovensko), 90. léta 20. století. Foto Anna Juránková. Ze sbírky Muzea romské kultury v Brně.

nou kůlnu a přikryli ji térem. Pozemek upravili do roviny, odstranili kameny a veškerý porost. Poté nakopali hlínu a promíchali cihlářskou motykou s vodou tak, aby hmota neobsahovala žádné hrudky či kamínky. Hlínu navršili na hromadu a uhladili její povrch, aby nepraskal. V blízkosti kupky stál stůl pro dva výrobce, který se před výrobou pokrýval pískem. Doprstřed stolu se přenesla motýčkou hlína. Cihlář nabral potřebný kus hlíny, několikrát jej poválel na stole a poté natlačil do připravené formy, kterou předem posypal pískem. Forma byla rozdělená na dvě části, každá cihla měla rozměr 14 x 28 x 7 cm. Přebytková hlína se zarovnávala dřevěným řezákem. Vyrovnaný povrch cihly se pak opět zasypal pískem. Poté se surové cihly vyklopily na předem urovnaný a vypískovaný prostor. Zde podle intenzity slunečního záření vysychaly. Při dobrém počasí stačily na vyschnutí celé cihly dva dny – první den byla položena na největší ploše, druhý den ji otočili na větší stranu boku. V průběhu schnutí byly cihly na noc ukládány do kůlny do připravených rámců, zahrnujících až 500 kusů. V kůlně potom vysychaly cihly ještě i po odstranění z přímého slunečního světla.

Při manipulaci s cihlami při vysychání na slunci, úklidu do kůlny či nošení do pece pomáhali všichni schopní ro-

dinní příslušníci včetně dětí. Na druhém konci pozemku připravovali cihláři pec. Její stavba trvala zhruba dva dny a bylo na ni třeba asi deset lidí. Samotného vypalování se ujímaly dvě osoby, obvykle manželé, které by bylo možné označit za základní, zakládající nebo nejdůležitější členy velkorodiny. Prostor před pecí se upravil do roviny a celý pokryl tenkou vrstvou písku. Výška pece byla přibližně 2,5 m, šířka cca 5 m a hloubka 4 m. Podle požadovaného konečného počtu cihel se v peci vytvořily otvory. Každý z nich pojal 2500 cihel. Na vypalování se ukládaly cihly do pece na delší boční stranu. Po naplnění pece se celý venkovní obvod obsypal hlínou do výšky děr, tj. asi 1 metr stěny. Čelní strana pece se vyložila cihlami způsobem „na kant“, tzn. delší hranou dolů, menší hranou k sobě, přičemž každá řada cihel je posunuta o polovinu délky cihly (tedy způsob, jakým se staví cihlové stěny). V topných dírách se založil oheň z méně hodnotného dřeva. Pomocí malého plamene se celá pec dosušovala, což mohlo trvat i dva dny. Tento oheň se udržoval, dokud z pece vycházela pára. Jakmile se nad pecí rozložil pouze ohřátý vzduch, omazali cihláři celou pec hlínou, přiložili bukové dřevo a udržovali oheň, dokud nebyla hlína na obvodu pece suchá. Tento proces trval zhruba tři hodiny. Poté přikryli vrch pece 5–10 cm hlínou a vytvořili protilehlou topnou díru pece ve výšce asi 30 cm. V každé topné díře vytvořili „cugu“ – dvě cihly postavili na delší hranu a třetí na ně položili – a na ně uložili bukové dřevo. Tímto způsobem upravená pec už jen dohořovala. Přístup k vypáleným cihlám byl možný po sedmi dnech. Celou dobu vypalování trávila rodina poblíž pece, což bývalo především ve večerních hodinách výborným prostředím pro různorodé vyprávění.

Jedna rodina byla schopná za letní období vypálit až 50 000 cihel. Ty bylo možné vypalovat na pozemku zadavatele či na místě, které si výrobci koupili či pronajali. Romové z Brekova poskytovali cihly pro vesnice v okolí do 30 km¹⁰ (obr. 6).

Výroba pálených cihel

Jedinci z tradičně usazené subetnické skupiny moravských Romů si před druhou světovou válkou vydělávali jako pomocné pracovní síly v místních cihelnách. V *kobylské cihelně nakládali* [Růžena a Martin Danielovi – pozn. aut.] *hlínu, řezali ji a předávali na podnosy k dalšímu zpracování.* (Holý – Nečas 1993: 44) Informace o tom, že by Romové samostatně vyráběli pálené cihly, nejsou dochované.

Obr. 6. Nákras pece pro vysoušení ručně vyrobených hlíněných cihel. Zpracoval Koloman Gunár, 1994. Originál uložen ve Vihorlatském múzeu v Humenném (Slovensko).

Hrnčířská a keramická výroba

Výroba různých nádob prováděná následným vypálením popřípadě zdobením vyžaduje náročnější znalosti (materiálu, pracovních postupů) a prostředky. Hrnčířskou práci se Romové nezabývali nikdy masově. Výrobu se naučili od místního obyvatelstva a využili ji v místech, kde byl hrnčířův nedostatek. Záznamy o romských hrnčířích jsou však velmi sporadické, nejčastěji souvisí s celkovými statistickými soupisy, kde je pouze uveden způsob obživy. Informace o způsobu zpracování materiálu, druhích výrobků nebo prodeji nejsou v souvislosti s Romy k dispozici. Dle Horváthové je v soupis Romů v Malohontské stolici (dnešní okolí Rimavské Soboty, Slovensko) let 1770–1775 uvedena jedna hrnčířská rodina z Horných Zalužan (Horváthová 1964: 131). V záznamech z roku 1924 se potom objevuje např. údaj, že 5 % z Romů v Michalovcích (okres Spišská Nová Ves, Slovensko) se živí jako hrnčíři (Horváthová 1964: 156).

Ani hmotných dokladů o hrnčířské výrobě Romů příliš mnoho nenajdeme. Stoprocentní jistotu o výrobci můžeme mít totiž v případě, že původní majitel předmětu věděl, kdo jej vyrobil, pokud autor výrobek signoval (s čímž se v nám dostupném materiálu v případě Romů neseškáváme), nebo pokud byl původní majitel přímo výrobcem. Muzeum romské kultury vlastní ve sbírce džbán na víno, který dle sdělení majitelky získala její matka se slovy, že jde o „cikánskou práci“. Bližší informace o tomto předmětu však nejsou dostupné. Podle typu nádoby se lze pouze domnívat, že pochází z jižní nebo jihozápadní Evropy¹¹ (obr. 7).

Další využití hlíny

Kromě využívání hlíny při úpravě vlastních příbytků pomáhaly především romské ženy na Slovensku místnímu obyvatelstvu při vymazávání stěn, omazávání domů či zarovnávání hliněných podlah. Specialitou romských žen bylo čištění a vymazávání monolitních chlebových pecí. Při této práci se musely dostat celé do nitra pece, což jim umožňoval jejich menší vzrůst.

Romské ženy využívaly jisté druhy hlíny nebo bahna k léčivým obkladům, především u lidí s revmatickým onemocněním (Horváthová 1964: 205–206). Léčení pomocí hlíny uplatňovali také např. u koní. E. Horváthová popisuje, že pokud si kůň nechtěl stoupnout na nohu, zabalili mu ji do převařeného a vychladlého octu s hlínou (Horváthová 1964: 213).¹²

Závěr

Využití hlíny ke stavbě či úpravě obydlí anebo jako způsobu obživy je u Romů stejně významné a pestré jako u většinové společnosti. Zatímco v současnosti je však význam hlíny jako stavebního materiálu u českého a slovenského obyvatelstva prakticky nulový, u Romů se hraje stále velkou úlohu. Zvláště za posledních několik let se v souvislosti s ekonomickou krizí, která má za následek stále se snižující sociální úroveň některých romských osídlení, stávají nepálené cihly vítaným, lehce finančně i výrobně dostupným stavebním materiálem. Pro dokumentaci tradičních výrobních postupů a způsobu bydlení tak připravila současná nevládná hospodářská situace obnovený zdroj pro získávání poznatků a informací o jevech, které byly ještě nedávno považované za vymírající, nebo již neexistující. Přestože v terénu se již setkáváme se značnou modifikací, co se vzhledu, půdorysu či kombinování materiálu týče, máme stále ještě hodně šancí zachytit využití hlíny u Romů v takové formě, jak byla známá po staletí.

Obr. 7. Džbán na víno v podobě čerta, jihozápadní Evropa, první polovina 20. století. Foto Anna Juránková. Ze sbírky Muzea romské kultury v Brně.

POZNÁMKY:

1. V českém prostředí lze za první souhrnnou publikaci věnovanou způsobům obživy u Romů považovat katalog *Sbírky Muzea romské kultury. Tradiční řemesla, profese a zaměstnání. Přírůstky 1991–2007*. Ed. Jana Poláková. Brno: Muzeum romské kultury, 2008.
2. Zajímavé paralely s tímto zvykem lze pozorovat např. u některých dómských skupin v Indii, viz Houdek, Lukáš 2010: Víra kumáúnských domů v nadpřirozené síly (v konfrontaci s prvky animismu ve víře některých romských skupin). *Romano džaniben*, č. 2, s. 109.
3. Viz sbírka MRK, fond písemného materiálu, př. č. MRK 391/10. Kopie nevydaného rukopisu R. Daniela s názvem Housle a kůň, s. 95–98. Rukopis není datován, ale lze předpokládat, že vznikl v 50. letech 20. století. Viz Pavelčíková, Nina 2010: Několik poznámek k proměně identity spojeným s příběhy českých a slovenských Romů ve 20. století. *Romano džaniben*, č. 2, s. 79.
4. Viz sbírka MRK, fond videodokumentace, př. č. V 20/2008 a nesbírková kolekce MRK, fond fotodokumentace Fdig 60/2008.
5. Srov. Kaľavský, Michal 1995: Tehliarstvo. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, 2. Bratislava: Veda SAV, s. 252–253.
6. Viz sbírka MRK, fond videodokumentace, př. č. V 183/99, V 184/99.
7. Viz sbírka MRK, fond tradičních řemesel, profesí a zaměstnání, př. č. MRK 151/2003.
8. Viz sbírka MRK, fond tradičních řemesel, profesí a zaměstnání, př. č. MRK 185/99/1.
9. Viz sbírka MRK, fond tradičních řemesel, profesí a zaměstnání, př. č. MRK 219/93, MRK 226/98, MRK 185/99/2.
10. Viz sbírka MRK, fond písemného materiálu, př. č. MRK 75/97. Kopie popisu výroby ručně pálených cihel v Brekově, zpracoval K. Gunár na základě rozhovoru s B. Surmajem (*1928).
11. Viz sbírka MRK, fond tradičních řemesel, profesí a zaměstnání, př. č. MRK 389/06.
12. Speciálním, v Čechách a na Slovensku neznámým využitím hlíny se v dřívější době zabývala skupina Romů z Turecka zvaných Chumadži nebo Umarja (podle tureckého uma – hlína). *Na vhodných místech nakopali zvláštní jemnou hlínu a jemný bílý písek. Oboje spolu smíchali a prodávali na umývání vlasů. Prodávali i hrubší písek na umývání nádobí* (Horváthová 1964: 85).

PRAMENY A LITERATURA:

- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar statisztikai közlemények. Új folyam IX.* 1895. Budapest: Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája.
- Augustini ab Hortis, Samuel 1995: *Cigáni v Uhorsku 1775. O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku*. Bratislava: Štúdio -dd-.
- Davidová, Eva 1995: *Cesty Romů. Romano drom. 1945–1990*. Olomouc: Vydavatelství Palackého univerzity v Olomouci.
- Holomková, Jana 1989: *Integrace a asimilace svatobořických Romů*. Diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta UJEP.
- Holý, Dušan – Nečas, Ctibor 1993: *Žalující píseň*. Strážnice: Ústav lidové kultury.
- Horváthová, Emília 1964: *Cigáni na Slovensku. Historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Horváthová, Emília 1995: Zem. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, 2. Bratislava: Veda SAV, s. 346.
- Horváthová, Jana 2006: *Devieskere chave. Svedectvom starých pohľadníc*. Poprad: Vydavateľstvo Region Poprad s.r.o.
- Hübschmannová, Milena 1998: *Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hübschmannová, Milena 2003: „Valki.“ *Rombase. Didactically edited information of Roma* [online] [cit. 17. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://romani.uni-graz.at/rombase/>>.
- Lacková, Elena 1997: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.
- Nečas, Ctibor 2002: Dějinný příběh oslavanských Romů. *Jižní Morava* 38, s. 77–96.
- Pavelčíková, Nina 2004: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR 12*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR.
- Pavlík, Jarko 2011: *Hrubá Vrbka*. Hrubá Vrbka: Obec Hrubá Vrbka.
- Poláková, Jana 2011: *Kapitoly ze současné romistiky. (Sondy do historie, metodologie a terénní praxe)*. Disertační práce. Brno: Filozofická fakulta MU.
- Popelková, Katarína 1995: Hlinená stavba. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, 1. Bratislava: Veda SAV, s. 166–167.
- Rodové historky 1995: Rodové historky Andreje Tokára. *Romano džaniben* 1–2, s. 69–78.
- Scheffel, David Z. 2009: *Svinia v čiernobieliom. Slovenskí Rómovia a ich susedia*. Prešov: Centrum antropologických výzkumov.

Summary

The Use and Processing of Clay by Romani People Living in the Territory of Former Czechoslovakia

The aim of the study is to summarize as much available information as possible that concern the former and today's processing and use of clay by Romanies living in the territory of former Czechoslovakia; it focuses mainly on the sub-ethnic group of Slovakian Romanies. The approach of Romanies to clay can be divided into two levels – it is considered ritually unclean, but on the other hand, it gives people their energy. Romanies used clay as building material in a similar way the majority population did. Some groups of Romanies in Slovakia dealt with production and deliveries of unburnt bricks dried in the sun or field kilns. We have just sporadic information about the Romani manufacturers of pottery. Current economic situation forces the Romanies, who live in segregated Slovakian settlements, to use their knowledge about the work with clay, which provides us with new opportunities for field researches.

Key word: clay, clay houses, unburnt bricks, pottery, ritual cleanness, Romani people.

HISTORICKÉ OKOLNOSTI ZÁNIKU ARCHAICKÝCH STAVEBNÍCH PROJEVŮ U POMORAVSKO-PANONSKÉHO TYPU LIDOVÉHO DOMU

Miroslav Válka

Střední a jihovýchodní část moravského teritoria je z hlediska lidového domu spojována s širším kulturním areálem, jehož osu tvořil střední Dunaj a který je označován v návaznosti na bývalou římskou provincii jako panonský.¹ Rozsáhlé území diferencované etnicky vykazuje v oblasti kulturní řadu společných rysů daných obdobnými přírodními poměry, jež ovlivňovaly nejen formy agrární kultury, ale také charakter obydlí lidových vrstev. V našem příspěvku se snažíme objasnit některé faktory, které vedly v rurálním prostředí 19. a 20. století k opouštění tradičních stavebních technik a materiálů, zastoupených hlavně nepálenou hlínou, jedním ze základních stavebních materiálů panonského (podunajského) typu lidového domu, a k jejímu nahrazení novodobými stavivami vyráběnými už průmyslově.

Nepálená hlína jako stavební materiál přírodního původu je doložena v nejstarších kulturách světa na různých kontinentech, ve starém Egyptě, v Mezopotámii, Číně či v Peru, kde sloužila k budování jak monumentální architektury, tak utilitárních obytných staveb vernakulárních (Oliver 1997). Její problematiku lze proto sledovat v rovněž historické díky tisícileté tradici hliněných staveb i z hlediska aktuálního užití v nativních kulturách (Jelínek 2006) nebo v inovované pozici alternativy k modernímu, průmyslovému stavebnictví. Ještě jeden sémantický rozměr hlína v dějinách lidstva měla. Souvisí s biblickými texty, v nichž figuruje jako materie, ze které byl podle starozákonní legendy stvořen první lidský pár. Odtud vychází vyobrazení Adama a Evy pod stromem poznání na pečeti a znacích hrnčírů, kteří se k této tradici hlásili nejen u nás a považovali své řemeslo za nejstarší na světě (Válka 1998).

Vedle etnologie a společenských věd historických je hliněné stavitelství předmětem zájmu architektů a dalších technických oborů. Současný propagátor nepálené hlíny architekt Petr Suske vytyčuje ve světě tři specifické oblasti hliněné architektury, které se liší svým charakterem a tradicemi: 1) Maghreb (severní Afrika kolem Středomořího moře) jako křižovatka stavebních kultur Orientu, černé Afriky a Evropy; 2) Jih USA, kde se architektura z nepálené hlíny vyvíjí nepřetržitě v podmínkách ekonomicky vyspělé společnosti; 3) Evropa se širokým rozpě-

tím forem, struktur a stylů, pro kterou až do první světové války byla hlína běžným stavebním materiálem (Suske 1991: 17). Svými aktivitami publikačními i praxí projekční se P. Suske snaží nepálené hlíně vrátit ztracený kredit mezi stavebními hmotami v dnešní České republice.

Pomoravsko-panonský dům z hlediska tradice a stavební legislativy

Genezi a vývoji hliněného domu panonského (podunajského) typu se věnovala řada badatelů, kteří vymezili teritorium jeho rozšíření, společné typologické znaky a podíl jednotlivých etnik na jeho formování (Frolec 1968; 1970). Podle Václava Mencla jeho kořeny sahají do antických dob, jak tomu nasvědčuje stavební materiál, některé konstrukční prvky a dispoziční řešení: „...typickou domácí technikou tam byla vždycky stavba z hlíny a stavba pletená; tu naopak tamní lid tvořil s takovou mírou obdivuhodné obratnosti virtuozity, že se za ní jistě skrývala zkušenost dávných staletí. A opravdu, pátráme-li v moravsko-panonské oblasti po skutečném stáří obou těchto

Obr. 1. Rekonstrukce sídla panonského typu s roubeným a zděným domem. Muzeum v přírodě v Szombathely (západní Maďarsko). Foto M. Válka 2005.

stavebních technik, dostáváme se s každou historickou zprávou a archeologickým pozorováním vždy do větších a větších časových hloubek, až se nakonec ocitáme na sklonku antiky.“ (Mencl 1980: 18) Menclovův ahistorický a jednostranný výklad předpokládá nepřerušenu kulturní kontinuitu vedoucí až k recentním hliněným stavbám dokumentovaným ve 20. století a navíc poznamenává: „Rovného dřeva bylo při Dunaji vždycky málo, proto se tam domy téměř neroubily.“ (Mencl 1980: 17)

Podle maďarských badatelů použití hliněných cihel v Uhrách je doložené od první poloviny 18. století. Úřady a vrchnost podporovaly rozšíření tohoto stavebního materiálu, aby předešly hrozivému ničení lesů. Ale teprve v 19. století, v některých regionech až ke konci století, se hlína prosadila, takže v první polovině 20. století se stala důležitým stavebním materiálem ve Velké uherské nížině, v západním Maďarsku a v části Sedmihradsku (Balassa – Ortutay 1982: 160).

Na tuto interpretaci, která se objevuje v odborné literatuře a předpokládá použití hlíny v Podunají až po odlesnění krajiny a v souvislosti s ochranou lesů, poukázal také Jiří Langer. Dalším faktorem změny stavebního materiálu mohly být devastující události třicetileté války (na Moravě) nebo tureckých výbojů a následných

válek vedoucí k vytlačení osmanských Turků z historických Uher. Jistý problém představuje také odlišení hliněné stěny s dřevěnou konstrukcí od stěn hliněných s dřevěnou výplní, které vytvářely různé přechodné varianty od kůlových ke zcela hliněným stavbám (Langer 2010: 91–92). Také Josef Vařeka, který prováděl terénní výzkumy u Čechů v historické Slavonii (východní Chorvatsko), konstatuje, že v době příchodu prvních českých kolonistů tu nepřevládaly hliněné stavby, neboť hlína vytlačovala dřevo ve Slavonii a na většině území středního Podunají až od druhé poloviny 19. století. Nerovnoměrný vývoj však způsobil, že místy (Ivanovo Selo) stavěli ze dřeva až do první světové války (Vařeka 1987: 239). Naopak v Jazveniku, kam přišli Češi kolem roku 1869, už roubené stavby nebudovali, protože civilizační trendy směřovaly k budování zděných domů z nepálených, ale i pálených cihel. Nabíjené stavby se tu neuplatnily, protože „nepasovala hlína“ (Vařeka 1987: 242), na rozdíl od ostatní Slavonie i jižního Banátu. Jinde technika nabíjení přetrvávala déle u domácího, chorvatského obyvatelstva, u českých kolonistů jen u sociálně slabších vrstev. Od počátku minulého století se už obecně stavělo z nepálených cihel, zejména v letech 1910–1940, po první světové válce se začaly více uplatňovat cihly pálené, jak kupované v cihelnách, tak pálené svépomocí (Vařeka 1987: 244). Uplatnění zděného domu umožnila znalost zednického řemesla, která byla mezi českým obyvatelstvem Slavonie značná.

Za starou oblast hliněného domu s vazbami na panonské stavitelské tradice je v českých zemích považováno Pomoraví vzhledem k dokladům hliněných staveb vybudovaných archaickými technikami zdění z válků nebo nabíjení do dřevěného bednění (Novotný 2011). Dominantní technikou se i zde stalo zdění z nepálených cihel, popisované odbornou literaturou i doložené autentickými objekty přímo v terénu. Otázkou zůstává, kdy k rozšíření hliněného stavitelství v tomto regionu a na Moravě vůbec dochází, zda šlo o primární stavební formu a nakolik bylo univerzální?

Problematika identifikace hliněných konstrukcí pravěkých a středověkých na našem území spočívá v odlišení stavebního materiálu od podloží a v jeho nesnadné kvantifikaci. Nejstarší ojedinělé doklady hliněného nabíjeného domu pocházejí ze severomoravského Rýmařova, tedy z městského prostředí, ze středověkého kolonizačního období (Goš – Karel – Novák 1974), ale jiný

Obr. 2. Chalupy z nepálených cihel kryté doškem. Tradiční dům pomoravsko-panonského typu na jihovýchodní Moravě. Kněždub (okr. Hodonín). Foto B. Vavroušek 1922. Fotoarchiv ÚEE FF MU Brno.

archeologický materiál ze zaniklých středověkých vesnic na západní Moravě ukazuje použití hlíny jen jako doplňkového materiálu k dřevu a kamení (Nekuda 1975). Proti nepálené hlíně jako univerzálnímu stavebnímu materiálu na střední Moravě před třicetiletou válkou svědčí některé historické zprávy z Hané² nebo existence dřevěných roubených konstrukcí u obytných i hospodářských staveb datovaných do počátku 19. století.³ Rovněž Kšírova fotografie stěny patrně původně dýmné jizby z Velkého Týnce ukazuje použití kuláčů dřeva jen se silnou vrstvou hliněné mazaniny (Kšír 1956: 343). Proto rigorózně konstatovat plynulé užití nepálené hlíny jako stavebního materiálu a kvantifikovat jeho rozšíření do 18. století je v moravském prostředí značně obtížné, ne-li nemožné.

Vývojové proměny stavebního materiálu používaného na střední Moravě dokládají rovněž kronikářské zprávy lokalizované do hanáckých Příkaz: „*Starší dome nebele z cihel stavěny, ale ze dřeva – z fošen 6–7 cm selných. Dobových nebo břestových. Fošne se kladle na sebe kléšťkó do zámko róbení, abe k sobě dobře drže. Do fošen se naráželo kolékó, hlavně jasanových, abe omítka (teda blato se slámó michany) lepše se na deskách održela. Omítka se pak pěkně ohladila. V pozdější době se stavělo z válku. Bela to zas žlotá hlena z obecniho hleniku (o sladovne), do keré se dalo plev a nakrátko pořazané sláme. Ta se promichala, pročlampa a kose se potom veválele eště v ohrabkách. Válke bévale tak asi 40 cm dlóhy, 20–25 cm klosty a 30 cm šeroky. Pře stavbě zdi se válke kladle meze deske na přič a fest se sklačoval. Deske bele zapřeny kolékama tak, abe se neohébale. Jak jedna vrstva položených válku oschla, kladla se drohá a další. V místech pro okna a pro dveře se vložele dřevěny fotra ze selných fošen. Na vrch se položele tráme, na te se pak dávale hulke ovázany obřislama. Mezere se veplnily blatem smíchaném se slámó. Celá stavba se vemazala blatem, zeď se orovнала a dež všecko řádně oschlo, veléčela. Ozdobe nad oknama a dveřema se dělale také z blata.*“ (Vaca 2003: 19–20)

Obdobná situace byla podle Lubora Niederla na jihovýchodní Moravě: „*Celkem můžeme, pokud pamět sahá, rozeznávat při obytném domě moravsko-slovenském tři typy: jeden ze dřeva a dva hliněné nebo zděné: stavby z kamene staví se porůznu jediné tam, kde kamenný lom poruce, ale jsou skoro vesměs data novějšího.*“ (Niederle 1918: 51) Autor se domnívá, že domy zbudované

ze dřeva byly na celém Slovácku „domácí“, jak je patrné jednak ze zbytků porůzně se nacházejících staveb, jednak z existence „roštu“, podélného stropního trámu, který zpevňoval roubenou konstrukci, ale u zděného domu neměl podle Niederla konstrukčního významu. Hliněný dům nabíjený (*vybíjený*) – kromě horské oblasti od moravsko-slovenských Kopanic po Strážnici – náležel v době vydání monografie *Moravské Slovensko* (1918) k opuštěnému stavebnímu typu původně rozšířenému po celé jihovýchodní Moravě od Podluží až po Napajedla, od slovenské hranice až po Ždánice. Zdění z cihel nepálených (*vepřovice, kotovice*) naopak představovalo dobově nejrozšířenější stavební techniku (Niederle 1918: 55).

Jaká byla situace v dalších moravských regionech? Na Malé Hané bylo od poloviny 19. století dřevo jako stavební materiál nahrazováno nespalnými cihlami a kamením. V obcích se otevíraly hliníky, kde se těžil jíl na cihly a zhotovovaly se i pálené v milířích (*kozlech*). Další nespalný materiál – kámen – pocházel opět z místních zdrojů: nejčastěji pískovec (*pisák*), opuka (*lipák*), vápenec (*mišínák*). Z nových stavebních materiálů se budovaly různé klenby, hlavně v kuchyních, komorách a chlévech. Zděné obytné i hospodářské stavby se omítaly,

Obr. 3. Stodola s vyplétanými stěnami, krytá doškem. Tradiční materiály panonského domu. Osuské (západní Slovensko). Foto J. Kott 1938 (z výzkumů A. Václavíka). Fotoarchiv ÚEE FF MU Brno.

neomítané stěny se vyskytovaly zřídka (Pokorný 2009: 139). Na sousedním Letovicku, kde dlouho přetrvávalo dřevo, se hlína uplatnila jako doplňkový materiál ve formě hliněné malty a cihly (surové a pálené) v kuchyních: „*Podezdívka chalup bývala na rovině nízká, jen několik kamenů srovnáných a hliněnou maltou spojených. Ve svahovitém terénu se dělala podezdívka ze spodní strany až do roviny. [...] Z kamene⁴ a vepřovic byly také zdi a klenutí kuchyně. Široký komín býval z pálených cihel.*“ (Kopřiva 2010: 187)

Na západní Moravě⁵ hlína ve formě nepálené cihly byla běžně rozšířena na Brněnsku a Podhorácku, cca po hranici Tišnov, Velká Bíteš, Třebíč, Moravské Budějovice. Bohatší selské usedlosti jsou vyzdívány z kamene či pálených cihel, jak ukazuje vizitační zpráva z roku 1842 z Drásova na tišnovském panství.⁶ Podlahy měly vesměs ještě hliněné. Kámen se objevuje i v konstrukci stodol a na charakteristických ohradních zdech, které obepínaly obec. Hliněný byl ale poslední žundr, k jehož stržení došlo nedlouho po druhé světové válce. Místní charakteristický pískovec červené barvy sloužil jako kamenický materiál na osnění vrat (datace 1773 u čp. 59), dveří a okenních otvorů. Dále na západ, na Horácku,

Obr. 4. Domkářská zástavba z přelomu 18. a 19. století na východní Hané. Chalupy s roubenou jízbou a horní komorou (dolní komora vyzděná) po stavební rekonstrukci pro muzejní účely. Rymice (okr. Kroměříž). Foto M. Válka 2011.

bylo zastoupení hliněných domů početně menší a nepálená cihla se objevovala v kombinaci s kamenem v tzv. smíšeném zdivu (Kovářů – Kuča 2009: 168). Tradice roubeného domu zde byla poměrně silná jako v karpatské části Moravy, kde dřevo přetrvávalo ještě ve druhé polovině 19. století a z nespalného materiálu (kámen, cihla) se vyzdívala jen část stěny u topeniště a komín (Langer 1997).

Vedle starých kulturních tradic, jež moravské prostředí propojují z hlediska stavebního s Podunajím, se od 18. století dostává ke slovu postupně centralizovaná státní správa ovlivňující svými nařízeními a patenty stavební činnost nejen městskou, ale i vesnickou. Nahradily starší vrchnostenské instrukce, jimiž se jednotlivá dominia snažila racionalizovat hospodaření svých poddaných a zavádět bezpečnější a dokonalejší stavební formy. Rozdíly mezi jednotlivými kraji v rámci českých zemí byly velké: např. Schwarzenbergové nařídili na svých jihočeských panstvích povinnost mít zděné komíny a kuchyně už roku 1694 (Ebel 2007: 29). Naproti tomu na Moravě na napajedelském panství byli roku 1675 poddaní „*Jan Slezák a Kašpar Bednář dáni do arestu pro nedbanlivost, že ve svém obydlí žádných komínů neměli*“ (Skopalík 1885: 4). Teprve v druhé polovině 18. století bylo podle Františka Skopalíka na napajedelském panství zakázáno stavět komíny ze dřeva nebo desek a při nových kuchyních se budovaly už zpravidla komíny zděné. Tedy k prvním normujícím nařízením náležel požadavek na zděný komín z nespalného materiálu a na vyzděnou černou kuchyni, protože se zde operovalo s otevřeným ohněm a šlo o potencionální místo vzniku požáru.

První celozemskou reglementaci týkající se stavebního materiálu nacházíme v požárních řádech císařovny Marie Terezie a Josefa II., jež nařizovaly používání nespalných stavebních hmot. I když řády, jak je patrné z různých historických pramenů, neměly okamžitého účinku, bývá s nimi na Moravě dáváno do souvislosti širší používání nepálené hlíny jako stavebního materiálu. Je otázka, zda tereziánský „*Požární řád pro moravský venkov, města, městyse a obce*“ z 21. srpna 1751 reflektoval už starší stav s podstatnějším užitím nepálené hlíny na Moravě ve srovnání s vlastními Čechami, když podle § 17 žádný poddaný nesměl postavit svůj dům jen ze dřeva, nýbrž až pod střechu z kamene na hlínu nebo z vepřovic, nebo zda uvedený požární řád svým paragrafem užití hlíny inicioval. Lze se domnívat, že na rozdíl od

Čech zákaz celodřevěných obytných staveb mohl být na Moravě prosazován proto, že se opíral o širší užití hlíny, které zde lze dát do souvislosti s hospodářskou obnovou země po třicetileté válce. Tento trend pokračoval i v první polovině 18. století, i když tradice roubeného stavitelství byla silná i zde, jak dokládají citované prameny. Všeobecně se užití hlíny v Pomoraví dává do souvislosti také s úbytkem lesních porostů. Dále zmíněný požární řád stanovil, že každý dům měl mít komín a kuchyni vyzděnu z kamene či cihel, při nejhorším z vepřovic; ohniště muselo být z kamene či z cihel (Ebel 2007: 59).

Josefínské reformy znamenaly další krok k unifikaci legislativy mezi jednotlivými zeměmi monarchie a vedly k centralizaci státní správy. Jako v jiných zemích monarchie bylo i pro Moravu cirkulářem z 15. března 1787 po stavebníkovi požadováno, aby předložil vrchnosti stavební plány. Specifické moravské poměry ve srovnání s Čechami se přece jen projevily v josefínském požárním řádu pro Moravu a Slezsko z roku 1786, kde se opět objevil zákaz dřevěných domů (Ebel 2007: 62).

Další vývoj od počátku 19. století směřoval k vynětí stavebních předpisů z protipožárních řádů a ke vzniku vlastní stavební legislativy, speciálních stavebních řádů. Nejdříve k tomu došlo v zemských městech (Praha, Brno), následně byly vydány stavební řády také pro jiná města a český a moravský venkov.⁷

V souvislosti se zákazem dřeva jako stavebního materiálu se rozvíjí nové industriální odvětví – cihlářství. Vedle panských a městských cihelen, kde se vyráběly pálené cihly, se v 19. století zdí z podomácku zhotovených cihel nepálených, označovaných na západní Moravě běžně jako *truple*, s výjimkou Novoměstska a Žďárska, odkud pochází označení *buchta* a *vepřák*. Na střední Moravě (Hané) nepálenou cihlu nazývali *vepřovica* (starší, zhotovené ještě bez formy *buchty*), na jiho-východní Moravě (Brněnsko, Slovácko) mluvili o *kotovicí* (Balhar a kol. 2004: 370–371). Ruční výrobu cihel si zajišťoval stavebník sám, nebo měl najaté cihláře, kteří museli v okolí stavby nebo vesnice najít nejdříve vhodný jíl a založit hliník. Na střední Moravě se obecní hliník nacházel téměř v každé vesnici, jak dokládají pomístní jména nebo údaje na katastrálních mapách. „V hliníku se dělávaly tihly – vepřovice – a také se tam vypalovaly. Též za hlínu na tihly se platívalo. Roku 1869 stála hlína na tisíc tihel 1 zl. Vepřovice dělávali domácí chudí lidé.“ (Vaca 2003: 20)

Technika výroby cihel byla analogická ve všech regionech (Kunz 1949; Kšir 1956; Johnová 1960; Válka 2009), ale jejich rozměry se měnily a vyvíjely. Vykopaná surovina se polila vodou a šlapala bosýma nohama,⁸ nověji *gracovala*, překopávala a mísila širokou motykou. Zpracování hlíny muselo být důkladné, aby voda pronikla všude a stejnoměrně a odstranily se všechny nežádoucí příměsi, jako kamínky, a naopak zapravil vázací materiál organického původu (řezanka, plevy, pazdeří, štětiny apod.). Pracovní stůl (*štok*) sloužil k tvarování cihel v dřevěných formách, do kterých se zpracovaný jíl nabil a natvrdo natlačil. Na stůl se hlína dopravovala i v kolečkách po nájezdním můstku, široké desce podepřené *stolečkó*. Vyrobené cihly se usušily na slunci a použily jako stavební materiál v surovém stavu, nebo se narovnané *do kozla* vypálily. Záleželo na finančních možnostech a plánech stavebníka (Válka 2009).

Užití nepálených cihel ke stavebním účelům však redukuje už první celozemský stavební řád platný pro Moravu z 12. srpna 1835, který byl analogický k málo staršímu českému stavebnímu řádu. Z hlediska stavebního materiálu řád uvádí, že novostavba má být prove-

Obr. 5. Selský statek postavený z pálených cihel s datací 1858 ve štítě. Doklad pozdně klasicistní formy zděných staveb, které vznikaly přestavbou starších roubených usedlostí na západní Moravě. Střemchoví (okr. Brno-venkov). Foto M. Válka 2005.

dena z pálených cihel, vyschlého kamene a dobré malty, ale sušené *egyptské cihly* bylo možné použít jen na vnitřní příčky. Ve městech platil zákaz dřevěných staveb a v případě opravy měla být dřevěná stěna vyzděna. Ze starší protipožární legislativy vycházel požadavek celé zděné kuchyně a komína z pálených cihel; jako novum se objevuje povinnost, že před vybudováním sporáku

(*Sparherde*) má být místo prohlédnuto za přítomnosti kominického mistra (Ebel 2007: 47–49). I když řád stanovil preferenci pálených cihel a naopak omezuje použití nepálené cihly jen na podružnější, nenosné části staveb, nebyl tento požadavek v praxi respektován, jak dokládají zchovalé obytné i hospodářské stavby vybudované celé z vepřovic.

Obr. 6. Domkářská chalupa postavená z nepálených cihel. Přetrvávání hlíny jako stavebního materiálu u sociálně slabších vrstev vesnice ve 20. století. Kunčina Ves (okr. Blansko). Foto M. Válka 2004.

Cestu pálené cihly k poddaným na vesnici měl otevřít už dvorský dekret z roku 1819, na základě kterého mohli na svých pozemcích vypalovat cihly pro vlastní potřebu i na prodej. Nicméně širší používání tohoto tvrdého nespalného materiálu zaznamenáváme na vesnici ve větší míře až od 30. a 40. let 19. století např. v jižních Čechách, kde se formuje tzv. selský barok přestavbou původních roubených statků a chalup (Škabrada 2010). Také na střední Moravě, v hanáckých Příkazích, se podle kronikářského zápisu Jana Fišera první vypalování cihel uskutečnilo roku 1836: „V Příkazích v hliníku se začaly dělat tihly, co ještě jakživ v Příkazích nebylo. Po nejprv Jan Korhoň, soused pod numerem 77 jich v roce 1836 vypálil najednou na způsob kozel 50 tisíc.“ (Vaca: 2003: 19) Individuální „pálení kozla“ v druhé polovině 19. století navzdory nárůstu cihelen a novým technikám vypalování nezaniká, ale přesunuje se do hospodářsky méně rozvinutých krajů s dostatkem dřeva. Z ekonomických důvodů přetrvává až do 20. století.

Širší stavební aktivity zaznamenáváme na moravské vesnici po zrušení roboty (1848) a s následnými ekonomickými a společenskými změnami, jež iniciovaly urbanistickou přestavbu vesnic a dotkly se také hospodářských budov a postupně i obytných staveb. Spolu s legislativou použití stavebního materiálu mohl ovlivňovat také sociální status stavebníka: protože pálená cihla na obytném stavení plnila reprezentativní funkci, stěny se do veřejného prostoru na Hané často neomítaly, aby dokládaly finanční možnosti majitele gruntu (srov. Baláš 1956: 102). Podle Josefa Kšíra důvody mohly být prozaičtější a souvisely s nedostatkem písku, který byl potřeba do vápenné malty a jehož zdrojem byly břehy vodních toků, hlavně Moravy. Svou roli sehrávaly i úsporné důvody: aby novostavba nebyla tak drahá, omítka se plánovala na pozdější dobu, kdy k ní z různých důvodů už nedošlo (Kšír 1956: 257).

Domkářské usedlosti se budovaly i nadále z nepálené hlíny, jak dokládají kronikářské zápisy opět z hanáckých Příkaz: „Roku 1865 vyhořelo 17 domkařů na Zábrani – ta strana od pole. Bylo to asi v červenci, neboť valná hromada obecní povolila jim 6. července, že si může každý vyhořelý v hliníku nadělati 3 000 vepřovic, a nebo nechce-li vepřovice dělati, že místo toho si může vzít hlínu.“ (Vaca 2003: 21) Z textu vyplývá, že někteří stavebníci patrně své domy budovali ještě technikou pěchování do bednění (nabíjení) nebo zdění z válků.

Někde požár vesnice mohl přinést změnu stavebního materiálu, jako v Malé Roudce na Letovicku, kde dřevo nahradily nespalné hmoty: „Stavby z druhé poloviny minulého století, budované po požáru roku 1877 i ty pozdější, jsou sice z kamene a vepřovic, ale zdí silných, jakoby ze široka rozkročených, stavěných pro věčnost. Rozhodně nepočítali jejich budovatelé s tím, že již za dvě generace nebudou lidé považovat tuto solidnost za potřebnou a při každé příležitosti silu zdí zužovat, jak jsme toho svědky.“ (Kopřiva 2010: 200)

Faktory zániku používání hlíny jako stavebního materiálu

Preferenci tvrdého nespalného stavebního materiálu nacházíme natrvalo zakotvenou v stavební legislativě z konce 19. století, která reflektuje dobový technický pokrok, modernizaci života a postupující industrializaci země. Na stavební zákonodárství z 80. let 19. století navázal zákon pro Markrabství moravské ze dne 16. června 1894 č. 64/1894, obsahující přímo požadavek stavění výlučně z trvanlivého zdiva (vedle tradičních hmot jako jsou kámen, cihly, vápno a písek se objevují poprvé cement a beton), nikoliv netrvanlivého (vepřovice, jíl, hlínová či jílová malta). Na rozdíl od Čech nebylo na celé

Obr. 7. Účelová kombinace různého stavebního materiálu (kámen, pálená a nepálená cihla) ve stěně selské stodoly z konce 19. století. Rapotice (okr. Třebíč). Foto M. Válka 2013.

Moravě opět povoleno stavět hrázděné či dřevěné stěny (Ebel 2007: 82–83). V rámci úlev však zákon připouštěl, že přízemní budovy na moravském venkově, které nebyly ohroženy zaplavením, mohly být z vepřovic s podmínkou, že základové zdi budou vyzděny do výše 45 cm a dům bude mít nárožní a meziokenní pilíře až po krov z pálených cihel či kamene (Ebel 2007: 94). Tuto praxi potvrzuje zjištění Lubora Niederla z jihovýchodní Moravy: „*Těchto [pálených cihel] se však užívá obvykle jen při budování rohů, pilířů dveřních nebo při klenbách, takže stavba z nich tvoří jakousi kostru, jejíž ostatní stěny vyplňují vepřovice. Základy jsou ovšem tvrdé, kamenné. Selská stavení z doby nejnovější [...] mají stěny už cele tvrdé, pálené. Ale to jsou domy, které s rázem starého domácího a Slovensku vlastního života mají už málo společného.*“ (Niederle 1918: 55–56)

Jak je patrné, pálená cihla se postupně stává od přelomu 19. a 20. století i ve vesnickém prostředí univerzálním stavebním materiálem, podpořeným legislativně uvedeným zákonem. Systém kontinuálního vypalování v kruhových pecích cihelen spolu s novými lisovacími stroji znamenal počátek rozvoje moderního cihlářského průmyslu provázeného zlevněním pálených cihel. První kruhová pec pro výpal cihlářských výrobků byla postave-

Obr. 8. Pálená cihla se značkou „L“ z panské cihelny v Lysicích. Doklad lokální výroby cihel v 19. století před její koncentrací do velkých podniků. Foto M. Válka 2013.

na ve Vídni roku 1867. Jejím konstruktérem byl německý stavitel Friedrich Hoffmann, který si vynález kruhové pece nechal patentovat ve Vídni roku 1858. Jeho vynález umožnil vznik také malých cihelen využívajících nevelkých lokálních ložisek cihlářské hlíny.⁹

Technický pokrok a lobby cihlářského průmyslu dosáhly úplného zákazu používání nepálené cihly, která se už před I. světovou válkou neobjevuje v stavební legislativě jako regulérní stavební materiál. Stejně zákon ze dne 16. června 1914 č. 39 z. z. m. (změna a doplnění stavebního řádu brněnského) v § 54 uvádí: „*Ku stavění zdí jakéhokoli druhu smí se při budovách bydlecích a hospodářských upotřebiti jen trvanlivého staviva, tj. kamene, pálených cihel, vápna, písku, cementu a betonu, nikoliv však: vepřovic, jílu, malty hlinové nebo jílové.*“ (Žabičková 2002: 8) Dřevěné a hrázděné stěny bylo možno budovat jen se zvláštním povolením. Ekonomická situace stavebníků se zlepšila natolik, že zdění z pálených cihel se stalo normující, nicméně užití nepálené cihly zcela nezaniká, i když se dostává do polohy druhořadého materiálu užívaného sociálně slabšími vrstvami vesnických obyvatel – domkářskými, řemeslnickými nebo dělnickými – ještě v době meziválečné, jak ukazuje příklad ze západní Moravy z Borače: „*Domkářské chalupy jsou vesměs z truhlí, sušených hliněných cihel z rozmělněného jílu s plevami. Ještě kolem roku 1936 si je vyráběli v dřevěných kadlubech a sušili na slunci pod stříškami.*“ (Škorpík 2005: 28) U selských usedlostí sloužila nepálená cihla v kombinaci s jiným materiálem (pálená cihla, kámen) při stavbě hospodářských staveb, chlévů, kůlen a celých stodol v různém poměru, třeba jen k vyrovnání kamenné stěny.

Výroba pálených cihel neměla jen uvedené velkapacitní formy, ale také různé vývojové fáze a mezistupně, které kombinovaly tradiční malovýrobní postupy s technickými inovacemi. O individuálním vypalování cihel v tzv. kozlech pro vlastní potřebu jsme se již zmiňovali. Uvedený způsob přetrvával až do 20. století, jak dokládá záznam z terénního výzkumu z východní Moravy: „*Dříve se stavělo hlavně z kotovic, ale vypálená cihla vydrží déle,*“ sdělil respondent z Osíčka (okr. Kroměříž), jehož otec pro zájemce vyráběl a vypaloval cihly přímo na místě staveniště ještě v meziválečné době. Vyšlo to levněji a odpadla doprava cihel z cihelny. Se strojovou mechanizací, lisem vlastní konstrukce, přijel na staveniště, kde se postavila dřevěná kůlna (šopa). Materiál (jíl)

se získával přímo na staveništi z vykopaných základů nebo v jeho okolí. Cihly se lisovaly ručně či po elektrifikaci vesnic pomocí stroje poháněného elektromotorem. Po vyschnutí se surové cihly uskladnily ve stodole a druhý rok v létě vypálily v milířových pecích.¹⁰

Podobně v Lysicích na západní Moravě při budování sokolovny ve 20. letech minulého století vedl nedostatek finančních prostředků k svépomocné výrobě cihel. Jak je patrné na dokumentačních fotografiích, jejich zhotovování probíhalo přímo v obecním hliníku, kde se nakopané a zpracované jíl přivážel na dřevěných kolečkách na pracovní stůl, na němž se ručně pomocí dřevěných forem vyráběly surové cihly odkládané do řádků na zem k sušení. Poslední fází výroby bylo vypalování přímo na místě v milířových pecích. V uvedeném obecním hliníku bylo vyrobeno 26 tisíc cihel (Zřídka veselý 2008: 283).¹¹

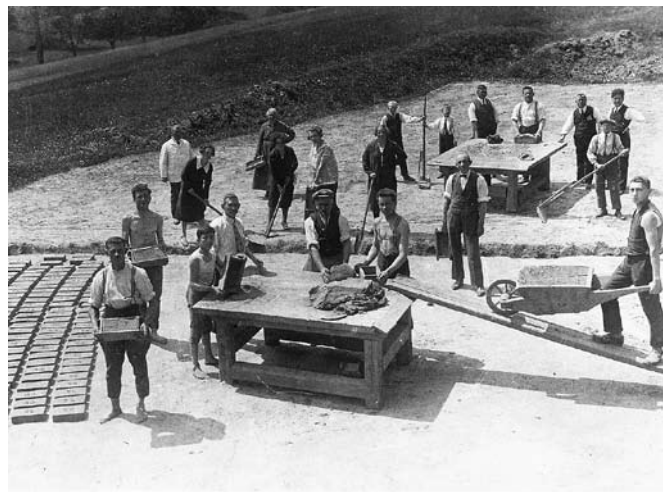
V meziválečné době došlo s nástupem moderních stavebních materiálů v městském prostředí k utlumení výstavby z nepálených cihel, ale na venkově či v maloměstském prostředí dožívá s tím, že stavební protokoly nařizují u komínů a pro štíty výhradně pálenou cihlu. Tuto skutečnost odráželo, že Československá společnost normalizační (ČSN 1168-1939) při provádění prací zednických a přidružených uvádí hlinu jen jako materiál pro výrobu hliněné malty a mazaniny (Žabičková 2002: 12–13). Naopak ve stejné době se rozvinula výroba cementového stavebního a kanalizačního zboží jako další stupeň technického pokroku a nových technologií.¹²

Jen jako alternativa v době druhé světové války a krátce v poválečné době se z důvodu nedostatku jiných stavebních hmot nepálená cihla na moravském venkově objevuje. Větší životnost vykazuje na sousedním Slovensku, kde ještě v 50. letech minulého století se podle výzkumů Jána Mjartana používala nepálená hlína jako stavební materiál na jihu země, ale také u slovenského etnika v Dolní zemi (území historických Uher jižně od dnešní hranice Slovenska), kde dožívala ve formě nepálené cihly až do konce 60. let, např. v Boľovcích ve Sremu (Čukan 2011: 140). V báčské Pivnici to bylo ještě o desetiletí později (Čukan 2010: 59) a také v Silbaši se pálená cihla začala běžně používat až v posledních desetiletích 20. století, nejdříve jen na základy, později celé stavby (Čukan 2013: 231).

V 50. letech minulého století dochází na české a moravské vesnici v souvislosti s kolektivizací venkova k zásadnímu vývojovému zlomu, který se dotkl všech oblastí

života (Válka 2011). Ztráta výrobní (hospodářské) funkce zemědělské usedlosti vede k přestavbám a modernizaci bytového fondu deklarovanému často jen formálními znaky, jako byla trojdílná okna a tvrdé břízlitové omítky, které kryly ještě hliněné stěny. Přebudováním sýpkového polopatra, které ztratilo skladovací funkce, vzniká dvoupodlažní stavba, která uzavírá vývoj tradičního okapově orientovaného domu v oblasti střední a jihovýchodní Moravy.

Pokud došlo k asanování starého domu, nové objekty někdy nerespektují uliční linii nebo hmotu původní stavby a vzniklé proluky porušují urbanistický řád jihomoravské vesnice. Ten nerespektuje ani nová výstavba v okrajových částech obcí nebo nově vytyčených čtvrtích, jejichž majitelé se inspirovali univerzálními dobovými komerčními projekty, nezohledňujícími regionální rozdíly. Jejich vývojovou řadu počíná dům čtvercového půdorysu s podkrovními mansardami a pokračuje přes jednopodlažní stavby s lodžii podél celého obytného patra (typ „šumperák“) a jednopodlažní dům s rovnou střechou (typ „kostka“) k tzv. podnikatelskému „baroku“ satelitních městeček (Válka 2007). Z hlediska stavebního materiálu se uplatnila už výhradně pálená cihla, případně podomácku vyráběné tvárnice na bázi škvárobetonu. Po roce 1989 nastupují nové průmyslově vyráběné stavební hmoty.

Obr. 9. Ruční výroba cihel na stavbu lysické sokolovny ve 20. letech 20. století. Soukromý majetek.

Druhá polovina 20. století přinesla přerušení kontinuity a radikální odklon od architektonických a stavebních tradic také v dalších zemích panonského kulturního areálu včetně slovenského venkova (Podoba 2011: 84).

Nepálená hlína a její revitalizace po roce 1989

Snahy o trvale udržitelný rozvoj, ekologické bydlení, ochrana životního prostředí spolu se šetřením energií by-

ly faktory, které vedly v posledních letech k novému objevení hlíny jako stavebního materiálu i v České republice. I když moderní stavební hmoty mají lepší mechanické vlastnosti, přednosti přírodních materiálů se dají podle Ivany Žabičkové shrnout do následujících bodů:

- nepatrné množství energie nutné při jejich zpracování a při provádění stavby
- nižší náklady na dopravu v případě užití místních materiálů
- příznivé působení na zdraví člověka
- snadný návrat do přírody po dožití stavby nenáročnou recyklací (Žabičková – Kabourková – Karasová: 2009: 18).

Použití hlíny má v obytném prostoru pozitivní dopad na lidský organismus v tom, že vytváří kvalitní vnitřní mikroklima absorbováním nadměrné vzdušné vlhkosti a jejím adekvátním vydáváním. V kombinaci se dřevem, případně dalšími materiály (sláma) lze vybudovat energeticky úsporný dům.

O revitalizaci hliněného stavitelství se snaží brněnské „Sdružení hliněného stavitelství“,¹³ které sdružuje zájemce o nepálenou hlínu a další přírodní materiály a usiluje o záchranu existujících hliněných staveb jako součásti kulturního dědictví. Proto sdružení shromažďuje informace o historických objektech v České republice postavených z nepálené hlíny, a to jak z odborné literatury (Kurial 1979–1989; Menci 1980), tak z vlastních terénních průzkumů, a výsledky prezentuje na internetu formou databáze. Hlavní poslání sdružení spatřuje v organizaci výukových praktických akcí, jako jsou certifikované kurzy hliněných omítek rozdělené do šesti dílčích částí,¹⁴ nebo v pořádání odborných konferencí.¹⁵

Zájem o přírodní stavební materiály se neomezuje jen na uvedené brněnské sdružení, ale zahrnuje i další propagátory, kteří vlastní zkušenosti s nepálenou hlínou předávají v praktických kurzech.¹⁶ Řadu akcí pořádají památkové ústavy pověřené metodickou činností v této oblasti kulturního architektonického dědictví.¹⁷ V Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici vznikl v rámci dokumentace technologií lidového stavitelství videodokument *Hliněný dům* provázený metodickým textem, jenž se pokusil demonstrovat některé tradiční technologie zpracování nepálené hlíny k stavebním účelům (Kovářů 2003). Strážnický ústav sám formou vědeckých rekonstrukcí plánuje dostavbu hliněných staveb v rámci muzea vesnice jihovýchodní Moravy.

Obr. 10. Omítání domu postaveného z balíků slámy hliněnou omítkou. Brdo u Luže (okr. Chrudim). Foto A. Jasanská Melkusová 2013.

Závěr

V evropském prostoru se nepálená hlína jako tradiční materiál spojuje také se středním Podunajím a s tzv. panonským typem domu, kde mohla sloužit jako jediný stavební materiál nebo v kombinaci s dalšími přírodními stavivými, se dřevem, proutím, slámou či kamenem. Tento kulturní areál zasahoval svým severozápadním okrajem do prostoru historických českých zemí a na střední a jihovýchodní Moravu, odkud plynule pokračoval hliněným domem jihozápadního a jižního Slovenska. Proto typologie lidového domu na Moravě i v bývalém Československu operuje s pomoravsko-panonským typem domu (Frolec 1974), moravsko-panonským domem (Válka 2000) a s podunajským hliněným a kamenným domem na jihu Slovenska, Moravy a Čech (Mencl 1980).

Nepálená hlína představuje tedy jeden ze základních stavebních materiálů lidového domu. Ve 20. století je i v tomto kulturním areálu nepálená hlína nahrazena novými stavebními materiály, zejména pálenou cihlou nebo podomácku zhotovovanými stavivými na bázi betonu či industriálně vyráběnými hmotami. Technický pokrok spolu se stavební legislativou vedly k jejímu vytěsnění z užívání a nahrazení technicky dokonalejšími stavivými

průmyslovými. Proces stavební přeměny byl nerovnoměrný a souvisel se sociálně-ekonomickou situací vesnické populace v jednotlivých regionech.

Ve 20. století hliněné domy zestárlý nejen fyzicky, ale především morálně. Dům z nepálených cihel s hliněnými podlahami v obytných prostorách, nejdéle ve vstupní síni, která se pravidelně v sobotu „vyspravovala“ (líčila) hlínou smíchanou s „kravěnci“, interpretovaly respondentky v 70. letech minulého století jako symbol chudoby nebo zastaralé a dehonestující bytové kultury, ke které by se nechtěly v žádném případě vracet.

Určité satisfakce se nepálené hlíně dostává v českém prostředí na konci 20. století jako alternativě šetrné k životnímu prostředí, která stojí v opozici ke konvenčnímu průmyslovému stavebnictví. Pro část ekologicky orientované mladé populace se stala spolu s dalšími přírodními materiály na počátku 21. století východiskem jejich představ o zdravém bydlení. K revitalizaci nepálené hlíny dochází na jiných architektonických principech, které splňují požadavky kladené na moderní bydlení s využitím pozitivních technických parametrů, které hlína jako stavební hmota vykazuje.

Příspěvek vznikl v rámci řešení programu aplikovaného programu výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) DF11P010-VV015 Technologie tradičního hliněného stavitelství na Moravě a vztahové souvislosti k oblasti středního Podunají.

POZNÁMKY:

1. Prvky panonské kultury se nacházejí na Moravě střední (Haná) a jihovýchodní (Slovácko), na jihozápadním, jižním a jihovýchodním Slovensku, v rakouském Burgenlandu, Maďarsku, v Rumunsku (Sedmihradsko), ve Slovinsku (Prekmurje, nížinná část Štajerske, Bela Krajina), v Chorvatsku (Slavonie) a v Srbsku (Vojvodina).
2. „Že po požáru roku 1594. vyhořelá stavení ze dřeva stavěli, svědčí žaloba Kurovských na paní Salomenu Zoubkovnu, že prý ‚háji Kurovský hrubě vymýtila ... taky do Záhlinc krovu, laty a duby nemálo v tom háji vysekati a odvésti dala.“ (Skopalík 1885: 1)
3. V Rymicích na východní Haně, v domkářské části obce zvané Hejnice u Vymětalovy usedlosti čp. 64 je datace 1817, čp. 65, bývalá hájovna, nese na roštu letopočet 1815 (viz Válka 1980, 2003).
4. Výskyt opuky v nedalekých Velkých Opatovicích dal vzniknout místnímu kamenictví, které v několika lomech vyrábělo různorodý sortiment stavební (schody, ostění), ale i zboží pro zemědělské hospodářství (koryta do chlévů) nebo kříže (Válka 2009: 73–76).
5. Na západní Moravě se vyskytoval také hliněný dům budovaný technikou nabíjení. Nazýval se *sypanice* (Bartoš 1895: 433).
6. „...centrálním prostorem stavení je kamenná či cihlová klenutá síň s hliněnou podlahou, z níž je východ na ulici a do dvora. V její přední části je po levé straně vchod do menší místnosti, vedle ní je vybudována chladná kamenná komora, dále pak vchod do sklepa. [...] Po pravé straně síně je vstup do obytných částí domu tvořených až třemi místnostmi, jejichž hliněná podlaha byla u bohatších usedlostí pokryta prkny.“ (Štěpánek 1988: 61)
7. První celoplošný stavební řád pro Čechy (mimo Prahu) byl schválen roku 1833. Roku 1845 byl částečně aktualizován (Ebel 2006: 44).
8. Používalo se i prošlapání hovězím dobytčím či koňmi.
9. *Cihelna Rosicka* [cit. 12. 8. 2013]. Dostupné z: <http://www.geocaching.com/geocache/GC3PDWC_cihelna-rosicka?guid=670b4c48-154c-4985-90d3-6e1b5aa60fa0>.
10. *Podomácká výroba na Valašsku. Terénní výzkum I.* Vypracovali J. Kouřim, K. Kutrová a M. Růžicková. Rožnov p. R. 2003, s. 9–13. Archiv Ústavu evropské etnologie FF MU Brno, sign. 205, inv.č. 15.
11. Za poskytnutí informace děkuji Arnoštu Holasovi, bývalém starostovi městyse Lysic. Fotografie výroby cihel pro lysickou sokolovnu

- pocházejí ze soukromého majetku. Zdrojem kamene byl lom na Horkách (opuka), ve Žlebě („modrý“ kámen) nebo u lesní cesty na Štěchov. Menší lom se nacházel i na Badalce (část městyse).
12. Živnostenský list na výrobu cementových tašek získal Josef Směkal ze Světlé čp. 23 už v roce 1920. Cementovou střešní krytinu produkoval mimo dalších také podnik v Rudce u Kunštátu. Inovaci v oblasti stavební keramiky představují ještě glazované střešní tašky, vyráběné v meziválečné době Pivoňkovou dílnou ve Vřesicích nedaleko Letovic.
 13. Sdružení hliněného stavitelství, o. s. [online] [cit. 4. 7. 2013]. Dostupné z: <<http://www.hlina.info/cs/o-nas.html>>.
 14. Kurz U1 Příprava hliněné omítky; Kurz U2 Aplikace hliněných omítek; Kurz U3 Venkovní omítky, údržba, oprava a povrchová úprava hliněných omítek; Kurz U4 Návrh interiéru s využitím hliněných omítek; Kurz U5 Dekorativní prvky z hliněných omítek; Kurz U6 Obchodování s hliněnými omítkami.
 15. Konference *Zdravé domy* proběhla 9.–11. 5. 2013.
 16. Náleží k nim Luboš Machačko, který workshop „Hlína jako tradiční stavební materiál“ pořádal 15. června 2013 v Budislavi u Litomyšle.
 17. Již několik let se uskutečňují „Hliněné dny“, pracovní setkání památkářů ve Rtyni v Podkrkonoší, jejichž náplní je ověřování technologie práce s nepálenou hlínou používanou při opravě památkového objektu. Dne 21. června 2013 organizoval brněnský Národní památkový ústav ve spolupráci s Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici seminář zaměřený na hliněné omítky v Hrubé Vrbce na Hornáčku.

PRAMENY:

Archiv Ústavu evropské etnologie FF MU Brno, sign. 205, inv. č. 15. *Podomácká výroba na Valašsku. Terénní výzkum I.* Vypracovali Jan Kouřim, Kateřina Kutrová a Marie Růžicková. Rožnov p. R. 2003, s. 9–13.

LITERATURA:

- Balassa, Iván – Ortutay, Gyula 1982: *Ungarische Volkskunde*. Budapest: Corvina Kiadó; München: Verlag C. H. Beck.
- Baláš, Emanuel 1956: Orientační výzkum vesnických sídel a lidových staveb na Olomoucku. *Československá etnografie* 4, s. 102.
- Balhar, Jan a kol. 2004: *Český jazykový atlas I*. Praha: Academia.
- Bartoš, František 1895: *Dialektologie Moravská II*. Brno: Matice moravská.
- Čukan, Jaroslav (ed.) 2010: *Pivnica. Kulturne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum; Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Čukan, Jaroslav (ed.) 2011: *Boľovce. Kulturne tradície Slovákov v Srie-me*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Čukan, Jaroslav (ed.) 2013: *Silbaš. Kulturne tradície Slovákov v Báčke*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov; Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Doušek, Roman 2013: *Etnologický výzkum tradičního stavitelství*. Brno: Masarykova univerzita.
- Ebel, Martin 2007: *Dějiny českého stavebního práva*. Praha: ABF.
- Jelínek, Jan 2006: *Střecha nad hlavou. Kořeny nejstarší architektury a bydlení*. Brno: VUTIUM.
- Johnová, Helena 1960: Domácká výroba cihel na Jablunkovsku. *Věstník Národopisné společnosti československé*, č. 2, s. 6–10.
- Frolec, Václav 1968: Historické pozadí vývoje lidového stavitelství v moravsko-panonské oblasti. *Český lid* 55, s. 285–307.
- Frolec, Václav 1970: *Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají*. Praha: ČSAV.
- Frolec, Václav 1974: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok.
- Goš, Vladimír – Karel, Jiří – Novák, Jaromír 1974: Zaniklé středověké sídliště v Rýmařově. *Časopis Slezského muzea*, série B, 23, s. 110–120.
- Kopřiva, František 2010: *Život a práce našeho lidu. Malá Roudka*. Malá Roudka: Obecní úřad.
- Kovářů, Věra 2003: *Hliněný dům*. (=Edice Technologie lidového stavitelství, řada II, díl II). Strážnice: Ústav lidové kultury.
- Kovářů, Věra – Kuča, Jan 2009: *Venkovské stavby na Moravském Hornácku*. Tišnov: Sursum; Nové Město na Moravě: Hornácké muzeum.
- Kšir, Josef 1956: Lidové stavebnictví na Hané. *Československá etnografie* 4, s. 325–366.
- Kunz, Ludvík 1949: Výroba a pálení cihel v Rajnochovicích. *Naše Valašsko* 12, s. 150–153.
- Kurial, Antonín 1978–2011: *Katalog lidové architektury*. Brno: Národní památkový ústav.
- Langer, Jiří 1997: *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready.
- Langer, Jiří 2010: *Lidové stavby v Evropě*. Praha: Grada.
- Mencl, Václav 1980: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia.
- Nekuda, Vladimír 1975: *Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic*. Brno: Blok.
- Novotný, Martin 2011: Hlína v konstrukcích panonského typu domu. *Národopisná revue* 21, č. 4, s. 298–303.
- Oliver Paul (ed.) 1997: *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World*. Cambridge: University Press.
- Podoba, Juraj 2011: *Vývoj staviteľstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí*. Bratislava: Slovenská asociácia sociálnych antropológov.
- Pokorný, Jiří 2009: Vesnické sídlo, dům a bydlení. In: *Lidová kultura a nářečí na Boskovicku*. Boskovice: Muzeum Boskovicka, s. 115–156.
- Skopalík, František 1885: *Památky obce Záhlinic. Část topografická*. Brno: Náklad Fr. Skopalíka.
- Suske, Petr 1991: *Hlinené domy novej generácie*. Bratislava: Alfa.
- Škabrada, Jiří a kol. 2010: *Holašovice. Vesnická památková rezervace*. Praha: FOIBOS.
- Štěpánek, Václav 1988: Národopis obce. In: Vykoupil, Libor – Štěpánek, Václav – Jan, Libor: *Drásov 1238–1988*. Drásov: Místní národní výbor, s. 60–74.
- Vaca, Boleslav 2003: Jak se stavěly a jak vypadaly vesnické domy na Hané. In: *Proměny hanácké vesnice*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, s. 17–21.
- Válka, Miroslav 1980: *Rymice u Holešova*. Kroměříž: ONV.

- Válka, Miroslav 1998: K motivu Adama a Evy ve výtvarné kultuře lidu. *Národopisná revue* 8, s. 99–110.
- Válka, Miroslav 2000: Vesnické sídlo a dům. In: Jančář, Josef a kol: *Lidová kultura na Moravě*. Vlastivěda moravská. Nová řada. Svazek 10. Strážnice: Ústav lidové kultury; Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, s. 79–115.
- Válka, Miroslav 2003: Lidový dům na Hané a jeho kulturně historické souvislosti. In: *Proměny hanácké vesnice*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, s. 23–35.
- Válka, Miroslav 2007: Modernizace vesnické architektury ve 20. století. In: *Současná výstavba na vesnici a tradiční lidová architektura*. Sedlčany: Městské muzeum, s. 30–37.
- Válka, Miroslav a kol. 2009: *Lidová kultura a nářečí na Boskovicku*. Boskovice: Muzeum Boskovicka.
- Válka, Miroslav 2011: *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Masarykova univerzita.
- Válka, Miroslav 2011: Tradiční dům v oblasti středního Podunají. K problematice hliněného stavitelství. *Národopisný věstník* 28 (70), č. 2, s. 14–24.
- Vařeka, Josef 1987: Proces akulturace v lidovém stavitelství českých vesnic na území Jugoslávie. In: *Češi v cizině 2*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, s. 233–280.
- Vařeka, Josef – Frolec, Václav 2007: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha: Grada.
- Zřídka Veselý, František a kol. 2008: *Lysice 1308–2008. Dějiny obce*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Žabičková, Ivana 2002: *Hliněné stavby*. Brno: ERA.
- Žabičková, Ivana – Kabourková, Eva – Karasová, Alena 2009: *Hliněné stavby včera a dnes*. Brno: Sdružení hliněného stavitelství.

Summary

Historical Circumstances of the Extinction of Archaic Architectural Expressions in *Pomoravsko-Panonský* Type of Traditional Houses

In the European space, unburnt clay used as a building material is connected also with traditional Pannonian house in the Central Danube region. With its north-western outskirts, this cultural area reached the territory of the historical Czech Lands - the region of Central and South-East Moravia - and gave rise to *Pomoravsko-Panonský* /the Morava River Basin and Pannonian Plain/ type of traditional houses). Unburnt clay represents here the basic building material probably as late as since the 18th century, especially thanks to the fire-fighting and civil legislation, inter alia, which restricted the use of timber. In the 20th century, clay was replaced by industrially produced building materials to which contributed both the technical development and the civil legislation which limited and, in the end, fully restricted (1914) the use of unburnt clay. The process of extinction was not proportioned and related to the social and economical situation of village inhabitants in individual regions of Moravia. In the second half of the 20th century, the houses made of clay became old not only physically - a house made of adobe bricks with soil floors in its residential rooms, in the entrance hall for the longest time, became a symbol of obsolete and outdated culture of living. Unburnt clay has experienced certain satisfaction in the Czech Republic since the late-20th century as an environment-friendly alternative that is in opposition to conventional building industry.

Key words: Pomoravsko-Panonský type of house, unburnt clay, civil legislation, revitalization of clay buildings.

K NĚKTERÝM ARCHAICKÝM KONSTRUKČNÍM TECHNOLOGIÍM HLINĚNÝCH STAVEB NA HANÉ

Martin Novotný

Středomoravská Haná je v obecném etnologickém povědomí po stavební stránce chápána jako severní výběžek velké kulturně-geografické oblasti, jež má jádro v oblasti středního Podunají. Na tomto rozsáhlém území se ještě v nedávné minulosti vyskytoval analogický typ lidového domu, který bývá v odborné terminologii označován nejčastěji jako panonský. Charakteristickým jevem v celé oblasti byla převaha hlíny v konstrukcích stěn venkovských staveb, zejména obytných objektů. Dominantní postavení získal tento materiál pravděpodobně nejprve jako doplňková surovina dřevěných a proutěných stěn a následně jako nosný prvek ve zdivu.

Hloubené objekty v oblasti střední Moravy

Jako nejjednodušší a zároveň i nejstarší hliněné stěny se dají chápat stěny v uměle vytvořených zemních objektech. Také ve vesnickém prostředí převážně rovinaté oblasti Hané bylo po staletí na některých příhodných místech obvyklé budování hloubených prostor nejrozumnějšího charakteru. Sloužily nejen k bezpečnému uskladnění úrody či potravin, ale také jako úkryty v době ohrožení a nouzově někdy i k trvalému bydlení.

Většinou se jednalo o stěny objektů zahloubených ve vhodném podloží. (Sklenářová 2003: 18). Jejich výskyt byl v regionu, podobně jako v jiných oblastech Moravy, vázán především na sprašové útvary – vrstvy diluviální spraše. U většiny hloubených objektů se zemina neupravovala do podoby konstrukčních prvků. Při zhotovení stěn, případně stropu, se převážně původně využívalo kompaktnosti podloží. Zpevňující konstrukční prvky se ale vyskytovaly, pokud podzemní prostory sloužily ke stálému bydlení. Jednalo se např. o zpevnění stropu masivní kamennou valenou klenbou.

V řadě hanáckých obcí existovala už ve středověku zemní síla, sloužící k dlouhodobému uskladnění či úschově zrna, a to především ve válečných časech. Rozšířenými zde byly zejména v první polovině 17. století v důsledku vleklého válečného konfliktu, který pustošil hanácký venkov. Tyto zahloubené hospodářské objekty se nacházely na vhodných místech v extravilánu vesnice, zpravidla v polích, odtud i název trati „díly za jámy“

v Záhlinicích (Skopalík 1885: 3–4). Mohly být ale umístěny i přímo v usedlosti. Charakteristickým znakem těchto zásobnic, vykopaných vertikálně až do hloubky čtyř i více metrů pod úroveň okolního terénu, byl parabolický profil jejich klenutí (zakřivení stěn), aby nedocházelo k destrukcím (Kunz 2004: 44).

K uskladnění potravin, zemědělských produktů (okopanin) a nápojů vyžadující chladné, ale nemrznoucí vlhké prostředí, sloužily zásobní jámy budované ponejvíce v prostorách, jež byly součástí obytného traktu usedlostí. Jednalo se o malé objekty, hloubené v rostlém terénu, které byly nejčastěji součástí komor. Při záchranném archeologickém výzkumu bývalého selského stavení čp. 5 v Dobřčicích na Přerovsku, prováděném v roce 2011 v rámci adaptace nemovitosti, byly objeveny tři zahloubené objekty zbudované ve spraši. První se nacházel v síni. Jednalo se pravděpodobně o vstup do podzemních prostor, který byl odkryt do hloubky dva a půl metru pod podlahou, částečně též zasahoval i pod základ průčelní stěny. Druhý vyhloubený objekt se nacházel v bývalé světnici. Měl o něco menší rozměry a zřejmě šlo o zásobní jámu. Pod podlahou komorové části byla pak odkryta ještě třetí jáma, archeology označená jako odpadní, datovaná keramikou do 13. století.¹

Podobné zásobnice plnily funkci sklepů, které ještě v 18. století nebyly na Hané obvyklou součástí domů. Jáma na okopaniny bývala hluboká okolo 50 cm. Před mrazy se brambory přikrývaly slámou (Kšíř 1956: 331). V recentním materiálu bývaly hluboké sklepy situovány pod komorovou částí či pod žudrem, někdy i pod světnicí (Kšíř 1958: 263).

Z archeologických výzkumů, ze zpráv písmáků i ústní tradice jsme v řadě lokalit rovněž informováni o uměle vyhloubených skrýších, nebo podzemních chodbách, které měly několik funkcí. Jednak sloužily k ukládání potravin vyžadujících chlad, jednak byly v časech ohrožení určeny k úkrytu cenností i samotných obyvatel, případně k jejich úniku do bezpečí, plnily tedy „funkci útočištnou“ (Nekuda 2007: 119). Pro tyto skryté objekty chodbového charakteru, jámy nebo prostory se na Hané, podobně jako na celé Moravě, užívalo obecné označení *loch*.²

O přítomnosti lochů existuje povědomost v řadě hanáckých vesnic. Zejména v minulosti se občas objevily samovolné propady na pozemcích v důsledku zhroucení podzemních prostor, případně vlivem vnějších zásahů. V rámci Hané si zaslouží, v souvislosti s rozsáhlými systémy podzemních prostor, zmínku např. Náklo a Kostelec na Hané (Vrbka 1940: 6–7). V literatuře se v souvislosti s kosteleckými lochy vyskytuje i termín *sloj* (Přikryl 1928: 142).

Zhotovení obilních jam, skrýší a chodeb bývalo svěřováno zvláštním profesním skupinám, *jámařům* (Skopalík 1885: 4). Tzv. *kroužení* těchto podzemních staveb ve spraši vyžadovalo značné zručnosti, zejména u obilních

jam, kde byl zdůrazněn zvláštní požadavek na jejich symetrii. Používalo se kopacího nástroje, u obilních jam kopačky s vysokým ostřím na krátké násadě, škrabky a rýče (Kunz 2004: 91). K hloubení lochů se mohly používat i motyky a ostré kovové rýče, jak to je doloženo v archeologickém materiálu (Kos 2005: 169). Jámaři kromě toho prováděli i stavbu náspů a příkopů (podél cest) (Opluštil 1907a: 4–5; 1907b: 3–4).

Loch ve smyslu skladovací prostory odlišuje zpravidla od sklepa to, že nebývá opatřen konstrukcí zastropení. V případě sklepa šlo o zpevnění jeho klenutého prostoru valenou klenbou z lomového kamene nebo od 19. století i z pálených cihel. Jednalo se tedy o pokročilejší varian-

Obr. 1. Dobřčice čp. 5 – pohled na komorovou část domu. Foto M. Novotný 2011.

tu původně zemní jámy pro úschovu potravin (Machek 1968: 546).

Zajímavé řešení sklepů představují na Hané objekty zapuštěné do úbočí svahů, tedy bez zpevnění stropu vzdívkou z tvrdého materiálu. U dutin hloubených do úbočí kopce, případně u podzemních chodeb, bylo charakteristické tvarování prostoru do půlkruhovitě oblouku na způsob klenby. Takto formované zahloubené prostory byly staticky nejstabilnější a stropy většinou ani nebylo nutné dodatečně zabezpečovat podpíráním.

Příklady takto postavených tzv. *dolů*, sloužících pro uskladnění okopanin, přinesl etnograf Ludvík Kunz z oblasti Lipenského Záhoří, ale v terénu se s nimi dodnes můžeme setkat i jinde (Kunz 1955: 184–185).

Tyto zahloubené prostory jsou charakteristické vodorovným směřováním jejich osy do svahu. Sloužily, a jsou často ještě dosud používány, k úschově nejrůznějších zemědělských plodin. Na střední Moravě se obdobně hloubených objektů, budovaných ve svahovitém terénu, pouze ve výjimečných případech využívalo také k obytným účelům.

Tento jev souvisel v 18. a 19. století se sociální diferenciací, která byla na venkově důsledkem značného nárůstu populace, při němž se zpočátku vyrovnaly velké ztráty na životech následkem třicetileté války. Do stavebního obrazu vesnických sídel tehdy začala zasahovat tzv. domkářská kolonizace. Došlo přitom k rozšíření stávající zástavby o domy nižších sociálních vrstev. Někde docházelo k využívání již nefunkčních hospodářských prostor (např. komor nebo pazderen) a jejich adaptací na obydlí. V některých oblastech Moravy, především v její jihovýchodní části, nebylo výjimkou ani opětovné budování zahloubených objektů, případně adaptace původních sklepních prostor umístěných ve svazích na obytné účely (Niederle 1923: 62–63).

Na Hané existuje jen několik dokladů o využívání zahloubených objektů ve svahu na obytné, případně na hospodářské účely. Asi nejpozoruhodnější příklad adaptace původních sklepů, doposud neznámého původu, pochází z Kostelce na Hané, ke kterému existuje poměrně dostatečné množství materiálu. Do objektu, zapuštěném ve svahu na okraji severozápadní části intravilánu, pravděpodobně ústilo několik podzemních chodeb. Obydlí, které později získalo čp. 199, bylo zahloubeno v jižním břehu silnice dálkového významu do Hluchova a do Konice (Novotný 2010: 8–9).

O tom, že se zahloubené objekty zapuštěné ve svazích na Hané mohly v minulosti vyskytovat ve větším měřítku, máme zmínky v regionální literatuře i od dalších autorů. Z Věrovan přinesl doklady o zajímavém výměnkářském stavení tamní rodák Otakar Bystřina, k němuž čerpal informace pravděpodobně z ústního vypravování. Domek měl obývat stařeček Izidor Šelep a patřil k čp. 10 (Bystřina 1948: 5).

Doklad zřejmě polozahloubeného obytného stavení přinesl z Horní Hané také významný regionální historik a talentovaný pozorovatel tehdejšího života Jakub Lolek. Údaje nejspíš pochází z místa jeho rodiště Lipinky u Uničova (v okrese Olomouc). Svou „*shrbenou*, v zemi *polozapadlou kutičku*“, zde měl mít „*starý Vincinek*“ (Lolek 1907: 33).

K vrstveným konstrukcím hliněných stěn v oblasti Hané

V širší oblasti středního Podunají, kam Haná náleží, bylo užíváno čtyř základních technologií stavby hliněných stěn, jež se v zásadě dělí do dvou konstrukčních typů. V prvním případě se jedná o použití hlíny v její amorfní podobě, kde z hlediska stratifikace představuje starší řešení budování stěn technologií tzv. vrstvení. Její princip spočívá v tom, že se homogenizovaná hliněná směs vlhké konzistence s příměsí slámy klade přímo do stěny. K tomuto účelu se např. na Slovensku, kde se dochovalo relativně dost materiálu k této technice, používalo vidlí. Etnografické doklady o vrstvených stěnách pochází z našeho území ze Šatova na Znojemsku, kde mělo být obdobným způsobem konstruováno zdívo pozdně barokních lisoven (Syrůvá 2001: 26).

Do nedávné doby se předpokládalo, že na Hané se recentně dochovaly stavební postupy u svislých konstrukcí z nepálené hlíny jen pomocí předem připravených stavebních dílců, a to z válků a sušených cihel. Ve starší literatuře se ovšem nachází zmínky i o masivních hutněných stěnách, u nichž byl materiál pěstován mezi dvojicí prkem, která vymezovala stěnu (Přikryl 1909: 9). Teprve výzkumy prováděné v posledních letech doložily i v tomto regionu doposud nepopsaný archaický stavební způsob vrstvených stěn.

Ojedinelý případ dochovaného kompaktního hliněného zdíva byl na Hané zjištěn v roce 2011 v zachované komorové části již zmíněného selského stavení čp. 5

v Dobřčicích. Některé z indicií, které jsem na místě získal, svědčí o tom, že se opravdu může jednat o původní vrstvené stěny v pravém slova smyslu, jak jsou v recentním materiálu na Moravě doloženy pouze v jediném výše citovaném případě ze Šatova.

Vzhledem k archaickému způsobu stavění nejstarší zachovalé části dobrčické usedlosti je nutné objekt podrobně popsat. Jedná se o stavbu trojdílného půdorysu adaptovanou během druhé poloviny 19. století a počátkem minulého století. Obytný dům je řešen jako dvoutrakt opatřený polopatem nad přední částí. Průčelí je vyzděno režným zdivem z pálených cihel. Při podrobném rozkreslení čelního pohledu v řezu vyjde najevo, že strop spodní komory je o 50 centimetrů níže než strop v síni. To samé platí i o stropěch nad komorou horní a v komorové části nad síní.

V této bývalé patrové komoře jsou zachovány tři původní hliněné stěny. Čtvrtá průčelní zeď byla pravděpodobně na počátku minulého století vybourána a znovu vystavěna z pálených cihel. Komerová část je uvnitř široká 455 cm o hloubce 515 cm. Výška kompaktních hliněných stěn činí asi 405 cm. Šířka hliněné stěny na straně dvora v místě napojení kolmého chlévního křídla je u paty zdi 85 cm. Směrem ke koruně se z vnější strany zužuje, což je markantnější asi od poslední třetiny její výšky. Jedná se o jev, který se u tohoto typu vrstvených staveb může vyskytovat. Sbíhající se zdivo se v regionu

uplatnilo u několika staveb budovaných z kusového staviva – válků.

Je pravděpodobné, že stejné parametry měla i později přestavěná zeď v průčelí. Naopak boční stěny komory, jednak ze strany k domu sousedů, jednak ze strany síně byly kolmé a široké 60 cm.

V době průzkumu objektu probíhala jeho celková rekonstrukce, při které byly částečně odstraněny původní hliněné omítky a ve stěně probourán nový vchod z chodby. Díky tomu bylo možné podrobně zmapovat strukturu zdiva (i skladbu do jeho hloubky). To bylo značně nerovné a na místech, kde byla odstraněna omítka, případně v místech vybouraných stěn, nebyly patrné žádné stavební prvky. Nutné je zdůraznit, že stěna byla dobře chráněna, byla uvnitř objektu a nebyla narušena působením povětrnostních vlivů ani zemní vlhkostí.

U recentních staveb bývá problémem rozlišit monolitické stěny vrstvené od nabíjených. Ještě komplikovanější je tato analýza v případě archeologických nálezů, přičemž výklad navíc může ztížit fakt, že i vrstvené zdivo mohlo být kladeno do dřevěného bednění (Güntzel 1988: 42). Při interpretaci je proto nutné vycházet z několika záchytných bodů. Vzhledem k značné nerovnosti zdiva byla vyloučena varianta, že by se materiál vrazil do dřevěného bednění a následně pěchoval. Na stěně pod omítkou byly rovněž patrné stopy po dodatečné úpravě osekáním.³ V regionu se mělo běžně vyskytovat válko-

Obr. 2. Dobřčice čp. 5 – detail vrstveného zdiva bývalé komory. Foto M. Novotný 2011.

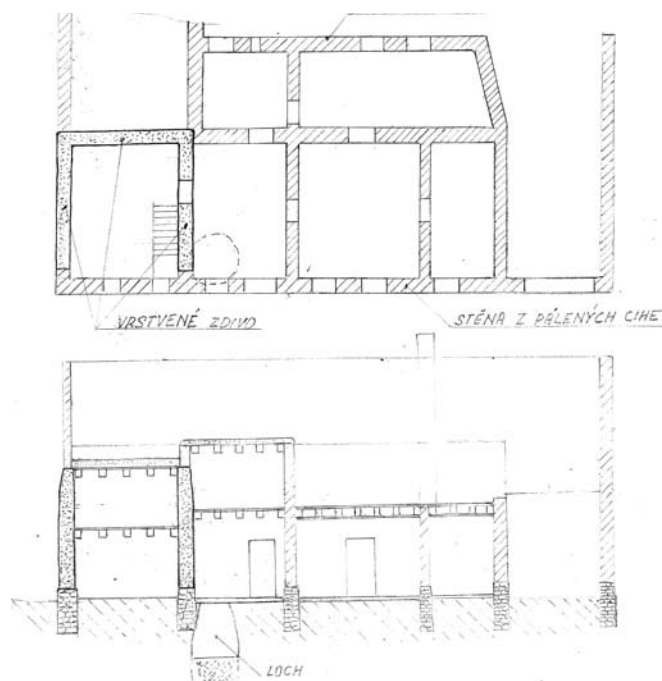

Obr. 3. Dobřčice čp. 5 – detail vrstveného zdiva bývalé komory – pohled z lochu. Foto M. Novotný 2011.

vé zdivo kladené mezi dvojici prken/fošen. O tom, že se v Dobřčicích skutečně nejedná o nabíjené zdivo, svědčí i fakt, že se stěny směrem ke koruně zužují.

Na povrchu hliněných stěn ale nebyly patrné jednotlivé etapy vrstvení ani stopy po vodorovných vaznicích, které by v případě techniky nabíjení procházely napříč stěnou a tvořily by spodní oporu dřevěného šalování.⁴

Pokud se týká materiálu vrstveného zdiva, je možné vycházet z informací slovenských autorů, kde se popsaná technika v některých oblastech uplatnila ještě v polovině minulého století. Konzistence výchozí suroviny byla podobná jako v případě válků a nepálených cihel. U obou způsobů spočíval rozdíl v tom, že v případě válků mohlo být jako příměsí do hliněné hmoty použito i delší slámy. Ve všech třech případech měla být hlína v plastickém stavu, aby s ní bylo možné dobře pracovat.⁵ To znamená, že se do stavební hlíny dodatečně přidávala voda. U zdiva provedeného tzv. nabíjením se pracovalo s materiálem ve stavu přirozené zemní vlhkosti, který bylo možné dobře ztuhnout.

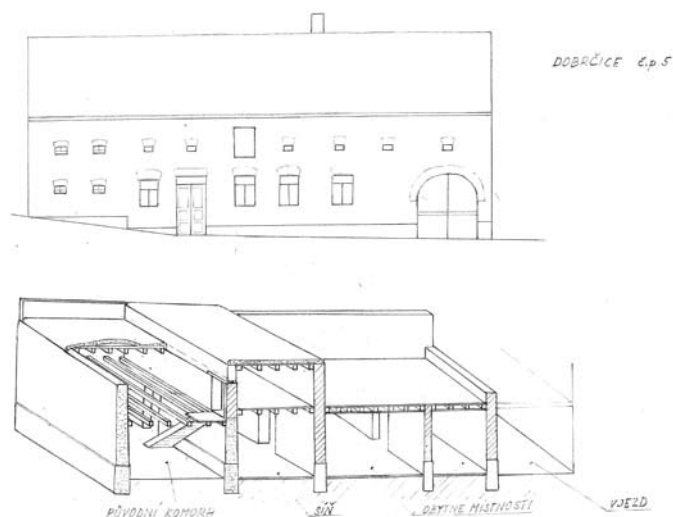

Obr. 4. Dobřčice čp. 5 – podélný řez a půdorys.
Nákres B. Novotný 2012.

Podle nejstarších známých údajů o této technice, které pochází z oblasti jižního Slovenska, se ještě na počátku 20. století staveniště před začátkem stavby nějak zvlášť neupravovalo. Hliněná směs se kladla přímo na terén a stavělo se bez základů. I v druhé polovině 50. let minulého století se vrstvilo železnými vidlemi, které se používaly ve stáji na vynášení hnoje.⁶ Nabranou směs si přehazovali muži z vidlí na vidle, až k poslednímu, který stavěl stěny. Tato činnost vyžadovalaručnost, neboť je bylo nutné ukládat tak, aby byly kolmé k základně i navzájem.

Ten, který kladl stěny, nabral připravenou hmotu na svoje vidle a rychlým trhnutím ji hodil před sebe, bez toho, že by vidle obrátil. Prudké dopadení směsi bylo zárukou toho, že se jednotlivé vrstvy dobře spojily. Kusy této hlinité masy se na sebe vrstvily na šířku budoucího zdiva (Mjartan 1958: 472).⁷

Zásadou u tohoto stavebního způsobu bylo kladení stěn po etapách, které byly určeny výškou jednotlivých vrstev, tak aby čerstvě postavená stěna byla únosnou a vlivem velkého zatížení nedošlo k její destrukci. Takto

Obr. 5. Dobřčice čp. 5 – axonometrický pohled a průčelí.
Nákres B. Novotný 2012.

kladené stěny se stavěly zpravidla natříkrát s výškou jednotlivých vrstev asi jeden metr.

Každá vrstva se následně nahrubo zrovňovala rýčí. Zdivo vyvedené až ke koruně se nechalo poté až dva roky vyschnout; povrch stavby se dorovnal sekýrou (Mjartan 1958: 472). Vzniklá stěna prý byla neuvěřitelně tvrdá (Mencl 1980: 11).

Známější variantu v oblasti střední Moravy, která může principiálně vycházet z vrstveného zdiva, představuje „lepení“ stěn z vlhkých konstrukčních prvků – válků. Na Hané se podle dosavadních zjištění v souvislosti s války jedná asi o čtyři způsoby stavby hliněných stěn. Plastic-
ká konzistence těchto částí zajišťovala jejich vzájemné spojení (Novotný 2011: 29).

Závěr

Při důkladném terénním výzkumu lze ve staré zástavbě některých vesnic na Hané stále ještě objevit zajímavé objekty, které posouvají dosavadní znalosti způsobu budování tradičních hliněných staveb. Většinou k tomu bohužel přispívá skutečnost, že se jedná o chátrající nemo-

vitosti. Převážná část těchto objektů, budovaných z hlíny některou z původních technik, není nijak památkově chráněna, a tak je zřejmě čeká už během několika let úplný zánik. Proto je žádoucí zachytit plošně výskyt těchto reliktů a provést jejich podrobné zdokumentování, především pro účely analýzy použité technologie. Shromážděné výsledky nejenže umožní stanovit reálný historický stavební vývoj sledované venkovské oblasti, ale mohly by přispět i k určení geneze a šíření jednotlivých stavebních technik. V tomto směru je nezbytná víceoborová spolupráce zejména etnografů, archeologů či architektů.

Vedle samých recentních dokladů lidového stavitelství je důležité věnovat pozornost rovněž ikonografii nebo rozboru textů autorů, kteří se v minulosti hanáckým venkovem zabývali. V některých výtvarných či literárních dílech lze totiž občas nalézt poznatky o způsobech bydlení dřívějších generací obyvatel tohoto regionu. V případech zmíněných v této stati se jednalo o málo známé jevy zahloubených objektů, původně určených spíše k nouzovému bydlení. Této problematice nebyla v dosavadním zkoumání stavitelské tradice věnována dostatečná pozornost.

Príspevek vznikl za podpory Ministerstva kultury v rámci programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) DF11P01OVV015 Technologie tradičního hliněného stavitelství na Moravě a vztahové souvislosti k oblasti středního Podunají.

POZNÁMKY:

1. Ústní sdělení Z. Schenka z Muzea Komenského v Přerově, který archeologický výzkum v tomto domě prováděl. Zatím není zcela jasné, jaký vztah měly tyto zahloubené objekty k stávajícímu domu. Vzhledem k tomu, že je stavba v centru obce, je možné se domnívat, že měly objevené jámy souvislost pravděpodobně se starším domem, který se v těchto místech nacházel. Konečná interpretace bude stanovena až na základě důkladné analýzy nálezové situace, jež je předmětem dalšího výzkumu. Tři recentní zásobní jámy byly objeveny v roce 1945 v obytné části usedlosti ve Vlčnově (okr. Uherské Hradiště). Obilnice byla v jizbě, jáma na brambory se nacházela v síni, respektive v prostoru černé kuchyně, a zásobní jáma na brambory byla v komorové části (Kunz 2004: 80).
2. Kromě lochů byl používán i výraz *skryš* (Kožušany, okr. Olomouc), *skrejš* (Lešany, okr. Prostějov) (Kos 2005: 166). V okolí Kostelce na Hané (okr. Prostějov) se ujal termín *doupenec* (Prasek 1905: 98).
3. Což bylo u techniky vrstveného zdiva jedním z charakteristických znaků. Na Slovensku k tomuto účelu používali např. rýče (srov. Mjartan 1958: 472).
4. Stopy, následně zamazané otvory po těchto prvcích, dodatečně vytlučných ze zdiva, se mohly u nabíjených staveb objevit. J. Škabrada je označuje jako *rastr* nabíjeného zdiva (Škabrada 2003: 80). U některých objektů postavených nabíjenou technikou v oblasti strážnického Dolňácka stopy po těchto příčných prvcích u obnaženého zdiva chybí. Nasvědčuje to tomu, že zde byl použit jiný způsob bednění. Oporu fošen v tomto případě tvořily dřevěné kůly, zaražené v pravidelných rozestupech po celém obvodu stavby, podél vnějších i vnitřních částí stěn. Vzdálenost mezi nimi se řídila budoucí šířkou zdi.
5. To znamená v případě váleků lehce tvarovat stavební díly odhadem jen v rukách; u cihel v dřevěné formě: „*hlinitá masa má být tak vlhká a plastická, aby po prudkém vhození do formy zcela vyplnila všechny kouty komory, zároveň však tak hutná, aby po odstranění bočních stěn formy si čerstvý blok zachoval svůj tvar*“ (Havlíček – Souček 1958: 50).
6. Přechodný nedostatek pálené cihly na počátku druhé poloviny 20. století vysvětluje, proč se tohoto archaického stavebního způ-

sobu užívalo v některých jihoslovenských vesnicích (např. v okrese Levice) i u nových projekčních řešení – čtvercových domů vilového typu (Mjartan 1958: 476).

7. Zdivo stavěné obdobnou technikou za použití vidlí bylo obvyklým rovněž v některých oblastech Německa (Miller 1947: 34–36).

PRAMENY A LITERATURA:

- Bystřina, Otakar 1948: *Hanácká legenda*. Olomouc: R. Promberger.
- Havlíček, Vlastimil – Souček, Karel 1958: *Stavby z nepálené hlíny*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
- Güntzel, Jochen Georg 1988: *Zur Geschichte des Lehmbaus in Deutschland*. Staufen: Ökobuch Verlag.
- Kos, Petr 2005: K moravským lochům. In: Merta, David (ed.): *Forum Urbes Medii Aevi II. Sborník příspěvků z konference FUMA konané ve dnech 16.–18. 4. 2003*. Brno: Archaia, s. 166–183.
- Kšir, Josef 1956: Lidové stavebnictví na Hané. Území vlastní Hané, obydlí a stavební materiál. *Československá etnografie* 4, s. 325–366.
- Kšir, Josef 1958: Lidové stavitelství na Hané. Hospodářské budovy. *Československá etnografie* 6, s. 237–269.
- Kunz, Ludvík 1955: „Doly“ na Záhoří. *Časopis Moravského muzea* 36, 1951, s. 182–188.
- Kunz, Ludvík 2004: *Obilní jámy: konzervace obilí na dlouhý čas v historické zóně eurosibiřského a mediteránního rolnictví*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě.
- Lolek, Jakub 1907: Rok v naší chalupě v minulém století. *Léto. Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 24, s. 27–50.
- Machek, Václav 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Mencl, Václav 1980: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia.
- Mjartan, Ján 1958: Príspevok k štúdiu ľudového staviteľstva a bývania v okrese Vráble. *Slovenský národopis* 6, s. 469–497.
- Miller, Toni – Grigutsch, Ernst – Schulze, Konrad Werner 1947: *Lehm-baufibel. Darstellung der reinen Lehm-bauweisen*. Weimar: Forschungsgemeinschaften Hochschule.

V oblastech mimo evropský kontinent – na Blízkém východě, např. v Jemenu – je dodnes rozšířena technika *zabur*, jež je principiálně vrstveným zdivem, ale ke „zdění“ se nepoužívají vidle, hliněná směs se do stěny nahazuje jen rukou (Minke 2009: 116–117).

- Minke, Gernot 2009: *Příručka hliněného stavitelství. Materiály – Technologie – Architektura*. Bratislava: Pagoda.
- Niederle, Lubor 1923: *Ves, obydlí a dvůr*. In: Niederle, Lubor (ed.): *Moravské Slovensko*. Praha: Národopisná společnost československá, s. 41–96.
- Novotný, Martin 2010: „Chalópka, jaké není na Hané.“ K podzemnímu obydlí kosteleckého domkáře. *Národopisný věstník* 1–2, s. 7–17.
- Novotný, Martin 2011: Tradice staveb z hliněných válků na Hané. In: Křížová, Alena (ed.): *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, s. 28–42.
- Opluštil, V. 1907: Kostecké lochy. Z dějin města Kostelce. *Pozor*, č. 2, 2.1., s. 4–5; č. 4, 5. 1., s. 3–4.
- Prasek, Vincenc 1905: Doupence na Kostecku. *Selský archiv* 4, s. 98.
- Přikryl, František, 1909: O selském přibytku na Záhoří a životě v něm. *Záhorská kronika* 5, s. 9–13.
- Přikryl, Ondřej 1928: Pod Kosiřem. Obrázky z Hané. Olomouc: R. Promberger.
- Sklenářová, Zuzana 2003: Možnosti a problémy rekonstrukce pravěkých obytných staveb. *Rekonstrukce a experiment v archeologii* 4, s. 11–39.
- Skopalík, František 1885: *Památky obce Záhlavice II. Část topografická*. Brno: F. Skopalík.
- Syrová, Zuzana 2001: Historické konstrukce z nepálené hlíny v ČR. In: *Jíly v tradičním stavitelství*. Praha: Společnost pro technologie ochrany památek, s. 20–34.
- Škabrada, Jiří 2003: *Konstrukce historických staveb*. Praha: Argo.
- Vrbka, Josef 1940: *Dějiny obce Náklá na Moravě*. Náklá: vl. nákl.

Summary

On Some Archaic Building Technologies in Clay Constructions in the Ethnographic Area of Haná

The ethnographic area of Haná, situated in Central Moravia, is a region in which clay constructions prevailed in the past. The dug-in constructions utilizing the compactness of the local loess subsoil can be considered the oldest building solution. The loess subsoil allowed to build constructions without additional supporting structures. Excavation of underground corridors, pits or rooms used as caches for food storage (*lochy*) became a typical phenomenon in the region. Only exceptionally were later the dug pits used for dwelling. A unique proof of monolithic clay masonry in Haná could be discovered in a chamber part of a former farmstead in Dobruška, district of Přerov, in 2011. The analysis showed that the building was probably made in the so-called cobbing technique, which had not been described in the region until that time.

Key words: folk architecture; clay buildings; deepened constructions; Haná.

O ZAJKOVI A MEDVEĎOVI: K PROBLEMATIKE TEMATICKÉHO VYMEDZENIA POLITICKEJ ANEKDOTY

Eva Šipőczová

O vtipе (anekdote) sa v súčasnosti hovorí ako o najrozšírenejšom slovesnom žánri. Jeho funkcia je v prvom rade zábavná, a keďže ľudia sa potrebujú smiať rovnako na veciach banálnych ako aj vážnych, zasahuje všetky oblasti ľudskej i človekom vnímanej. Tento príspevok sa venuje vymedzeniu politickej anekdoty, ktorá je na jednej strane hlavným zástupcom politickej komiky¹ a zároveň špecifickou tematickou skupinou v rámci žánru. „Každý vtip je politický,“² vyslovil názor známy v rámci neformálneho rozhovoru. Táto premisa poskytla myšlienkovú platformu, podľa ktorej bolo pri hľadaní hraníc politickej anekdoty pristupované k spracovávanému materiálu ako *a priori* politickému. V zmysle *nadinterpretácie*, ktorú Umberto Eco chápe ako možnosť nekonečného množstva interpretácií na základe podobnosti,³ sme zámerne a účelovo hľadali politiku i tam, kde nie je na prvý pohľad jasná. „[...] hermetická sémioza netvrdí, že neexistuje žiadny jednotný univerzálny a transcendentálny význam. Predpokladá pouze, že na základe čehokoli si je možné vybaviť cokoliv iného – teda za predpokladu, že se nám podaří nalézt správné rétorické spojení [...]“ (Eco 2004: 34). *Nadinterpretácia* poskytuje východiskový rámec a základný nástroj pre stanovený spôsob analýzy materiálu. Na ten sa následne pozrelo optikou etnológie a folkloristiky. Výsledkom je stanovenie obsahových, funkčných i spoločenských (príp. historických) hraníc politickej anekdoty, čo nám pomohlo hlbšie nahliadnuť do spoločnosti, ktorá je tvorcom a nositeľom slovesného folklóru. Ukazuje, čo všetko býva a je vnímané ako politické, čo je politizované,⁴ alebo naopak v porovnaní s minulosťou (obdobím Protektorátu a komunistického/socialistického Československa) svoj politický význam stráca či mení.

Spracovaný materiál pochádza z predvýskumu a samotného výskumu k dizertačnej práci. Okrem zberu u respondentov bol ako zdroj využitý aj internet, ktorý u nás v poslednom desaťročí výrazne zasiahol do podoby a fungovania komunikácie,⁵ a tým i do šírenia slovesnosti. V prípade potreby bol v príspevku využitý i materiál z publikovaných zbierok politického vtipu, ktoré vyšli na začiatku deväťdesiatich rokov 20. storočia, teda bezprostredne po zmene režimu. Dôvodom bola lepšia demonštrácia

niektorých známych javov (napr. prispôsobenie staršieho subjektu na súčasnosť), prípadne suplovať vo výskume doteraz nezaznamenané podoby vtipu.

Pri pohľade na českú a slovenskú folkloristiku zisťujeme, že priamo politickej anekdote⁶ sa venovali odborníci málo. Medzi tých, ktorí položili základy pre podrobnejší výskum, patrí Oldřich Sirovátka. Ten sa vo viacerých textoch venoval anekdote z obdobia Protektorátu, neskôr problematike nápisov na stenách, ktoré sa v uliciach objavili počas diania v rokoch 1968 a 1989 (Sirovátka 1975, 1991). Významné príspevky poskytla Dagmar Klímová – *Česká politická anekdota v kontextu střední Evropy a Praga caput regni* (Klímová 1991, 1996). Zo slovenského prostredia môžeme uviesť štúdiu *Reflexia socialistickej každodennosti v anekdotách „o zlatú mrežu“* Zuzany Profantovej (2012). Spracovávanie politických udalostí formou ľudovej tvorivosti (ale nie priamo anekdotou) si všímali aj Bohuslav Beneš a Václav Hrnčíko (1993), ktorí sa rovnako ako O. Sirovátka zamerali na analýzu pouličných nápisov. Reakcie na politické dianie nachádzame aj v súčasných/moderných povestiach a fámach, čo nám dokladá i niekoľkoročný a stále prebiehajúci výskum Petra Janečka (2006, 2007 a 2008). Medzi ďalšie súčasné slovesné žánre, ktoré sa dostali do popredia záujmu folkloristov, patria konšpiračné teórie. Ich výskumu sa venuje Zuzana Galiová-Panczová (2007). Veľmi zaujímavé sú tiež príspevky Evy Krekovičovej (2005), ktorá sa okrem iného zaoberá stereotypmi v ľudovej slovesnosti a vzájomným vzťahom politiky a pojmov folklór a folklorizmus, a Hany Hlôškovej (2008), ktorá v rámci výskumu individuálnej a kolektívnej historickej pamäte poskytuje zaujímavé podnety aj pre pohľad na anekdotu ako doklad minulosti. Niekoľko zaujímavých publikácií pochádza z pier historikov. Blažena Gracová (2010) a Bedřich Loewenstein (1997) sa pozerajú na anekdotu ako na špecifický historický prameň a doklad doby. Jiří Pernes v publikácii *Dějiny Československa očima Dikobrazu, 1945–1990* (2003) ukazuje vývoj minulého režimu cez premeny oficiálneho humoristického časopisu. V porovnaní s politickými dejinami v českých zemiach a na Slovensku počas 20. storočia, a popri širokej tradícii po-

litickej komiky v autorskej tvorbe,⁷ sa zdá množstvo uvedených odborných zdrojov, ktoré sa venujú politickému vtipu a anekdote širenej vo verejnosti, neúmerne malé.

Iná situácia je napríklad v Estónsku, kde sa socialistickej a postsocialistickej anekdote (politickej, etnickej a/alebo národnostnej) venujú intenzívnejšie napríklad Liissi Laineste (2009) a Arvo Krikman (2006). Významným odborníkom je britský sociológ Christie Davies (2010, 2011), ktorý sa v niekoľkých svojich prácach zamerával na politickú anekdotu v krajinách bývalého východného bloku. V uvedenej literatúre⁸ však nenachádzame jasnú definíciu, či vymedzenie sledovanej skupiny anekdot. Cieľom príspevku je toto miesto vyplniť.

Obsah, jeho interpretácia a nadinterpretácia

Tematické triedenie slovesného materiálu je jedným z prvých a doteraz významne zaužívaných spôsobov, a to nielen na odbornej úrovni, ale i v prostredí laickej verejnosti.⁹ Jeho úskaliami sú v niekoľkých nedostatkoch, na ktoré upozornili folkloristi už dávno. Tieto nedostatky, spoločne s interpretáciou a nadinterpretáciou využijeme ako prvý krok pri vymedzovaní politickej anekdoty.

Anekdoty o zvieratkách sú vďačné – nikoho priamo a otvorene neurážajú, zároveň nám pripomínajú dnes už vzdialené bájky. V duchu spomínanej nadinterpretácie sa naskytuje možnosť vnímať anekdoty zo sveta zvieracej ríše ako politické, prípadne ich obsah/význam/cieľ politizovať. K tomu nám pomáha ustálená zvieracia symbolika vychádzajúca z najrôznejších oblastí kultúry (od mytológie, ľudovej slovesnosti, cez náboženské systémy až po ideológie apod.). Medveď symbolizuje Rusko, v preneseaní Stalina, vlka stačí vymeniť za kapitalistu alebo politika, líšku za byrokráciu, zajka, žabu a ježka za bežného, „nevinného“ človeka-milión,¹⁰ ktorý vďaka svojej prešibanosti vždy obľadne a zosmiešni silnejšieho, autoritu moci alebo systém. Prípadne vo vtipoch nachádzame problémy a témy politizované.¹¹ A starobylé bájky vymieňa predstava *Zvieracej farmy* od Georga Orwella.

Príde medvedík do brlohu a vraví bračekovi medvedíkovi:

„Dostali sme desať pohárikov medu. Rozdelil som ich spravodlivo, tebe osem a mne osem.“

„Počkaj, počkaj, ale veď osem a osem nie je desať,“ odporuje braček medvedík.

„To je jedno, ja už som si svojich osem pohárikov zjedol...“¹²

Vtip je možné na prvý pohľad zaradiť medzi tie zo zvieracej ríše. Je milou naivnou absurditou, za ktorou môžeme hľadať ľudskú slabosť neodolať chutnému. No v prípade spomienky na minulý režim, kedy bolo všetko spoločné, ale nikto nemal nič, plány sa plnili na 150 %, no reálna hospodárska situácia bola odlišná (*Bavili sa Brežnev, Husák a Reagan, kto má aké hospodárstvo. A Reagan hovorí: „My máme také hospodárstvo, že my ráno zasadíme zemiaky a za týždeň zbierame úrodu a z každého zemiaku máme desať kilo.“ Husák hovorí: „No, tak my zasadíme ráno, nie za týždeň, za štyri dni zbierame. Blíži sa to k tým desiatim kilám.“ A Brežnev hovorí: „To je hanba. My ráno zasadíme a večer zbierame.“ Aj Husák, aj Reagan: „To né, to neni pravda!“ A Brežnev hovorí: „Vy neviete, čo je to hlad.“*),¹³ a kedy si bratské socialistické národy a krajiny vzájomne „vypomáhali“ na úkor hospodársky lepšie situovaných (*„Nejlepší skladník pro Moskvu byl Husák. Protože kdykoliv něco potřebovali, Češi dali.“*),¹⁴ sa dá uvedený vtip o medvedoch interpretovať politicky. Preto pri tematickom triedení anekdot treba hľadiť a hľadať hlbšie ako za samotný obsah, k čomu sa v príspevku ešte vrátíme.

Medzi anekdotami na zvieraciu tému prirodzene nachádzame i také, ktoré spracovávajú politiku otvorene:

„Viete prečo majú včely med?“

?

„Lebo majú kráľovnú. Keby mali demokraciu, mali by hovno.“¹⁵

Príklad hovorí o demokratickom systéme vlády. Z komiky využíva iróniu a absurditu, má formu nepravdej hádanky. Je kritikou demokracie, kedy sa do protikladu stavia systém demokratický a včely – fungujúce živočíšne spoločenstvo/systém, ktoré pripomína monarchistické zriadenie (synonymické pomenovanie a opis, preto by sa cez optiku nadinterpretácie mohlo uvažovať, že vtip stavia do protikladu demokratický a monarchistický systém vlády), a ktoré v symbolickom vnímaní medu produkuje dobro, prosperitu, zdravie a silu. Vtip je hrou so slovíčkami, imagináciou, pointa stavia na kontraste symbolického významu medu a výkalov,¹⁶ ktorý prenáša na demokraciu a prírodný fungujúci systém (alebo monarchiu ako mocenské zriadenie). Neposkytuje konkrétne výhrady, ale hovorí, že niečo nie je dobré. I keď je anekdota o včelách, jej zaradenie medzi anekdoty zo zvieracej ríše by nebolo presné, pretože cieľ (*target*; Oring 2011: 205) vtipu je politický systém.

Omnoho komplikovanejšie bude triedenie anekdot, ktoré spracúvajú témy spoločenské, sociálne, ekonomické, kultúrne, tých, ktoré sú postavené na etnických/národných či genderových stereotypoch, v ktorých vystupujú predstavitelia súdnej a výkonnej moci, ale i učitelia, ľudia s homosexuálnou orientáciou apod. Všetky oblasti môžu byť a bývajú v demokratických krajinách súčasťou politických diskusií, či už na úrovni legislatívnej, trestno-právnej alebo občianskej. V totalitných režimoch naopak môžu rôzne témy získavať politický kontext vďaka ich tabuizácii zo strany moci. Od toho sa následne môžu (ale nemusia) v danej krajine, spoločnosti, či dobe vtipy vnímať ako politické.

„Viete ako sa volá manželka Janka Hraška?“
?

„Janka Hraška.“¹⁷

Uvedený vtip patrí medzi absurdné vtipy (kameňáky). Je veľmi jednoduchý, vychádza z charakteru slovenského jazyka a má formu nepravdej hádanky. Môžeme ho interpretovať ako spracovanie problematiky prechyľovania ženských priezvisk po otcovi/manželovi (spor o „-ová“ na konci priezviska), čo je v rámci feministických prístupov a iniciatív výrazne tematizovaná záležitosť, ktorá sa dostáva i na politickú úroveň.¹⁸ Z absurdného a nudného vtipu sa tak môže stať politická glosa, pravdaže len pre tých, ktorí vedia, chcú či sú schopní túto súvislosť nájsť a prepojiť ju s vtipom, alebo pri jeho vhodnom umiestnení do kontextu rozhovoru o problematike prechyľovania.

Pri šírení tradičných slovesných žánrov si nositelia materiál „privlastňovali“ cez zasadenie príbehu do prostredia, ktoré poznali, cez zámenu postáv, ktoré im boli bližšie, obsah štylizovali do situácií im blízkym (Sirovátka 2002: 96). S rovnakým postupom sa stretávame i v prípade súčasných slovesných žánrov. Tie poskytujú veľký priestor na ľubovoľné zamieňanie aktérov a miest, čím sa ľahko menia jednotlivé témy i ciele vtipu. Dobrým príkladom je vtip *Koľko ... je treba na výmenu žiarovky?* V USA sú aktérmi najčastejšie Poliáci, vo Veľkej Británii Íri (Oring 2011: 205), v našom prostredí sa stretávame s blondínkami, policajťmi i s príslušníkmi subkultúr. Pokojne by sme mohli doplniť aj poslancov národnej rady nejakej krajiny. Ak vtip hovorí o blondínkach, je sexistický.¹⁹ V prípade Poliakov sa jedná o etnické stereotypy, ktoré sčasti súvisia aj s migračnou politikou. (Ak by sme zašli do detailov a opäť sa uchýlili k nadinterpretácii, vo všeobecnosti platí, že migrácia za prácou, ktorá môže

viesť k vzniku početných národnostných komunít v zahraničí, je dôsledkom vnútroštátnej ekonomickej stratégie krajiny, a vtip by mohol byť v tomto prípade vnímaný politicky.) V prípade Írov sa tiež jedná o národné/etnické stereotypy, vychádzajúce z dlhodobého komplikovanej histórie vzťahov Britov a Írov. Po doplnení policajtov sa vtip dostáva na hranicu politizácie. Zatiaľ čo v minulom režime bol takýto vtip jednoznačne vnímaný ako politický, dnes už otázka jeho zaradenia nie je taká jednoznačná. V prípade, ak by v ňom vystupovali priamo politici, je priradenie jasné. Pri svojom výskume som zatiaľ takúto verziu nezaznamenala.

Najkomplikovanejšie sa javí triedenie etnických, národných a politických vtipov. Najčastejšie sa v našom prostredí (Česká a Slovenská republika) vyskytujú vtipy o Maďaroch, Nemcoch, Američanoch, Rusoch, Poliakoch, Angličanoch, Čiňanoch, Slovákoch a Čechoch. Táto „obľúbenosť“ korení v histórii krajín (Maďari, Nemci, Rusi, Američania, Slováci a Česi, čiastočne Poliáci), z pozície národnostnej a etnickej menšiny (Židia, Rómovia, Maďari, Čiňania, Vietnamci), a/alebo stavajú na výrazných kultúrnych rozdieloch a stereotypoch. V našich anekdotách sa samozrejme vyskytujú i ďalšie národy, národnosti a etniká, tie však v našom prostredí nemajú taký silný potenciál mať politický význam. Ak ho získavajú, tak v súvislosti s konkrétnym politickým dianím.

V období socializmu boli typickými postavami anekdot Američan, Rus a Slovák, Čech, Poliak, alebo Nemec (podľa toho, v ktorej krajine sa vtip rozprával). Bipolarizáciu sveta predstavujú zástupcovia mocností Spojené štáty americké (USA) a Sovietsky zväz (ZSSR), trojicu dopĺňa našinec. V niektorých prípadoch sa jedná o anonymných zástupcov krajín, v iných o konkrétnych politických predstaviteľov určených funkciou (napr. prezidenti), alebo inú osobnosť, ktorá v anekdotách nadobúda symbolickú funkciu (Sirovátka 1975: 195). Dnes nemusia byť takéto anekdoty vnímané politicky. Tie, ktoré vznikali/obnovovali sa po páde socialistického bloku, mohli stratiť predošlý politický význam a vypovedať viac o vžitých národných stereotypoch.

Vo všetkých tematických kategóriách anekdoty môžeme nájsť politické vtipy, alebo z nich jednoduchou úpravou (zmenou aktérov, tým i zmenou cieľu a vsadením do nového – politického – kontextu) takýto vtip „vyrobiť“ (aktualizovať). Akým spôsobom teda pristúpiť k presnejšiemu a objektívnejšiemu vymedzeniu (definovaniu) poli-

tickej anekdoty ako špecifickej podskupiny jedného z najrozšírenejších súčasných slovesných žánrov?

Hľadanie

Ako prvým sa budeme venovať pojmom, z ktorých pozostáva pomenovanie skúmaného javu. V odbornej terminológii sa so žánrami anekdota a vtip pracuje rôzne. V niektorých prípadoch sú stotožňované, respektíve je vtip vnímaný ako podskupina anekdoty, alebo novšie pomenovanie pre anekdotu. Heslo pre anekdotu v publikácii *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*²⁰ (2007) vypracované nie je, čitateľa odkáže na heslo „vtip“ Dagmar Klímovej. Potvrdzuje sa tým úzka previazanosť žánrov, no hneď v úvode sa dočítame, že okrem väčšej obsiahlosti ako základného rozdielu nemusí mať anekdota komickú pointu (Klímová 2007), čím sa vzdďaľuje od oblasti komiky, no nemusí ju opúšťať. Okrem toho sa pri výskume súčasného politického vtipu stretávame aj s inými formami (parafrázy na ľudovú tvorbu a produkty masovej kultúry, internetové mémy apod.). Ako bolo uvedené - politický vtip a anekdotu chápeme ako základné žánre politickej komiky.

Milan Leščák a Oldřich Sirovátka pri porovnaní humoru a anekdoty uvádzajú, že anekdota je kratší prozaický slovesný útvar. Jej základnou vlastnosťou je vyústenie do nečakanej pointy, ktorá má publikum pobaviť. Vyznačuje sa využitím jazykových hier, dej i postavy sú málo vykreslené, slúžia len na uvedenie do situácie a pripravujú publikum na pointu. (Leščák – Sirovátka 1982: 177). Aktuálnosť anekdoty je krátkodobá, rýchlo vzniká, šíri sa a zaniká, ale na druhej strane má vlastnosť aktualizácie a schopnosť prispôbiť sa novej situácii. To isté platí i pre vtip. V encyklopédii sa ďalej o vtipoch dočítame, že sa môže deliť historicky napr. z čias Rakúsko-Uhorska, tzv. prvej Československej republiky, I. a II. svetovej vojny, socializmu (Klímová 2007: 1158). Tento prístup nie je častý, ale zato priamo pracuje s konkrétnymi historickými a teda i politickými obdobiami. Častejšie je tematické triedenie. Jeho úskaliami sme už načrtli. V tomto príspevku sú pojmy anekdota a vtip stavané na jednu úroveň kvôli ich spoločným základným vlastnostiam.

Pri hľadaní významu prívlastku „politická/politický“ sme nahliadli do odboru sociológie, pre ktorú je politika jednou z oblastí záujmu. Tá je definovaná z troch základných pohľadov. V rámci prvého je politika vnímaná ako boj o moc, v druhom ako fungovanie štátu, a v posled-

nom je vymedzovaná ako „súčnosť regulatívneho systému celospoločenských procesů“ (Strmiska 1996: 785–786). Pre naše potreby sa dá zhrnúť, že sa jedná o špecifický spôsob jednania a riadenia/regulovania spoločnosti vzhľadom do jej vnútra i vzhľadom na spoločnosť mimo ňu. Zahrňuje prebratie moci (zvykové, volené, alebo dobrovoľne prebraté) nad riadením/regulovaním istou skupinou v rámci danej spoločnosti.

Pri snahe vymedziť politický vtip sa vrátíme k obsahovej a tematickej zložke. O. Sirovátka píše vo svojom príspevku v Národopisných aktualitách z roku 1975 o ľudových protinacistických (protektorátnych) anekdotách „...jenž od prvních dnů okupace a války až do porážky tzv. Třetí říše kolovaly mezi lidmi, ironicky komentovaly události na frontě i situaci doma v zázemí a karikovaly fašistické předáky i celý systém“ (Sirovátka 1975: 189). Z uvedenej citácie môžeme vyabstrahovať štyri tematické oblasti, ktoré sú charakteristické pre politickú anekdotu všeobecne:

- zobrazovanie systému/ideológie
- zobrazovanie predstaviteľov moci
- komentovanie udalostí
- každodennosť v daných politických podmienkach (Sirovátka 1975: 194).

V prípade vykresľovania systému/ideológie/zriadenia je identifikácia relatívne jednoduchá. Mnohé vtipy sú postavené na porovnávaní, prirovnávaní, alebo vysvetľujú napr. pojem (využíva sa technika nepravého hádanky, pseudodefinície, pseudofrazeológia a pod.) Veľmi časté je pri nich priame pomenovanie cieľa – „V socializme je to ako v autobuse mestskej dopravy: polovica ľudí sedí a tá druhá sa trasie...“ (Dašková – Slamová – Steinerová 1991: 14) Stretávame sa i s materiálom, pri ktorom je nutnosť imaginácie väčšia, pretože objekt nie je priamo pomenovaný, alebo je substituovaný, ukrytý za metaforou. Tieto vtipy môžu byť zaradené aj medzi tie, ktoré opisujú každodennosť v daných politických podmienkach („Na poľských hraniciach sa stretol poľský pes, jak beží na Slovensko, a slovenský pes, jak beží do Poľska. Slovenský sa pýtal toho poľského: „Prečo ideš na Slovensko?“ „Idem sa nažrať. Idem sa dobre najesť.“ A ten poľský sa pýta: „A ty prečo ideš?“ „Idem si slobodne zabrechať.“²¹ V týchto prípadoch záleží viac na publiku, či je schopné politický podtext/kontext odhaliť a pochopiť. Od obsahu a témy sa dostávame na pole interpretácie pointy.

Predstavitelia moci sú zastúpení politikmi, teda (ne) zvolenými správcami spoločnosti. Moc vo svojich rukách majú i policajné a vojenské zložky, súdy, byrokracia, a svojím spôsobom napríklad aj učitelia. S postupným pribúdajúcim profesijným vzťahom od jednoznačne politického vtipu a vzťahy, ktoré sa vykresľujú, stále viac vychádzajú zo spoločenských a sociálnych noriem. Napríklad stereotypné vnímanie lekárov ako expertov na zdravie, ako autoritu a ako sociálne vyššie postavených. Pri politickej anekdote, ktorej cieľom sú politické osobnosti, sa stretávame s dvoma možnosťami. Prvou je použitie konkrétnej osobnosti/mena – prezidenti, predsedovia vlád, ministri a ďalší významní predstavitelia moci (v socialistickej anekdote najčastejšie K. Gottwald, A. Novotný, G. Husák, A. Dubček, V. Biľak, M. Jakeš, J. V. Stalin a V. I. Lenin, americkí a ruskí prezidenti a ďalší).²² Komentujú sa konkrétne ich osobnosti, udalosti s nimi spojené, alebo sú štylizovaní do rôznych situácií. V iných anekdotách už nie sú použité mená, ostávajú len funkcie. Princíp je však rovnaký, a ako sme spomínali, postavy sa stávajú symbolom situácie. Nemenovanie konkrétnych osôb pri performácii môže súvisieť s ľudským faktorom – snahou o korektnosť, zľahčenie vtipu, zabudnutím mena, univerzálnosťou obsahu, prebráním z iného prostredia alebo s obnovením staršej anekdoty.

Nejednoznačná je otázka predstaviteľov moci, ktorí nie sú priamo politikmi – napríklad spomínaní sudcovia a policajti. Ako zástupcovia funkcií disponujúcich mocou bývali a bývajú vnímaní politicky, a to nie len v totalitných režimoch. I v demokratických krajinách sa stretávame so situáciami, ktoré tieto, ideálne apolitické, inštitúcie dostávajú do oblasti politizácie. Jedná sa napríklad o korupciu, vymožitelnosť práva, dosádzanie nominantov do riadiacich funkcií štátnych podnikov a inštitúcií, kauzy a aféry rôzneho charakteru. Komentovanie konkrétneho diania je pre politický vtíp typické. Rýchle reakcie z radov verejnosti sú i v súčasnosti veľmi živé a dobre sledovateľné. Vtip sa stáva glosou, komentárom, aforizmom, odráža náladu a postoje spoločnosti (*„Koľko slovenských policajtov treba na zosnovanie teroristického činu? Dvoch: Jeden ukryje bombu a druhý ju nenájde.“*)²³ Po uplynutí aktuálnosti témy vtíp upadá do zabudnutia.

Špecifickou skupinou sú vtipy väzenské, ktoré v totalitných režimoch mali a majú politický kontext. Podobne by sme mohli vnímať i súčasné vtipy na tému terorizmu. Latentný pocit ohrozenia formovaný rétorikou (svetových

i domácich) politických autorít a médií, ktoré informujú o konfliktoch a útokoch, sa mieša so xenofóbiou a filtruje sa aj cez komiku (*„V lietadle sedí tehotná arabská žena. Príde za ňou letuška a s úsmevom sa jej pýta: Čo to bude? Chlapček, alebo dievčatko? Žena na to: Dvojičky.“*)²⁴

Politika štátu sa odráža v žite každodennosti. Anekdoty o radoch na banány by nemohli vzniknúť bez hospodárskej politiky minulého režimu. Pri tejto skupine vzniká široký priestor pre vzájomné premiešavanie politických anekdot s inými. To ako anekdota funguje, ako je vystavaná, o čom hovorí, vychádza zo súdobej spoločenskej atmosféry, ktorá je tvorená i fungovaním štátu na politickej úrovni. Aktuálnosť spracovávaných tém môže priamo či nepriamo súvisieť s politickým dianím. V období socializmu spadali takéto vtipy do tzv. *komunálnej satiry* a boli režimom tolerované.²⁵ Ako príklad môžeme uviesť obľúbenosť vtipov o Maďaroch, ktorá sa dá vnímať ako dopad silnej nacionalistickej politiky po roku 1989, ktorú na Slovensku robila časť politického spektra (Krekovičová 1999: 14). Vo vtipoch sa tematizujú aj ďalšie oblasti každodennosti, pri ktorých sa viac odráža kultúrne, spoločenské a sociálne pozadie spoločnosti. Nereagujú na aktuálne skutočnosti, ale skôr reagujú na stav, normy, hodnoty, tabu. Sem by sme mohli zaradiť vtipy o mužsko-ženských vzťahoch, o manželstve, svokrách, ale tiež vtipy xenofóbne, rasistické a pod. Otázkou je do akej miery sa v realite prekrývajú kultúrne daný a politicky tvorený stav spoločnosti. Napríklad homosexualita bola dlho tabuizovaná témou kultúrne, sociálne i politicky. Po roku 1989 a nástupe demokracie sa i v bývalom Československu začala téma otvárať na ľudsko-právnej i politickej úrovni. V Českej republike je registrované partnerstvo povolené, na Slovensku sa kvôli nemu sporí v parlamente a neziskové organizácie v oboch (a mnohých ďalších) krajinách bojujú proti homofóbii, ktorá je v spoločnosti silno zakorenená, čo dokladá i súčasný slovesný folklór.

Ako vidno, vtipy nie sú politické len svojím obsahom a témou, ktorú spracovávajú. Ďalšie typické vlastnosti politickej anekdoty musíme hľadať mimo túto oblasť. Môžeme sa ju pokúsiť vymedziť na základe charakteru, ktorý ju odlišuje od ostatných anekdot. Pointa každého vtipu smeruje ku konkrétnemu javu, ktorý však v rámci obsahu nemusí byť spomenutý. Za politické teda môžeme považovať tie vtipy, ktoré bez ohľadu na svoju obsahovú a tematickú zložku mieria pointou na politiku, politikov, či politické zriadenie.

Na slovesnosť, ako súčasť žitej kultúry, sa musíme pozeráť aj z pohľadu jej nositeľov. Političnosť vtipu môže dodať samotná performácia a to, či ho publikum prijme ako politický. V období socializmu, kedy boli proti ideologické prejavy trestané, bolo publikum naučené hľadať politický podtext v ľudovej i autorskej komike. „Humor vždy žije určitou situáciou, konkrétnym tlakom a strachom, rozporom medzi proklamovanou ideou a ľudskou slabosťou jejých predstaviteľů. Je-li všechno dovoleno, není už moc k smíchu. Postmoderní zásada ‚cokoliv jde‘²⁶ zabíjí nejen pointy; přinejmenším mění druh humoru (Loewenstein 1997: 332).“ V súčasnej dobe je politická komika otvorená, konkrétna, osobná a výrazne vulgarizovaná, čo dokladá ľudová i autorská tvorba.²⁷

Pre všetky anekdoty platí, že aktuálnosť a novosť sú pre ne základným predpokladom k prijatiu a šíreniu. Anekdota, ktorá je všeobecne známa, postupne ale isto upadá do zabudnutia. Po rokoch dochádza k jej znovuoživeniu, v tej istej, alebo novej podobe (Čapek 1971: 44). Vzhľadom k tomu, že politická anekdota sa viaže ku konkrétnym, často špecifickým udalostiam a obdobiam, môžeme v jej prípade vnímať aktuálnosť a kontextovosť ako výraznejšie vlastnosti. Oba aspekty vplyvajú na ich život – v momente, kedy udalosť prestane byť aktuálna, vtipy prestávajú „vznikať“, byť súčasťou aktívneho repertoáru. Na druhej strane môžem spoločne s Karлом Čapkom upozorniť, že „[...] historické anekdoty podávajú utšujúci svedectví o jisté neměnnosti dějin [...]“ (Čapek 1971: 50). Dokladá nám to i súčasný politický vtip, ktorý na podobné situácie z minulosti reaguje novým variantom:

Johnson sa po zvolení za prezidenta Spojených štátov stretne s Novotným a okrem iného sa zhovára aj o volebných výsledkoch.

Pri voľbách dostal Goldwater 14 miliónov hlasov, teda proti mne bolo 14 miliónov ľudí, a predsa som bol zvolený za prezidenta, – hovorí Johnson.

Novotný chápavo pokývne hlavou:

Aj proti mne bolo 14 miliónov ľudí a tiež som sa stal prezidentom. (Dašková – Slamová – Steinerová 1991: 161)

Fico sa pýta Obamu: „Počuj, koľko ľudí Ťa u vás nenávidí?“

Obama vraví: „Odhadom tak cca 5 miliónov...“ Fico spokojne konštatuje: „Hm, tak to je všade zhruba rovnaké...“²⁸

Otázkou ostáva, ako sa budú správať anekdoty, ktoré vznikli z podnetu špecifického diania (napríklad spomenutá bombová aféra slovenskej polície) a/alebo, ktoré udalosti sa zapisujú do dejín natoľko, že sa o nich budú vtipy rozprávať dlhodobejšie. Pochopenie politického vtipu je závislé od poznania konkrétneho kontextu, teda spomínanej situácie, z ktorej vychádza (Loewenstein 1997: 333). Ak publikum situáciu nepozná, vtip nepochopí, nereaguje smiechom, nepreberie ho a nešíri ďalej.²⁹ Kde je hranica medzi tými politickými anekdotami, ktoré majú potenciál sa obnoviť v novom variante, a medzi tými, ktoré ostanú v spomienke pamätníkov, dalo by sa povedať, na úrovni situačnej komiky?

Viaceré psychologické teórie chápu komiku ako spôsob vysporiadania sa s konkrétnymi sociokultúrnymi realiami, ktoré sú v rozpore so psychikou jedinca, jeho túžbami, potrebami, presvedčením.³⁰ Politická anekdota je preto niektorými odborníkmi vnímaná ako forma spoločenskej revolty. Zosmiešnenie poskytuje symbolické prevzatie moci nad ovládajúcim, nedosiahnuteľným a nemenným, poskytuje katarziu. Na rozdiel od tohto názoru britský sociológ Christie Davies vníma politickú anekdotu nie ako malú revolúciu, ale ako „[...] malú oblasť slobody, dušu bezduchých podmienok“³¹ (Davies 2010: 10). Nevytvára podľa neho priestor pre vzdor, ale pre slobodné vyjadrenie názoru.

Oproti tomu sa z výpovedí respondentov dozvedáme na prvý pohľad paradoxnú informáciu. „[...]meno...] keď sa vrátil z VUML-u,³² [...] najlepšie vtipy odtiaľ nosil.“³³ Táto skutočnosť sa vymyká psychologickému významu i ďalším vlastnostiam, ktoré sú politickému vtipu – a to najmä tomu z období neslobody – pripisované. Menej protichodný, no tiež zaujímavým faktom, či indikátorom spoločenskej atmosféry je skutočnosť, že nositeľmi a šíriteľmi politických vtipov oproti konkrétnemu politikovi, politickej strane, politickému spektru, bývajú i jeho vlastní „voliči.“ Obe tieto skutočnosti poukazujú na doteraz málo reflektované vlastnosti a spôsob života politického vtipu, a istým spôsobom narušujú stereotypnú predstavu o politickej komike. Problematika by si zaslúžila podrobnejší výskum, aby bol doplnený celkový obraz sledovaného javu.

Politická anekdota

Politika sa stala súčasťou každodennosti. Čítame o nej v novinách, vidíme ju v televízii, počujeme v rozhlasovom vysielaní. Pracuje sa s ňou na autorskej umeleckej

úrovni, rozoberá sa pri pive, len na rodinných oslavách sa o nej odporúča nehovoriť – pre pokoj v rodine. Politická anekdota predstavuje prirodzený, ľudový, spôsob spracovania jednej z oblastí našej každodennosti, o ktorej máme informácie sprostredkované prevažne z médií, od známych, a na ktorej ovplyvnenie máme obmedzené a politikou stanovené možnosti.

Pohľad na terminológiu, obsah, témy a na vlastnosti politickej anekdoty ako špecifického typu prozaickej slovesnosti nám poskytol predstavu o problematike, jasných, jasnejších i nejasných hraniciach jej vymedzenia. Môžeme zhrnúť, že politické vtipy spracovávajú špecifické témy, ktoré sú spojené s politikou a politickým dianím doma či v zahraničí, alebo tém, ktoré sú politicky vnímané (politizované) a sú dobovo podmienené. Ako mnohé slovesné žánre, aj tento výrazne pracuje so stereotypmi a istým

spôsobom formuje vlastnú symboliku. Politickou nie je anekdota iba svojim obsahom, cieľom a pointou. Slovesnosť ako súčasť komunikácie získava svoj význam v rámci samotnej performácie, v kontexte spoločenskej atmosféry a situácie. Preto by sa politickosť niektorých vtipov dala vnímať ako pridaná hodnota, ktorej základ sa formuje v danej spoločnosti, v jej politickom dianí, atmosfére v krajine, a prejaví sa až v procese a kontexte rozprávania, v závislosti od rozprávača a jeho publika. Pomyselné hranice tematickej skupiny sa posúvajú a menia na úrovni všetkých jej typických vlastností. Na politickú anekdotu a vtip vplyva samotná vysoká politika ako objekt a bežný človek ako tvorca a nositeľ, ktorý je súčasťou spoločnosti formovanej (aj) politikou. Anekdota sa tak stáva uzavretým kruhom, ktorý v priebehu histórie reflektuje premeny politiky a spoločnosti, ktorá je ňou formovaná.

POZNÁMKY:

1. Autorka sa prikláňa k terminológii, ktorá komiku chápe ako „[...] určitý špecifický prejav diskursu jakožto výrazu postoje k světu [...]“ (Borecký 2000: 25), teda ako zastrešujúci pojem pre spôsob jednania, pri ktorom sú humor, ironia, absurdita a naivita jeho hlavnými (Borecký 2000: 25).
2. Erik (nar. 1988), neformálny rozhovor, jeseň 2011.
3. Označuje ju aj pojmom hermetická semióza (Eco 1995: 51).
4. Pojmy politický a politizovaný chápe autorka ako významovo odlišné. V prvom prípade sa jedná o priamy vzťah k politike, v druhom o pripísaný politický význam udalostiam nie priamo politického charakteru, respektíve posunutie udalostí/javov/požiadaviek na politickú úroveň z podnetu spoločenského či mediálneho.
5. Medzi rokmi 2005 a 2009 sa v Českej republike takmer zdvojnásobil počet užívateľov internetu vo veku 16–74 rokov: 32 % v roku 2005, a 60 % v roku 2009 (srov. Internet a komunikace). Na Slovensku je zaznamenaný rovnako prudký nárast – prístupnosť na internet v domácnostiach stúpol z 26,6 % (2006) na 75,4 % (2012). (Lüttmerdingová – Želonková 2013: 21).
6. Anekdoty ako žánru bolo venovaných viacero štúdií ďalších folkloristov, napr. Antonína Satka, Jaromíra Jecha, Marty Šrámkovej.
7. Umenovedné, literárne a divadelné vedy sa problematike politickej komiky venujú intenzívnejšie.
8. V prípade viacerých autorov nie sú uvedené všetky práce, ktoré sú pre štúdium témy relevantné.
9. Napríklad v prípade vydávania brožovaných zbierok vtipov, ktoré sú priamo zamerané na jednu oblasť, alebo v sú rámci nich vtipy triedené do viacerých skupín podľa témy.
10. Slovné spojenie využíva v románe *Jozef Mak* slovenský spisovateľ Jozef Čiger – Hronský. Pojem vyjadruje prináležitosť hlavnej postavy k mase, k ľuďom najbežnejším, žijúcim svoje obyčajné šedé životy, k tým, ktorých sú na svete milióny.
11. Množstvo zvieracích vtipov spracováva tému drog, homofóbie apod.
12. www.nick. 2006: „re:FUnnY“ *Kyberia.sk* [online] [13. 4. 2013]. Dostupné na: <<http://kyberia.sk/id/2167352/>> [logovaný prístup].
13. Cyril (1954), Bratislava, 26.4. 2013.
14. Anna (1936), Brno, 7.2. 2013.
15. František (1988), z neformálneho rozhovoru, Bratislava, zima 2012.
16. V hovorovej reči „mať hovno“, „hovno z toho“ a pod. majú význam „nemať nič“, „nič z toho nebolo.“
17. Erik, z neformálneho rozhovoru, jar 2011.
18. Napríklad 31.1.2013 český senát zamietol návrh zákona o prechýľovaní českých ženských priezvisk. Porovnaj: „Česky budú priezviská naďalej prechýľovať.“ *SME.sk* [online] [cit. 12.3.2013]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/6687002/cesky-budu-priezviska-na-dalej-prechylovat.html>>.
19. Autorka zastáva názor, že vtipy o žensko-mužských vzťahoch sú apriori sexistické. „Jazykovým sexizmem jsou míněny způsoby, jimiž jazyk prezentuje jedno pohlaví [...] jako méněcenné.“ (Renzetti – Curran 2003: 186)
20. V *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* je naopak len heslo anekdota V. Gašparíkovej (1995). Rozdiel medzi anekdotou a vtipom nie je riešený.
21. Adam (nar. 1955), rozhovor 26. 4. 2013.
22. Po revolúcii boli predstavitelia vymenení za národnosti, čím sa vtipy dostali do kategórie etnické/národnostné.
23. Vtip sa vzťahuje k afére, kedy slovenskí policajti v rámci kynologického cvičenia vložili výbušninu do/na batožiny bez vedomia majiteľov. Jednu neodstránili a majiteľa batožiny po prilete do Írska zadržali miestni policajti. Viac na: Todová, Monika 2010: „Policajti na letisku schovali výbušniny do batožín. Jedna odletela do Dublinu.“ *Sme.sk* [online] [cit. 30. 4.2013]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/5179110/policajti-na-letisku-schovali-vybusniny-do-batozin>>.

- jedna-odletela-do-dublinu.html#ixzz2Rws5Ob2M>. Vtip prebraný z: <<http://http://zabava.sme.sk/fun.asp?rub=10&st=1#ixzz3qFvwvsJo>> [cit. 17. 1. 2012].
24. Latentný repertoár autorky.
 25. Adam (nar. 1955), rozhovor 26. 4. 2013.
 26. „Anything goes,“ autorský preklad.
 27. Autor A, profesionálny komik, rozhovor 10. 2. 2012.
 28. Aqw3R. 2012: „20.09.2012-10:23:16“ Kyberia.sk [online] [13. 5. 2013]. Dostupné na: <http://kyberia.sk/id/6842999> [logovaný prístup].
 29. Kontextovosť je dôležitá i pri ďalších skupinách vtípov, napríklad o známych osobnostiach, vtípoch profesijných, alebo komike subkultúr či sociálnych skupín. Problematika kontextovosti komiky ako takej je široká. Dá sa vnímať rôznym spôsobom a na rôznych úrovniach. Komika ako taká je výsledkom kultúry. Aby sa jedinec smial, musí poznať kultúrny a sociálny kontext, z ktorého komika vychádza, a do istej miery si ho i osvojiť. V tomto prípade kontextovosť chápeme ako vzťah obsahu anekdoty, jeho cieľu a žitej skutočnosti v spoločnosti, ktorá je jej nositeľom.
 30. Prístupy vychádzajú z prác Sigmunda Freuda a jeho teórie vzťahu vedomia a nevedomia (Freud 2005).
 31. „[...] tiny realms of freedom, the soul of soulless conditions,“ autorský preklad.
 32. VUML – Večerná univerzita marxizmu-leninizmu.
 33. Adam (1955), Bratislava, 26.4.2013. Informáciu potvrdzujú aj ostatní respondenti, ktorí sa zúčastnili rozhovoru.
- LITERATÚRA:**
- Beneš, Bohuslav – Hrnčíko, Václav 1993: *Nápisy v ulicích*. Brno: Masarykova univerzita.
- Borecký, Václav 2000: *Teorie komiky*. Praha: Hynek.
- Cíger-Hronský, Jozef 1980: *Jozef Mak*. Bratislava: Tatran.
- Čapek, Karel 1971: *Marsyas čili na okraji literatury, 1919–1931*. Praha: Československý spisovatel.
- „Česky budú priezviská naďalej prechyľovať.“ *SME.sk* [online] [cit. 12.3.2013]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/6687002/cesky-budu-priezviska-nadalej-prechylovat.html>>.
- Dašková, Kveta – Slamová, Adriana – Steinerová, Jana (eds.) 1991: *O zlatú mrežu alebo s cestovnou kanceláriou ŠtB do Jáchymova*. Bratislava: Q 111.
- Davies, Christie 2010: „Joke as the truth about soviet socialism.“ *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 46 [online] [cit. 31.1.2012]. Dostupné na: <<http://www.folklore.ee/folklore/vol46/davies.pdf>>.
- Davies, Christie 2011: *Jokes and targets*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, Umberto 2004: *Meze interpretace*. Praha: Karolinum.
- Eco, Umberto 1995: Nadinterpretovanie textov. In: Eco, Umberto – Richard Rorty – Jonathan Culler – Christine Brooke-Roseová (eds.): *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava: Archa, s. 49–62.
- Freud, Sigmund 2005: *Vtip a jeho vzťah k nevedomí. Sebrané spisy Sigmunda Freuda, šiesta kniha*. Praha: Psychoanalytické nakladateľstvi.
- Galiová – Panczová, Zuzana 2007: Človek v ohrození a internet: politické konflikty v „online“ fámach a konšpiráciách. In: *Zuzana Profantová (ed.): Malé dejiny veľkých udalostí, III. Etnologické štúdie 14*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, s. 7–16.
- Gašparíková, Viera 1995: Vtip. In: Botík, Ján – Slavkovský, Peter (eds.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava: VEDA, s. 17.
- Gracová, Blažena 2010: „Politická anekdota jako historický pramen.“ *Moderní dejiny. Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky*. [online] [cit. 18.2.2012]. Dostupné na: <<http://www.moderni-dejiny.cz/redakce/detail/id/11636/>>.
- Hlôšková, Hana 2008: *Individuálna a kolektívna historická pamäť*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- „Internet ako komunikace.“ *Český statistický úřad* [online] [cit. 27.7.2013]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/internet_a_komunikace>.
- Janeček, Petr 2006: *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy*. Praha: Plot.
- Janeček, Petr 2007: *Černá sanitka: druhá žeň*. Praha: Plot.
- Janeček, Petr 2008: *Černá sanitka: třikrát a dost*. Praha: Plot.
- Klímová, Dagmar 1991: *Česká politická anekdota v kontextu střední Evropy*. Slovenský národopis 39, s. 32–36.
- Klímová, Dagmar 1996: *Praga caput regni. Praha ve vtipu*. Lidé města 8, s. 14–29.
- Klímová Dagmar 2007: Vtip. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 3. svazek*. Praha: Mladá fronta, s. 1158.
- Krekovičová, Eva 1999: *Politika o folklóre – folklór v politike. (Na príklade Slovenska)*. Slovenský národopis 47, s. 5–17.
- Krekovičová, Eva 2005: *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava: Eterna press.
- Laineste, Liisi 2009: *Post – socialist jokelore: Preliminary findings and further research suggestions*. Acta Ethnographica Hungarica 54, s. 31–45.
- Leščák, Milan – Sirovátka, Oldřich 1982: *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava: Smena.
- Loewenstein, Bedřich, W. 1997: *My a ti druží. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk.
- Lüttmerdingová, Jana – Želonková, Vladimíra 2012: „Využívání informačních a komunikačních technologií v SR.“ *Štatistický úrad Slovenskej republiky* [online] [cit. 28.7.2013]. Dostupné na: <http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_500/doprava-IKT/publikacia_ikt_sr_2012.pdf>.
- Ondeková Marcela – Očenášová, Zuzana 2012: *Čo ste chceli vedieť o rode a nemali ste sa koho opýtať. Príručka pre rozvojovú prax*. Bratislava: Pontis.
- Oring, Elliott 2011: „Parsing the joke: The General Theory of Verbal Humor and appropriate incongruity.“ *Humor - International Journal of Humor Research*. [online] 24 (2) [cit. 10. 12. 2012] Dostupné na: <<http://www.degruyter.com/view/j/humr.2011.24.issue-2/humr.2011.013/humr.2011.013.xml>>.
- Pernes, Jiří 2003: *Dějiny Československa očima Dikobrazu, 1945–1990*. Brno: Barrister & Principal – studio.
- Profantová, Zuzana 2012. *Žili sme v socializme*. Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied.
- Propp, Vladimír, J. 1971: *Morfológia rozprávky*. Bratislava: Tatran.

- Renzetti, Claire M. – Curran, Daniel J. 2003: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Sirovátka, Oldřich 2002: *Folkloristické studie*. Brno: Etnologický ústav Akademie věd AV ČR.
- Sirovátka, Oldřich 1991: Pouliční noviny neboli nápisy na zdi. *Národopisná revue* 1, s. 5–3.
- Sirovátka, Oldřich 1975: Nad lidovou protektorátní anekdotou. *Národopisné aktuality* 12, s. 189–197.
- Strmiska, Zdeněk 1996: Politika. In: *Velký sociologický slovník II, P–Ž*. Praha: Karolinum.

Summary

About a Hare and a Bear: on Thematic Delimitation of the Political Anecdote

The contribution is devoted to the delimitation of the political anecdote and the joke. In the introduction, it publishes an overview of the Slovakian and Czech literature, and a brief overview of the world literature. Based on the concept of Umberto Eco's over-interpretation shows that the content as a basic identification symbol constitutes often an insufficient criterion. Therefore, the limits of the political anecdote are searched in other properties of the Slovakian prosaic folklore and anecdote as an independent genre. The author defines the above based on the political and social conditionality of the period, in which the anecdote was and is living, as well as based on its bearer, performance, function and other features. She highlights the problematic or unclear limits for the definition of the monitored phenomenon in respect to the period and its character. As an example, she uses materials from the period of the real socialism in Czechoslovakia as well as those from the present age, which have been collected in the field research to a dissertation thesis. She sets the anecdotes beside each other, pointing to their common and different properties, their place in the society and their different or same perception.

Key words: contemporary prosaic folklore; political anecdote; bearer; socialism; politics.

SOBOTIŠTĚ, AUTOR SNÍMKU A DATUM NEZNÁMÉ...

Přestože novokřtění byli obecně velmi dobrými a zdatnými řemeslníky, jsou spojováni především a hlavně se zpracováním hlíny. Jejich historie a opakovaný více či méně nucený exodus jsou popsány v bohaté literatuře.

Někteří z novokřtěnců však na našem území zůstali: ve fotozastavení publikujeme dvojportrét manželů Baumgartnerových ze Sobotiště. Terén je v této lokalitě stavebně velmi zahuštěný a není jednoduché udělat dobrý snímek. Fotografovi, který zatím zůstává neznámý, se to ale podařilo. Obrázek je kompozičně odvážný a působivý, technicky kvalitní a obsahově bohatý – manželé Baumgartnerovi, potomci tzv. habánů, oba v pracovním oděvu, za nimi zvonice s hodinami (které ukazují právě 10 hodin a 20 minut)... Fotografie patří do minisouboru jedenácti stejně adjustovaných snímků z tzv. starého sbírkového fondu – na dalších jsou habánské dvory, interiér půdy habánského domu (která už je jenom skladištěm odložených věcí) a několik dalších stavebních památek lokality.

Mám ve zvyku nespokojit se s konstatováním neznámého. Indicií, které by vedly k určení fotografa, je však zatím pomálu a nedovolují učinit nějaký závěr. Úspěšnou směrůvkou ale byly webové stránky obce Sobotiště. Podařilo se získat kontakt na ty, kdo znají a pamatují si nejen vyfotografovaný manželský pár, ale i jejich dosud žijící potomky. To už bude ale další příběh...

Helena Beránková, Alena Kalinová

K dalšímu čtení:

Landsfeld, Heřman: O levárských a sobotištských habánech. In: Landsfeld, Heřman: *Lidové hrnčířství a džbánkařství*. Praha: Orbis 1950, s. 43–50.
Pajer, Jiří: K počátkům výroby novokřtěneckých fajánsí v Sobotišti. In: Pajer, Jiří: *Studie o novokřtěncích*. Strážnice: Etnos 2006, s. 147–162.

Sobotiště, 40. léta 20. století, autor neznámý, strojopisná popiska: „Potomci habánů v Sobotišti: Ladislav Baumgartner s manželkou. U nich na půdě domu jsou složeny dokumentární originály i opisy hab. listin.“ Černobílý pozitiv 17,4 x 12,8, přilepen na zažloutlém kancelářském papíru, fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, inv. č. FA 16094.

JOSEF KANDERT 70 LET

Přehledněme-li odborný život a dílo prof. PhDr. Josefa Kanderta, CSc., udiví nás pestrostí odborných rolí a témat, které se v něm vyskytují a naznačují nebojácnost pustit se do čehokoli, co jím bylo vyhodnoceno jako zajímavé, užitečné nebo přínosné. Obrovský rozptyl odborných oblastí, výzkumů, funkcí a sociálních rolí jako by ani nekorrespondoval s chováním člověka, který vystupuje spíše neokázale, ve společnosti na sebe neupoutává přehnanou pozornost, neprojevuje se zbytečně hlučně a hovoří přiměřeně často. Snad proto mu zbývá dost prostoru na pozorování, přemýšlení a také na psaní, které vědeckou osobnost zpravidla reprezentuje nejdéle.

Pracovníci Etnologického ústavu Akademie věd ČR, alespoň v té generaci, kterou zastupují, Josefa Kanderta dlouhá léta znali především jako pracovníka Náprstkova muzea, který má na starost africké sbírky, ale vedle toho je odborníkem na rodinu, příbuzenské vztahy a náboženství a dělá výzkumy na Slovensku. Tam také zejména v 70. a 80. letech 20. století dostal nejvíce prostoru k publikování. Teprve po roce 1989 se ukázalo, co skryté energie a invence v jubilatovi dříve a jak ji dokáže uplatnit.

Josef Kandert se narodil 22. 7. 1943 v Praze, vystudoval afrikanistiku a národopis na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a aspirantské (doktorské) studium realizoval v Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, kde ho ukončil v roce 1970 absolventskou prací *Členství v totálních skupinách a chování jednotlivce* (Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1969). V Náprstkově muzeu pracoval od roku 1964 a své afrikanistické výzkumy uskutečňoval v Etiopii, Zimbabwe, na Pobřeží Slovanoviny, v Maroku ad. Velkou část svých výzkumů realizoval již v 60. letech, kdy byla cesta do řady zemí Afriky otevřená. Výsledky z těchto cest reprezentuje například studie „Social Stratification of the

Zande“ (In: Holý, L. – Stuchlík, M. /eds./: *Social Stratification in Tribal Africa*. Praha: Academia 1968: s. 97–130) a rozsáhlejší publikace *Folk Pottery of Nigeria* (*Annals of the Náprstek Museum* 7, 1974). Významná je též kapitola „Zande“ v knize *The Early State* (Claessen, H. – Skalník, P. /eds./ The Hague: Mouton, 1978, s. 511–529). Nejznámější knižní sumarizací jubilantových afrikanistických znalostí té doby představuje publikace *Afrika* (Praha: Mladá fronta, 1984), která je dodnes používána i jako vysokoškolská učebnice. V 70. a 80. letech 20. století se J. Kandert orientoval na výzkum slovenské vesnice v oblasti Hontu a Horehroní. Studie z těchto výzkumů byly publikovány ve Slovenském národopisu.

V roce 1991 se oslavenec stal předsedou Národopisné společnosti a v této funkci pracoval až do roku 1997. Od roku 1992 přednášel na Fakultě sociálních věd UK, v roce 1996 se habilitoval a v letech 1998–2004 vedl na FSV UK katedru sociologie. V roce 2004 dosáhl též vědecko-pedagogické hodnosti profesora. V průběhu 90. let se stal jednou z nej-

význačnějších osobností nejen české etnologie, ale též antropologie a sociologie. Dokázal tyto obory umně propojovat v plodnou a užitečnou syntézu.

V 90. letech 20. století zúročil J. Kandert celou řadu svých dalších výzkumů a dat. Světový ohlas zaznamenaly jeho *The World of Toys* (London: Hamlyn 1992), které v roce 1994 vyšly též ve francouzské mutaci. Z afrických studií připomeňme ještě *The Culture and Society in South Africa of 1870s and 1880s - Views and Considerations of Dr. Emil Holub* (Prague: Náprstek Museum, 1997).

Přelom 20. a 21. století, kdy se primárně věnoval katedře sociologie, J. Kandert opět svázal s evropským vývojem. Sumarizoval své slovenské výzkumy v monografii *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století* (Praha: Karolinum, 2004) a realizoval řadu výzkumných sond na jižní Moravě, kde studoval transformační procesy reálného, ale fiktivně pojmenovaného města Filipov i jeho venkovského zázemí.

J. Kandert ještě zdaleka není jubileantem, který by jevil známky, že se jeho vědecká kariéra transformuje do oblasti koníček penzionovaných vědců. Kvanti- ta i kvalita jeho produkce je nadále vysoce nadstandardní. V roce 2008 jsme zaznamenali jeho spolupráci na knize *Exotismy ve výtvarném umění XX. století v Čechách a na Moravě* (Praha: České muzeum výtvarných umění) a v roce 2010 překvapil publikací *Náboženské systémy: člověk náboženský a jak mu porozumět* (Praha: Grada).

Přestože je J. Kandert člověk, který se neprosazuje za každou cenu, několikrát celé etnologické veřejnosti dal hlasitě na jeho svůj názor. Zejména jeho texty *Budoucnost etnografie?* (Jeřábek R. – Kandert J. – Moravcová M. – Holý, L.: *Etnografie bez ideologie. Umění a řemesla* 1991, č. 1–2, s. 2–4) a *Politics and Culture in the Czech Ethnography* (*Anthropological Quarterly* /Washington/ 67, 1994, č. 1, s. 15–23; společně s D. Scheffelem) se vepsaly do diskuse o české etnologii

a antropologii a ukázaly, že si oslavenec směle nejen vybírá překvapivá odvážná badatelská témata, ale aktivně utváří obor ve všeobecné diskusi o jeho podobě.

Jsem přesvědčen, že Josef Kandert má ještě mnoho pracovních úspěchů a jubileí před sebou a že mu budu moci ještě mnohokrát popřát. Rád bych však zdůraznil, že se jedná o přání vřelé a obdivné, neboť osobností jeho kvalit mezi námi není mnoho.

Zdeněk Uhrek

JEDINÝ ČESKÝ JAWALAPITI SEDMDESÁTNÍKEM – MNISLAV ZELENÝ 1943 AŽ 2013

V srpnu letošního roku oslavil sedmdesáté narozeniny etnolog, spisovatel a novinář Mnislav Zelený, známý také jako Atapana. Po maturitě studoval Ekonomickou fakultu VŠZ v Praze–Suchbale (1960–1965) a následně národopis na Filozofické fakultě UK v Praze (1967–1974). Během tohoto druhého univerzitního studia se také započala jeho životní dráha amerikanisty, specializovaného na pralesní indiány Jižní Ameriky. V letech 1968–1969 navštívil několik amerikanistických pracovišť v západní Evropě a v Latinské Americe, částečně jako stipendista, částečně za své. Jako vedoucí expedice *Cotopaxi* uskutečnil roku 1972 půlroční výzkum u kmene Kofánů v Ekvádoru. Organizace a pořádání výzkumných a sportovních výprav (expedic) bylo tehdy jednou z mála možností jak získat finanční prostředky i státní povolení na cestu do zahraničí, zejména pokud „cestovatel – člen expedice“ byl na volné noze anebo nebyl zaměstnancem státních institucí (muzeí, galerií atp.). Roku 1973 absolvoval roční studijní pobyt na univerzitě San Marcos v Peru, během něhož uskutečnil dlouhodobý výzkum kmene Ece'aje (Huarayo), který zúročil v monografii *Contribución a la etnografía Huaraya /Ece'aje/* (1976). Roku 1980 strávil dva měsíce stu-

diem indiánských kultur v Brazílii a Argentině. V 80. letech také pokračoval ve zpracovávání výsledků svých předchozích výzkumů. Sem patří např. článek *Contribución al conocimiento de la lengua Kofana*, publikovaný roku 1988 v Peru. V 80. letech se také více zaměřil na popularizační práci, a to jak formou článků a knih, tak i formou výstav. Během svých terénních výzkumů se ukázal být také výborným a poučeným sběratelem a podařilo se mu shromáždit cennou sbírku dokumentující kulturu a život pralesních indiánů. Tak je možné zmínit článek *Zajímavosti kofánské medicíny* (Živa 1983), hesla pro *Encyklopedii archeologie* (1986) anebo encyklopedické knihy *Prérinji a pralesní Indiáni* (1985) či *Mytologie amazonských Indiánů* (1990). Jak již bylo zmíněno, připravil ze svých sbírek několik putovních výstav, např. *Pralesní Indiáni* (poprvé v Náprstkově muzeu v Praze roku 1974), *Andští Indiáni* (poprvé ve Slovenském národním muzeu v Bratislavě roku 1978) či *Země a lid Blízkého východu* (poprvé v Bratislavě roku 1979). V průběhu

80. let prošly tyto výstavy řadou muzeí tehdejšího Československa. Osudovým se jubilantovi stal roku 1989 jeho pobyt a výzkum u brazilských kmenů Jawalapiti, žijících v oblasti Alto Xingu, a Terena, obydlených území v oblasti Mato Grosso. Právě při terénním studiu mohl pozorovat zhoubné důsledky působení naší globalizované civilizace na malé, místní kultury. Toto poznání ho postupně přivedlo na dráhu ochránce nepočetných kulturních společenství, jakými jsou právě jihoameričtí pralesní indiáni.

Změny ve střední Evropě však M. Zeleného načas odvedly od amerikanistické dráhy. Od roku 1991 externě přednášel na Filozofické fakultě UK a od roku 1996 působil v diplomatických službách, naposledy jako velvyslanec v Kolumbii a Ekvádoru. V roli velvyslance odvedl pro Českou republiku výbornou práci, ovšem po vypršení funkčního období (2001) mu Ministerstvo zahraničí pracovní smlouvu neprodloužilo. Z hlediska profesionálních diplomatů byl přece jen amatérem, navíc nepatřil k žádné politické klice na zmíněném ministerstvu. Počátek jednadvacátého století ho tak zastihl znovu v pozici člověka ve svobodném povolání, etnografa a novináře. Od té doby se věnuje jednak odborné etnografické práci, jednak popularizaci života a kultur jihoamerických indiánů v nejružnějších časopisech, připomenout musíme také jeho výstavní činnosti. V posledních letech obrátil svou pozornost ke studiu mytologie, šamanismu, tak jak je praktikován u jihoamerických indiánů a obecně k náboženství. Výsledkem jsou texty *Duch s rozkvetlým penisem* (výbor mýtů, 2004), *Malá encyklopedie šamanismu* (2007) a *Malá encyklopedie bohů a mýtů Jižní Ameriky* (2009).

A proč o něm píší jako o českém Jawalapitím? Při sčítání obyvatelstva roku 1991 se rozhodl vyplnit rubriku „národnost“ jménem kmene, kterým byl adoptován a v němž získal jméno Atapana (List zelené palmy). Nebyl to ovšem nějaký inzertní krok „cestovatele k divochům“. Náš jubilant tímto způsobem demonstroval

úřední nesmyslnost dělení lidí podle národnosti a současně tak vyjádřil své další životní směřování – k podpoře a záchraně zanikajících společenství a kultur jihoamerických indiánů. Za tímto účelem založil nadaci „Velká Amazonie“ a také pralesní vědeckou stanici, do níž se v průběhu času vrací, aby pokračoval ve svých výzkumech. Svoje názory a komentáře publikuje v celostátních dennících, jako jsou Hospodářské noviny, Lidové noviny či Mladá Fronta Dnes (najdeme je také na internetu). Jsou jich již desítky, a ať již se jedná o politické, ekonomické či kulturní a společenské problémy, vždy jsou zpracovány s hlubokou znalostí místní situace a s velkým rozhledem.

Josef Kandert

PŘÁTELSKÉ BLAHOPŘÁNÍ K ŽIVOTNÍMU JUBILEU PAVLA BUREŠE

Nechce se tomu ani věřit, že etnograf, historik a památkář PhDr. Pavel Bureš (narozen 19. 10. 1953 v Praze) slaví šedesátiny, vždyť jeho životní elán a mladistvý vzhled jsou v rozporu s představou ctihodného kmeta. Datum narození nás však přesvědčuje, že nastal vhodný čas k rekapitulaci dosavadní jubilantovy činnosti. Po maturitě na gymnáziu v Přípotoční ulici v Praze-Vršovicích studoval v letech 1974–1979 historii a etnografii na Filozofické fakultě University Karlovy. Studium ukončil diplomovou a doktorskou prací *Problematika muzeí v přírodě a ochrana lidových staveb v ČR: aktivní péče o lidové stavby a vznik muzeí v přírodě v 60. a 70. letech*. Lidové stavitelství, jeho dokumentace a ochrana v kontextu kulturní krajiny se mu stalo celoživotním profesním posláním i podstatnou náplní osobního života, vždyť lidové stavitelství poznával a dokumentoval i o dovolených na nesčetných cyklistických výpravách po celé Evropě.

Celý svůj profesní život, s přerušením v letech 1988–1993, zasvětil památkové ochraně lidového stavitelství a vesnic-

kých sídel. Nejprve od roku 1980 ve Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody a následně od roku 1986 jako inspektor kultury Středočeského Krajského národního výboru. Léta 1988–1993 prožil v Historickém muzeu Národního muzea v Praze a plodně je zúročil např. v soupisu *Modely lidové architektury ve sbírkách muzeí České republiky* (Praha 1998), na němž se s ním autorsky podíleli Lubomír Procházka a Zdeněk Tempír.

V roce 1993 se jubilant vrátil k památkové péči, nejprve v Památkovém ústavu středních Čech v Praze a od roku 1994 opět ve Státním ústavu památkové péče v Praze (dnes Národní památkový ústav, ústřední pracoviště) jako vedoucí oddělení vesnických sídel a lidového stavitelství. Působí zde dosud, byť nuceně na poloviční úvazek, jako památkář-specialista pro oblast vesnických sídel a lidového stavitelství. Jeho pracovní nasazení je obdivuhodné, má velký rozsah a úspěšné výsledky.

Práce na poli teorie a praxe památkové ochrany lidových staveb a vesnických sídel i formou specializovaných muzeí v přírodě představuje odbornou pomoc při obnově památek lidového stavitelství

in situ i v muzeích v přírodě, přípravu podkladů pro vyhlášení vesnických památkových rezervací a zón v 90. letech 20. století i podíl na zapsání obce Holašovice (okr. České Budějovice) na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO v roce 1998. Své zkušenosti jubilant sumarizoval v několika metodických příručkách a studiích, z nichž některé vyšly v zahraničí.

Vědecko-organizační činnosti se P. Bureš věnuje dlouhodobě a zapojuje do ní velký počet spolupracovníků. Grant *Památkově hodnotná vesnická sídla v ČR* řídil v letech 1996–1999 a následně byl v letech 2001–2005 garantem projektu *Památková dokumentace vesnických sídel v ČR*, jehož cílem byl plošný výzkum současného stavu sídel a jejich architektonických hodnot v jednotlivých okresech. Z tohoto projektu byly doposud publikovány katalogy týkající se okresu Břeclav a hlavního města Prahy. Kromě uvedeného se oslavenec podílel na dalších výzkumných úkolech Národního památkového ústavu. A ke svému životnímu jubileu si nadělil další organizačně náročný celorepublikový projekt *Rok lidové architektury 2013*, pořádaný na počest 200. výročí narození jihočeského zednického mistra Jakuba Bursy.

Osobně si cením Pavlovy vytrvalosti, s jakou od roku 1994 každoročně pořádá hojně navštěvované mezinárodní semináře (kolem 150 osob), zaměřené vždy na konkrétní téma spojené s lidovým stavitelstvím. Konají se pokaždé v přátelské atmosféře v jiném koutě naší země, takže účastníci se při exkurzi do terénu, která je nedílnou součástí seminářů, seznamují se stavem a různorodostí forem lidového stavitelství na našem území. Právě za tuto činnost byl Pavel Bureš již nejednou navržen na ocenění Českou národopisnou společností v rámci ankety *O nejvýznamnější počin v oboru*. Došlo se mu jej pouze anonymně v roce 2011, kdy cenu získal Národní památkový ústav za seminář *Památková péče a muzea lidových staveb v přírodě*, který jubilant organizoval v roce 2010 v Rožnově pod Radhoštěm.

S pořádáním seminářů je samozřejmě spojena i editorská činnost při přípravě sborníků z jím pořádaných seminářů. Jubilant se podílel také na přípravě těch čísel časopisu Zprávy památkové péče, které byly monotematicky věnovány problematice lidového stavitelství.

Popularizaci lidového stavitelství se oslavenec věnuje publikováním v odborných i populárně naučných časopisech, např. Chatař a chalupář (*Važme si své minulosti a V roli zachránců kulturních památek*, 2001, č. 1 a č. 2), Domov (*Lidové stavby – ozdoba našeho venkova, aneb jak představovat, udržovat a obnovovat, ale neublížit*, celkem 19 příspěvků publikovaných v letech 1996–1998), Krása našeho domova nebo Umění a řemesla (*Lidová architektura a česká vesnice pohledem památkáře*, 1998, č. 3), přednáškami (např. v roce 2007 v rámci kurzu *Obnova a rozvoj venkova s ohledem na zachování kulturního dědictví*, pořádaného Českou zemědělskou univerzitou), výstavami a jinými akcemi. Zpracoval mj. naučně populární úvod k publikaci Petra Davida a Vladimíra Soukupa *555 památek lidové architektury České republiky* (Praha 2000).

Je přirozené, že veškerá uvedená práce jubilantovi přinesla osobní medailonky v oborových encyklopediích a uznání jmenováním do odborných rad a komisí. Pavel Bureš je členem Národní rady pro tradiční lidovou kulturu při Ministerstvu kultury, poradních vědeckých rad muzeí v přírodě v Zubnicích, Kouřimí, Přerově nad Labem, Vysočině–Hlinsku, ve Strážnici a v Rožnově pod Radhoštěm, hodnotitelské komise Spolku pro obnovu venkova, Rady národních pozemkových spolků při ČSOP i České národopisné společnosti. Angažuje se rovněž občansky jako viceprezident občanského sdružení Asociace Entente Florale c.z. – Souznění a jako člen občanského sdružení APSIDA pro povznesení kulturního života a zachrany kostela v Deštné u Dubé.

Vzdor své pracovní vytíženosti a některým profesním ústrkům si jubilant uchoval svou srdečnou a otevřenou po-

vahu, s níž každého pozorně a trpělivě vyslechne a podle potřeby najde vhodná slova porozumění, ocenění nebo nezištné rady. Přeji mu, aby sis tyto vlastnosti uchoval i do dalších let, aby neztratil svůj mladický elán a aby se v plné svěžesti dočkal ještě mnoha profesních úspěchů i radostí v osobním životě. Pavle, věřím, že při všech svých aktivitách si najdeš čas k návštěvě svých oblíbených míst a zemí, vždyť skotský kilt Ti tolik sluší! Na té fotce je Pavel přesně tak, jak ho znám.

Jitka Matuszková

Výběrová bibliografie Pavla Bureše:

- Lidové stavby a jejich ochrana dnes. *Zprávy památkové péče* 55, 1995, č. 2, s. 81–82.
- Péče o památky lidového stavitelství – historie a současnost. *Zprávy památkové péče* 55, 1995, č. 2, s. 83–94.
- Objev archaického roubeného domu ve Rtyni v Podkrkonoší. *Zprávy památkové péče* 55, 1995, č. 10, s. 397–398.
- Architecture vernaculaire – sa protection et sa conservation. In: *Monuments et les sites en République Tchèque*. Srí Lanka: ICO-MOS 1996.
- Památková ochrana historických vesnic v České republice*. Praha: Ministerstvo kultury – JALNA, 1996 (s J. Škabradou a H. Šnajdrovou).
- Modely lidové architektury ve sbírkách muzeí České republiky*. Praha: Národopisná společnost, 1998 (s L. Procházkou a Z. Tempírem).
- Principy péče o lidové stavby*. Odborné a metodické publikace, sv. 18, příloha časopisu *Zprávy památkové péče* 59, péče, 1999 (s V. Kučovou).
- David Petr – Soukup Vladimír: *555 památek lidové architektury České republiky*. Praha: Kartografia, 2000 (úvodní stať a odborná spolupráce).
- Dům na předměstí aneb zapomenutá památka (hrázděný dům čp. 581 v Žatci). In: *Sborník příspěvků z celostátního semináře Hrázděná architektura, Teplá, 15.–17. 9. 1999*. Praha: SÚPP, 2000, s. 6–8.
- Ochrana památek lidového stavitelství a vesnických sídel. *Národopisný věstník* 17 (59), 2000, s. 32–36.
- Fotografická dokumentace lidového stavitelství ve fondech SÚPP. In: *Sborník referátů ze semináře Lidové stavitelství na*

- starých fotografiích, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě* 30.–31. 10.2001. Vysoké Mýto: Okresní muzeum, 2002, s. 21–26.
- Několik poznámek a úvah k problematice podstaty, zachrany a další existence vodních mlynů. In: *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny, Okresní muzeum ve Vysokém Mýtě* 18.–19. 6. 2002. Vysoké Mýto: Okresní muzeum, 2002, s. 85–90.
- Grantový projekt Památková dokumentace vesnických sídel v ČR. *Zpravodaj Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení České národopisné společnosti*, Praha: Česká národopisná společnost, 2004, s. 4–5.
- Holašovice – památková rezervace v Seznamu světového dědictví UNESCO. Problémy (ne)obyčejné vesnice. *Monumentorum Tutela – Ochrana Pamiatok* 15, 2004, s. 112–118.
- Lidová architektura v nejsevernějších Čechách. *Krása našeho domova* 47, jaro-léto 2005, s. 8–9.
- Lidové stavitelství v CHKO Český ráj. *Krkonoše – Jizerské hory* 38, 2005, č. 9, s. 22–23.
- Výzkumný projekt Památková dokumentace vesnických sídel v ČR. *Zprávy památkové péče* 66, 2006, č. 4, s. 325–329.
- Lidová architektura a vesnická sídla. Padesát let právní ochrany památek. *Zprávy památkové péče* 68, 2008, č. 5, s. 423–427.
- Problematika muzeí v přírodě a ochrany lidových staveb v ČSR: aktivní péče o lidové stavby a vznik muzeí v přírodě v 60. a 70. letech. In: Tomandl, Miloš – Procházka, Lubomír (eds.): *Tradiční lidová architektura (=Opera Ethnologica Archivalia.)* Praha: Filozofická fakulta UK, 2008, s. 50–71.
- Holašovice, vesnická památková rezervace*. Praha: Foibos, 2010 (s J. Škabradou).
- Roubené stavby. In: Tomášková Marie a kol.: *Známé a neznámé cesty dědictví*. Brno: ÚÚR a MMR, 2010, s. 81–125.
- Vědecké hodnocení a odborná památková dokumentace vesnických sídel v České republice. *Zprávy památkové péče* 70, 2010, č. 2, s. 130–132.
- Lidové stavitelství v oblasti Českého ráje a Slovník použitých pojmů. In: *Lidová architektura na území MAS Brána do Českého ráje*. Libuň: Místní akční skupina Brána do Českého ráje, 2011.
- Seminář lidové architektury v Rožnově pod Radhoštěm. *Zprávy památkové péče* 71, 2011, č. 2, s. 131–132 (s E. Riedlovou).
- Tvář venkova – Venkovské stavby 2012*. Bělotín: Obec Bělotín – MMR ČR – SPOV ČR, 2012.

K JUBILEU VANDY JIŘIKOVSKÉ

Dne 6. listopadu oslaví významné životní jubileum PhDr. Vanda Jiřiková, CSc., o jejíž odborné činnosti již bylo v minulosti ledacos publikováno (viz např. *Ethnologia Europae Centralis* 7, 2005, s. 114–116). Málokdo však ví, že svá studia začínala na Vysoké škole umělecko-průmyslové okouzlena krásou tradičních textilních technik, folklorem rodného Mělnicka a také nadána schopností vyjadřovat se kresbou. Po roce ale zvolila cestu národopisnou a v letech 1953–1958 poslouchala přednášky docentky Drahomíry Stránské a dalších významných osobností naší vědy. Pak přišla práce v terénu na Ostravsku týkající se do té doby málo zkoumaných problémů rodiny. Následovalo zaměstnání muzejnice v Šumperku a aspirantura v pražském Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd. Nikdy jsem nepocítil ani stín tíhy jejích životních osudů, od dětství přivykla nutnosti brát události, které se jí

osobně nepříznivě dotýkaly, jako danosti, téměř jako přírodní zákony, které nelze měnit. V každé situaci si našla východisko v užitečné práci jak ve studiu, tak v oborové praxi.

Málokdo z jejích kolegů dokázal ve svém životě získat v terénu pro naše muzea a vědecké ústavy tolik dokladů o lidové kultuře jako Vanda. Bytostně ji přitahovaly všechny autentické projevy lidské kultury a nesklouzla při tom k lákavým vábením skládání poznatků do abstraktních systémů. I když se ve svém běhu života dostala na nejistou půdu důchodce, obdivuhodně pracovala dál. I ve svých osmdesáti letech nevynechá žádnou příležitost dokumentovat v sebezastřčenější vesnici obyčejovou událost a vždy v ní nachází něco nového, co obohacuje její dosavadní představy a zkušenosti. Ze srdce přeji své sestřence dobré zdraví a hodně radosti z nových poznatků.

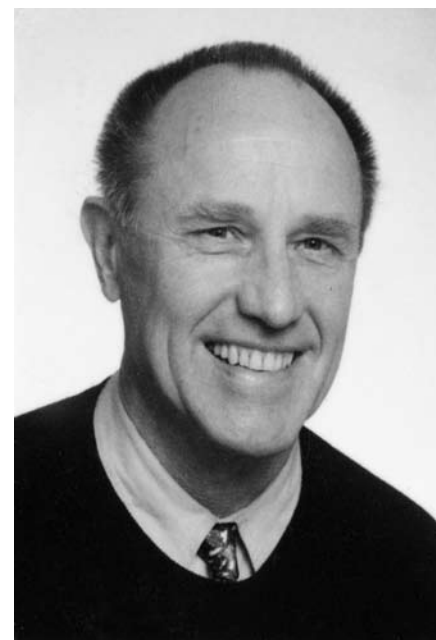
Jiří Langer

PETR NOVÁK (20. 2. 1936 Jablonec nad Nisou – 1. 4. 2013 Praha)

Letos brzy na jaře zemřel po dlouhé a úporné nemoci etnochoreolog, tanečník, dramaturg a tvůrce folklorních pořadů PhDr. Petr Novák, CSc. Poznala jsem jej jako staršího kolegu i jako přátelského člověka, kterému vděčím za mnohé podněty a impulzy, a moje vzpomínka na něj bude tak trochu osobní. Jako studentku pražské katedry etnografie a folkloristiky mne s ním seznámila naše společná známá, etnochoreoložka Hannah Laudová, která mne rovněž přivedla na stopu jeho publikovaných prací. V té době P. Novák pracoval v Divadelním ústavu (1975–1981) poté, co musel z politických důvodů opustit tehdejší Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV (1963–1972) a za sebou měl i několikaleté působení v pozici dramaturga Státního souboru písní a tanců (1973–1975). Setkání to bylo velmi inspirativní. Odehrálo se ve

druhé polovině 70. let, v čase normalizační šedi, která pomalu houstla, a o to vzácnější se stávalo každé světlo, které odhalovalo smysluplnost a pravdivost věcí. Potkávali jsme s pak v kontextu tanečního oboru při různých příležitostech, s jeho články jsem se setkávala zejména na stránkách tehdejších Tanečních listů.

Stejně tak mne ale upoutaly Novákovy rozsáhlejší odborné studie – jeho poznatky o lidové taneční kultuře v Pojizeří a o jejích proměnách v dobových kontextech mi otevřely cestu k pochopení svérázného života lidového tance v jeho původním prostředí. Čerpala jsem odtud inspiraci pro vlastní práci a vděčím mu za mnohé klíčové podněty. Měl vynikající pozorovací talent a schopnost všimnout si podstaty a smyslu věcí, které pak dokázal vystihnout a pojmenovat. Rozeznával, co v době duchovně vyhublých normalizačních let má ještě hlubší význam a smysl, a neochvějně na to upozorňoval. Dovedl přenášet na lidi své vlastní zaujetí či nadšení pro myšlenku, které věřil. Oceňovala jsem, že svým poznatkem, zkušeností či

podnětem dokázal přijít vždy v tu pravou chvíli a být vlastně pořád tak trochu napřed. Nechyběl nikdy tam, kde se cosi neobvyklého rodilo. Není proto náhoda, že se stal již na konci 60. let spoluzakladatelem souboru Chorea Bohemica. Málokdo už dnes možná ví, že název této výjimečné hudebně taneční skupiny pocházel z jeho hlavy, že byl od počátku jakýmsi jejím dvorním dramaturgem. Upozorňoval na dosud neobvyklá folklorní témata pro scénické ztvárnění a dával tak podněty samotným tvůrcům, o čem by jistě dokázal mnohé říci Jaroslav Krček nebo Alena Skálová, kdyby tu ještě byla. Napomohl tak vytvoření zcela originálního a výjimečného repertoáru této umělecké skupiny. Jedním z výrazných Petrových impulzů bylo pro mne to, že jsem se stala také tanečnicí tohoto souboru. „Jak to, že ještě nejsi členkou Chorey Bohemiky?“, udeřil na mne jednoho dne. No ano, řekla jsem si, jak jsem mohla až dosud existovat bez tohoto souboru? Brzy jsem to napravila a tato skutečnost pak významně ovlivnila můj další osobní i profesní život.

V úvahách P. Nováka o scénickém pojetí folkloru jsem nalézala řadu podnětných myšlenek souvisejících s chápáním lidového umění v současnosti – zejména v jevištním prostředí. Jeho neotřelé nápady v oblasti scénické recepce lidové taneční kultury jsem měla možnost poznat prostřednictvím strážnických pořadů *Dotýkání krásy* (1976), *Vítej, nevěsto* (1977) a *Lid své země* (1981), jichž byl autorem.

Poslední jmenovaný pořad způsobil svým nekonvenčním pojetím řadu negativních reakcí, což zřejmě také přispělo k rozhodnutí P. Nováka opustit tehdejší ČSSR. Od roku 1981 působil ve Spolkové republice Německo na univerzitách v Mnichově a v Kolíně nad Rýnem. Spolupracoval zde s profesionálními divadly a rozhlasovými stanicemi, kde zúročil své předchozí zkušenosti z tvorby pořadů cyklu „Cesty za folklórem“ pro Čs. rozhlas. Působil zde také v řadě mezinárodních společností, např. International Theater Institut UNESCO nebo Deutscher Bundesverband Tanz.

Nedávno jsem si také v souvislosti s kulatým výročním narozením, ale i úmrtí představitelky výrazového tance Jarmily Kröschlové uvědomila, že i v tomto případě mi Petr, jako její bývalý žák, umožnil poznání této výjimečné osobnosti tanečního a divadelního světa. Bylo to už téměř na sklonku jejího života, kdy stále ještě působila, tak trochu konspirativně, v malém sálku pro pár zájemců v ulici Štupartská. Petr mne na její hodiny (také trochu konspirativně) upozornil a já jsem si z návštěv jejích lekcí odnesla nenahraditelné poznání, které jsem pak nesčetněkrát zúročila při vlastní práci v oblasti taneční tvorby.

Nejen svými názory a postoji, ale i osobní zainteresovaností tak Petr rozdával své lekce, které spočívaly v nasměrování k hodnotám, které dokázaly člověka naplnit navzdory nepřízni doby. Nebyla jsem jistě jediná, koho dokázal popostrčit ke smysluplným věcem. Jsem přesvědčená, že podobnými klíčovými impulzy zasáhl i celou řadu dalších lidí a že tyto podněty významným způsobem vstupovaly také do jejich života. A tak Ti, Petře, jménem všech, které jsi tímto způsobem poznamenal, alespoň takto děkuji za všechna Tvá nezištná popostrčení směrem k naději a víře ve smysl lidského počínání.

Výběr z publikační činnosti Petra Nováka:

K otázce studia mladších vrstev lidových tanců. *Český lid* 56, 1969, č. 6, s. 325–332.

Současný stav, žánrové tendence, dramaturgické problémy a potřeby dalšího rozvoje muzikality v oblasti folklorních souborů. Divadelní ústav: Praha, 1980.

Gesellschaftsklima und seine Projektion im Gebrauchstanzrepertoire Böhmens im 19. Jahrhundert. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 31, 1910, č. 1, s. 21–37.

Dobové doklady o změnách tanečního repertoáru ze severovýchodních Čech v 19. století. *Český lid* 58, 1971, č. 1, s. 21–25.

Überlieferte Tanzkultur in szenischer Interpretation - Realität oder Fiktion. In: *Studia Musikologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1991). Akadémiai Kiadó: Budapest.

ZA BARBOROU ČUMPELÍKOVOU

Není to dávno, co jsem na stránkách Národopisné revue připomínal životní dráhu PhDr. Barbory Čumpelíkové u příležitosti jejích osmdesátin. Nenapadlo mne, že bude za necelé tři roky uzavřena. I když její životní cesta nebyla jednoduchá a snadná, cílilo naše přání všeho dobrého k jubilantce, která neztratila ani v pozeňnaném věku čínorodý a moudrý životní optimismus. Ten však, jak už to tak bývá, ani v jejím případě nestačil na překonání zdravotních potíží, které vedly k tomu, že 13. května letošního roku opustila tento svět.

S Unkou Čumpelíkovou (nepamatuji si, že by ji křestním jménem oslovovali přátelé a spolupracovníci jinak), mne i moji ženu pojilo přátelství, které trvalo od setkání v taneční skupině Vojenského uměleckého souboru Praha počátkem 50. let minulého století až do jejího odchodu, to jest plných šedesát let. A jak jsem uvedl v kondolenci jejímu synovi, „...*přesto, že jsme po poměrně krátké době společného působení v VUSu neměli bezprostřední kontakt, bylo to přátelství živé a obohacující. Patřilo k přátelstvím osudovým, které i po mnohých odmlkách přinášelo vzájemné srozumění v radostech i smutcích vždy v pravý čas.*“

B. Čumpelíková patřila k „modloslužebníkům dvacátého věku“, ke garnituře těch, kdo svůj život zasvětili houževnatému úsilí směřujícímu k tomu, aby tradiční lidová kultura zůstala i v moderním věku stále významnou součástí kultury národní. Byli a jsou to lidé, kteří zmíněnou ideu dokážou v rámci své profese i mimo ni realizovat především konkrétními činy. Na rozsáhlém poli jejich činnosti našla B. Čumpelíková své uplatnění jako sběratelka lidových tanců (Chodsko, jižní Čechy, luhačovické Zálesí), vynikající interpretka českých lidových tanců (taneční ostruhy si vysloužila u „Vycpálkovců“ v seminářích Vratislava Vycpálka a Františka Bonuše, se Zdeňkem Suhradou získala v roce 1955 titul Laureát soutěže Mezi-

národního festivalu mládeže a studentstva ve Varšavě), jako organizátorka významných aktivit soudobého folklorismu (iniciovala založení soutěže v interpretaci českých mateníků v rámci folklorního festivalu Pardubice – Hradec Králové, výraznou měrou přispěla k založení Folklorního sdružení ČR, v jehož vedení i v redakci jeho časopisu Folklor působila deset let, po boku svého muže choreografa Jana Čumpelíka se významně podílela na obnovení kulturních aktivit znovuzrozeného Sokola, odborně pomáhala řadě českých folklorních souborů).

Ač rodověrná Češka, milovala Slovácko, Hornácko pak nejvíc. V tanečním projevu neplýtvala okázalým tanečním temperamentem, což neznamenal, že by ho neměla. Dokázala ho však velice zřetelně uplatnit tam, kde to vyplývalo z charakteru tance, například při už zmíněné interpretaci mateníků nebo při „dámské volence“ v úvodu hornáckých sedláckých. Velice stručnou tvůrčí bilanci B. Čumpelíkové lze při této příležitosti ukončit s přesvědčením, že se při jiných příležitostech uplatní v míře odpovídající kvalitě a rozsahu jejího životního díla.

V Barboře Čumpelíkové odešel odborník, který jako málokdo rozuměl duši českých lidových tanců, odešel v ní „pracant“, který konal kvalitně, bez zbytečných řečí a na kterého bylo naprosté spolehnutí. Především však odešel z tohoto světa dobrý člověk. Proto neváhám uzavřít tento nekrolog zcela osobně – citací závěru: „Smutek, který v nás odchod Vaší maminky vyvolal, nepřehlušuje naši trvalou úctu k tomu, co vykonala pro uchování tradiční kultury této země i k tomu, co zvládla v osobním životě.“

Současně však nemohu nezmínit závěr autobiografie, kterou mi Unka poslala před třemi lety: „Na přelomu století, během přípravy Sokolského sletu, jsem přišla o manžela. Život přináší své změny nečekaně, zejména ty zlé, čas hojí jeho rány a přináší východiska.“

Karel Pavlišťák

SEMINÁŘ SÝPKY VENKOVSKÝCH USEDLOSTÍ A PROBLEMATIKA „ŠPÝCHAROVÉHO DOMU“

Ve dnech 11.–12. 6. 2013 uspořádala Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při České národopisné společnosti ve spolupráci s Chodským muzeem v Domažlicích odborný seminář. Společné setkání zájemců o lidové stavitelství se uskutečnilo v domažlické Galerii bratří Špillarů.

Konferenci zahájil Miroslav Válka (Ústav evropské etnologie, Masarykova univerzita Brno), který nastínil základní postuláty spojené s genezí třídlínného domu a uvedl posluchače do problematiky špýcharového domu. Tomuto typu domu se v obecné rovině vzápětí věnoval Jiří Škabrada (Ústav historických věd, Univerzita Pardubice), který ve svém příspěvku poukázal na některé nedostatky ve výkladech o této formě stavení v minulosti, zejména kriticky zhodnotil některé sporné a obecně rozšířené před-

poklady českého historika architektury Václava Mencla.

Následně zazněly referáty zaměřené na konkrétní případy výskytu špýcharového domu a venkovských sýpek v Čechách a na Moravě. Daniel Šnejd (Národní památkový ústav, České Budějovice) upozornil na relikt výskytu špýcharového domu v centrální oblasti Doudlebska, kde se mu podařilo identifikovat tento typ dispozice díky plošným výzkumům v terénu. Možnosti určení přibližného stáří objektů na základě zachovalé sgrafitové výzdoby nastínil Karel Found (Národní památkový ústav, Plzeň) na příkladu dvou stavení z Dražanova a z Nezdic na Šumavě. Kateřina Sedlická a Dana Motýčková (Etnologický ústav AV ČR, Praha) představily projekt z přelomu 30. a 40. let 20. století realizovaný Komisí pro vědecký výzkum, zpracování a vydávání českých památek hmotné i duchovní kultury při České akademii věd a umění. Autorky připomenuly bohatou stavebně-technickou dokumentaci jednotlivých objektů z Domažlicka, která byla pořízena při zaměřovací akci, a architektonickou soutěž, při níž vznikaly návrhy nových venkovských hospodářských budov. Lubomír Procházka (Muzeum vesnických staveb středního Povltaví, Vysoký Chlumec) poukázal na zajímavou kresebnou dokumentaci špýcharů, která je uložena v několika muzejních fondech v Čechách.

Podvečerní blok přednášek zahájil Jiří Pokorný (Česká národopisná společnost) příspěvkem věnovaným komorám lidového domu na Boskovicku. Širší diskuzi pak vyvolal případ funkčně netypického rozložení místností v žudrovém stavení v Sebranicích. Referát Jiřího Kalába (Národní památkový ústav, Olomouc) byl zaměřen na současnou podobu srubů, komor a zejména sýpkových pater a polopater na Hané. Přednáškový blok uzavřela Helena Mevaldová (Česká národopisná společnost), která posluchače seznámila se současným stavem roubených sýpek na Berounsku a Hořovicku.

Druhý den si účastníci semináře prohlédli výstavu Chodského muzea

v Domažlicích a vyslechli výklad k jednotlivým exponátům od ředitele muzea Josefa Nejdla. Následovala exkurze po některých nejzajímavějších reáliích lidového stavitelství v regionu. Účastníci měli možnost podrobně prozkoumat interiér roubeného maloměstského domu ve Staré Kdyni, který všechny zaujal nejen svým stářím (stavba nese vnošení 1787), ale i velikostí a množstvím pozoruhodných stavebních detailů. Neméně přínosná byla zastávka ve vsi Kout na Šumavě, kde se dochovalo několik roubených usedlostí. Na programu byla dále prohlídka obce Mrákov s bohatě zdobenou branou tvořenou dvěma pilíři, špýcharové domy v Draženově, obec Újezd, rodiště známého vůdce chodské vzpoury Jana Sladkého Koziny, a další zajímavé doklady lidového stavitelství Chodska.

Roman Malach

VÝSTAVA WIENER TYPEN: KLISCHEES UND WIRKLICHKEIT

Stereotypy jsou konstitutivním prvkem sociální konstrukce reality – typizovanými nositeli představ o příslušnicích různých sociálních skupin, jiného národa, odlišné rasy nebo cizí kultury. Každý stereotyp však zrcadlí společenské normy a hodnoty a vyzdvihuje charakteristické vlastnosti, jež jsou určité skupině nebo subkultuře připisovány majoritní společností. Jako součást urbánní kultury ovlivňují představy a usnadňují orientaci ve světě, například jak ve městě odlišit žebráka od buskera nebo prodavače ovoce od drogového dealera. Typologii městských postav a její historický vývoj lze sledovat prostřednictvím vizuální kultury na konkrétních městských strukturách, jakou může být například kosmopolitní Vídeň. Na vytvoření ucelené typologie Vídeňanů aspiruje výstava *Wiener Typen: Klischees und Wirklichkeit* (Typy Vídeňanů: klíše a skutečnost), která od 25. dubna do 6. října 2013 probíhá ve Wien Museum. V ra-

kouském hlavním městě se tradice zobrazování typických místních obyvatel, jež reprezentovali zejména pouliční prodavači a podomní obchodníci, postupně objevuje od 18. století. Zachycení obchodníků v jiných evropských metropolích je však kladeno již do 16. století. Mezi tradiční typy Vídeňanů se obvykle řadí brusič nožů, pradelna, obuvník, hadrář, prodavač pečených kaštanů nebo drožkář.

Široká škála vídeňských pouličních prodavačů našla své plastické i obrazové ztvárnění v žánru známém jako „Kaufruf“ (pouliční vyvolávání). Nejdříve se však jednalo o rokokové porcelánové figurky, jež členové vyšších společenských vrstev vnímali jako exotický artefakt. Později se tento žánr prosadil prostřednictvím sérií grafických listů. První obrazovou sérii *Der Kaufruf in Wien* publikoval roku 1775 rakouský malíř Johann Christian Brand po osobní návštěvě tržiště ve Vídni. Její okamžitý úspěch vedl ke vzniku levnějšího a dostupnějšího vydání *Wiener Kaufruf*, které již roku 1777 vytvořil Jacob Adam. Výstava návštěvníka provádí dalšími sériemi. Za pozornost stojí litografie *Wiener Szenen und Volksbeschäftigungen*, jejichž autorem je malíř a grafik Georg Emanuel Opitz, který zasadil typické vídeňské postavy do kontextu městského prostředí. Žánr Kaufruf se později rozšířil o fotografické série nebo Mandlbögen, typ bildermeierovských barevných vystřihovánek na kartonu. Na sklonku 19. století se již tento žánr stal součástí denního tisku. V současné době *Kaufruf* představuje motiv pohlednic a sběratelsky artikl.

Výstava věnuje pozornost původu obchodníků a prodavačů. Tím otvírá otázku, co je typický vídeňské a kdo je pak typický Vídeňan? Pouliční prodavači a podomní obchodníci přicházeli do Vídně z širokého teritoria a nabízeli pestrý sortiment zboží. Někteří se navraceli domů, jiní však zůstávali. Z území osmanské říše putovaly do Vídně koberce, kůže, bavlna nebo koření; z území dnešního Slovenska přicházeli obchodníci s plátnem, hřebeny nebo zvony; z Ře-

ka se přivážely hrnce a lžíce; z rozlehlých částí Tyrolska nabízeli obchodníci kosačky, ptáky, kůže, svaté obrázky nebo mapy; Itálie exportovala každodenní užitečný sortiment a sádrové figurky a konečně území Čech zásobovalo Vídeň výšivkami a dřevěnými výrobky.

Ústřední a nejpropracovanější součástí výstavy je analýza proměn nebo stability typologie tradičních Vídeňanů, kteří se kolem roku 1900 začali vytrácet z ulic. Tyto postavy se staly symbolem „starých dobrých časů“, jež narušila industrializace, modernizace a přestavba Vídně. Současně byla tradiční typologie rozšířena o postavy z Práteru (např. prodavač balonků) nebo o lumpa a dandyho. Lumpa, chceme-li povaleče a drobného kriminálníka, charakterizovalo žváro v ústech a ležerní postávání v ulicích, vídeňského dandyho zase vysoký stojatý límec, kostkované kalhoty, vycházkovou hůl a špičaté boty. Modus zobrazení i stupeň obliby zůstal navzdory staletí nezmě-

Pradelna, fotoserie *Wiener Typen* (1886), Otto Schmidt. Převzato z Wolfgang Kos (ed.), *Wiener Typen: Klischees und Wirklichkeit*, Brandstätter Verlag, 2013.

něn u brusiče nožů, obklopeného hloučkem zvědavého publika. Dlouho v ulicích přetrval rozsvěcovač luceren, jenž poslední plynové lucerny zapálil v roce 1962. Často karikovanou postavou se stal Herr Ober, číšník, jenž pracoval až šestnáct hodin denně bez stálého výdělku. Kolem roku 1870 je ve Vídni zaznamenáno na 8000 číšníků, v roce 1910 se dokonce jednalo o dvojnásobek.

Vídeňské typy na výstavě dokreslují literární a umělecká díla nebo filmová produkce. Až do současnosti lze zaznamenat tři postavy – drožkář, číšník a muzikant ve vinném šenku Heuriger. Tyto typy Vídeňanů je proto nejjednodušší po výstavě vyhledat osobně na Stephanplatz, Ringstraße nebo před vstupem do Hofburgu.

Barbora Pütová

POSTŘEHY Z MYJAVY 2013 ANEB FESTIVALOVÉ ZAMYŠLENÍ NAD VÝVOJEM FOLKLORNÍHO HNUTÍ (NEJEN) NA MORAVĚ A NA SLOVENSKU

V kalendáři příznivců folkloru a členů folklorního hnutí z Moravy a ze Slovenska je jednou z prvních letních akcí Mezinárodní folklorní festival Myjava. Je jedním z pilířů „festivalového folklorismu“ a patří k těm příležitostem, na které se diváci těší celý rok. Dramaturgie festivalu považují za jednu z nejpromyšlenějších vůbec – v třídním nabitěm programu si přijdou na své všechny věkové kategorie, široká veřejnost, poučení zájemci o lidovou kulturu i odborníci. Najdete zde pořady populárně-naučné (v letošním roce byla součástí např. výstava *Myjavský pytlíkari* věnovaná v minulosti nejvýznamnějšímu místnímu řemeslu, přehlídka krojů či folklorní škola prezentující lidovou instrumentální hudbu z Hrochotí), interaktivní taneční a pěvecké školy pro děti i dospělé účastníky i programy zaměřené na porovnávání tanečních a hudebních schopností (vedle tanečních soutěží připomeňme tradiční

soutěž dětských folklorních muzik o Cenu Samka Dudíka). Jsou tu samozřejmě klasické pódiové programy skládačkového typu (letos přehlídka myjavských folklorních souborů a přehlídka západoslovenských folklorních vesnických kolektivů, pořad zahraničních souborů ad.) i tematicky propracovanější koncepty, komorní hudební pořad v kostele, ochotnické divadlo, představení lidových vypravěčů, dětmi (ale i jejich rodiči) oblíbené vyprávění pohádek a noční zábavy u muzik. Letošní festivalovou nabídku rozšířila také soutěž v degustování domácí pálenky a pokus o překonání rekordu v nepřetržitém zpěvu lidových písní, který vysílalo v přímém přenosu Rádio Regina. K největším lákadlům ale – podle mého názoru – patří proslulý sobotní jarmark tradičních výrobků a neuvěřitelně pestrá nabídka tradičních pokrmů s názvem *Kuchyňa starých materí* v městečku MY-A-VY, postaveném každoročně právě pro tuto příležitost na louce festivalového areálu. Kdo neokusil, neví, o co přišel...

Jak je zřejmé z výše uvedeného, myjavský festival nabízí divákům pestrý program, jehož detailní recenzování by zabralo několik stran. Dovolím si proto jen několik osobních postřehů o tom, co mne zaujalo – ať už v pozitivním, nebo negativním smyslu:

Páteční pořad zahraničních souborů mi připomenul známý fakt, že jak festival Myjava, tak Strážnice mají problém se získáním atraktivních souborů kvůli nešťastnému červnovému termínu – mnohé soubory účast odmítají, protože jejich členskou základnu tvoří studenti, kteří se nemohou v této době ze škol uvolnit. Myjava přesto nabídla zajímavou podívanou, která mne donutila položit si řadu otázek. První mne napadla hned při prvním účinkujícím, jímž byl Národopisný kroužek Dolněmčan z obce Dolní Němčí. Pominu-li nešťastné pojmenování (členové se nevěnují národopisu, tedy vědě o lidové kultuře, ale předvádění folkloru; jde tedy o folklorní kroužek, nikoliv o národopisce vystupující na festivalech...), pak se musím ptát, proč se divák na prestižním slo-

venském folklorním festivalu musí v zahraničním pořadu dívat na amatérský výkon tělesa, které nezvládá základy práce s tancem na jevišti, prostor, dramaturgii a choreografii. Kdo Dolněmčan vybral? To, co má smysl a význam pro etnokulturní tradice lokality či regionu (a to je i případ Dolněmčanu, kterému nechci brát důležité zásluhy za udržování folkloru obce), totiž nemusí být dostatečné – nebo spíše vhodné – pro amfiteátr velkého folklorního festivalu. Jde zde o základní filozofii práce: folklorní kolektivy na Moravě (ale i jinde) si musí hned na počátku uvědomit, jaký je jejich cíl. Chci „krůžkařit“, nebo „souborovat“, uchovávat tradice, nebo stylizovat pro jeviště? Nadšení zde nestačí. Folklorní hnutí u nás i na Slovensku má dlouhou tradici, práce s materiálem vysokou úroveň. A neznalost (zákona jeviště) neomlouvá...

Další účinkující, profesionální maďarský soubor NETZ reprezentoval naprosto opačnou stranu spektra a předvedl excelentní hudební i taneční výkon. Jako etnolog i jako divák jsem ale při jeho prezentaci romského folkloru řešila jiné otázky: Má to smysl? Jinak řečeno: Kdyby Romové předváděli na jevištích maďarský, slovenský či moravský folklor, jak bychom to brali? Jako vtip? Jako provokaci? Jako kompliment? (Na otázky nechť si každý odpoví sám za sebe – tendence předvádět folklor jiných etnik se totiž stala u mnohých souborů trendem).

Třetí účinkující, palestinský soubor Dalal Troupe, mé divácké dilema jen umocnil: na reprodukovanou hudbu předvedl stylizovaný jevištní tanec inspirovaný folklorními motivy a můj úžas podtrhl společnými řadovými tanci žen a mužů držících se za ruce, které by člověk znalý islámské kultury neočekával. Celkový dojem bych shrnula do hesla „palestinský Lord of the Dance“.

Sobotní zahraniční pořad vzbudil otázky i u dalších diváků. Kolem sebe jsem v hledišti zaslechla na Slovensku oblíbené diskuse o autentickém a stylizovaném pojetí. Při vystoupení moravského Kunovjanu padaly otázky typu

„proč mají tanečníci všichni stejné kroje“ (na Slovensku se již mnohé soubory přiklání ke krojové rozmanitosti na jevišti, oděvní uniformita tanečníků a zejména tanečnic je chápána jako zastaralé a tradiční neodpovídající pojetí) a „proč tančí jako jeden muž (žena) ve spartakiádách“. Přiznejme, že pro moravské kolektivy jde o záležitost povětšinou nepochopitelné. Více než autenticita pojetí je zajímavá atraktivnost zpracování, vtipnost, autorský vklad choreografa či upravovatele hudby. Prioritou je efektní podívání (což dokázal pořad souboru Ondráš na letošním strážnickém festivalu).

Otázky se nerozplynuly ani s příchodem ruského souboru, zaměřeného – při troše nadsázky – na „tance národů světa“: divákům nabídl reprodukovanou orchestrální hudbu a tanečně známé baletní provedení v zářivých a třpytivých kostýmech, které měly s tradičním oděvem společný snad jen základní střih. A repertoár? Disko inspirované folklorem a současně irským Riverdancem, při kterém se diskuse o jednotném oděvu a kroku Kunovjanu staly bezpředmětnými. Mé prvotní znechucení vystřídala posléze etnografická deformace a přemýšlela jsem o různých způsobech pojetí tradice, o mediálním vlivu, globalizaci a folkloru. Palestinský soubor pak ovšem prodloužil dojem přehlídky moderního scénického tance, která se jakoby omylem octla na myjavském folklorním festivalu. Po ruské a palestinské show se tak z pohledu diváka nakonec mohli zdát „divní“ autentičtí Maďaři... Jiný kraj, jiný mrav: přístup k tradici je mnoho, vkus diváka také není jednotný. Podle ovací bylo zřejmé, že každý kolektiv si svého fanouška našel.

K pořadům, které jsem jednoznačně ocenila, patřily všechny folklorní dílny, „školy“ a soutěže zaměřené na udržování folklorních tradic. Např. sympatickou soutěž mladých adeptů na poli interpretace lidových tanců nazvanou *O mijašské kosjérek alebo koštofka tanečných schopností* lze moravským folklorním festivalům vřele doporučit. Vynikající byla i *Folklórna škola, mravov stodola – hu-*

dobná výchova, která představila romskou lidovou hudbu Paláčovců z Hrochotí. Autorka Alžbeta Lukáčová dokázala citlivě vystihnout míru odborného výkladu a populárně laděného slova, účinkující s ní skvěle kooperovali. Diváci se dozvěděli o rodinných vazbách muzikantů, o sociálním kontextu fungování cikánských muzik v Hrochotí a okolí, získali řadu poznatků o interpretační praxi, stylu, funkci jednotlivých nástrojů atd. Tento typ pořadů lze Myjavě skutečně závidět.

Nejvíce na mne ale zapůsobil komorní pořad v místním evangelickém kostele nazvaný *Žiale žien – smútok a žiaľ v slovenských ľudových piesňach*. Tak působivý a dramaturgicky skvěle promyšlený program s vynikajícími účinkujícími jsem už dlouho neviděla. Autorka Andrea Jágerová dokázala modernímu člověku zprostředkovat emoce spojené s těmi nejtěžšími životními okamžiky žen na tradičním venkově, a to bez zbytečného patosu i složitěho vysvětlování. Je třeba před ní smeknout...

Co říct závěrem? Za každým festivalem stojí především organizační tým, ale v tiskových zprávách se jen málokdy dozvíte jména těch, kteří strávili přípravou akce stovky hodin času. Za úspěšností a vizemi myjavského festivalu stojí dobře sehraný kolektiv v čele s Vierou Feriancovou, předsedkyní Programové rady, ředitelkou Centra tradiční kultury na Myjave a autorkou řady nápaditých programových námětů. Poděkovat je třeba také městu Myjava a jeho primátorovi Pavlu Halabráňovi (předseda Přípravného výboru) za příkladnou podporu a propagaci festivalu.

Lucie Uhlíková

MFF STRÁŽNICE 2013 ALEBO „MOJA“ TOHTOROČNÁ STRÁŽNICA

Do písomnej správy o pobyte na 68. ročníku Medzinárodného folklórneho festivalu Strážnice 2013 (ďalej len „Strážni-

ca“) sa mi vôbec nechcelo. Ako organizátorka jedného z najväčších slovenských festivalov totiž viem, koľko ľudského úsilia je za každým jedným ročníkom takéhoto megapodujatia. A to, že niekedy niečo nevyznie podľa predstáv, alebo nemá pre diváka taký efekt ako tvorcovia predpokladali, je prirodzené. Trafíť sa do vkusu diváckej masy je nesmierne ťažké a je tiež otázne, či sa tam aj triafať treba. Veď v prípade „Strážnice“ má ona ovplyvňovať vkus, informácie, vedomosti, názory diváka a nie naopak.

Priznávam, že „Strážnicu“ milujem a ľudí okolo nej si veľmi vážim. To množstvo scén, priestorov, scénických i nescénických programov a sprievodných podujatí – jednoducho maratón. Stihnúť čo aj len polovicu programov (keďže bežia niekedy paralelne, niekedy sa prekrývajú a niekedy sa človek nestihne kvôli vzdialenosti scén presunúť v krátkom časovom úseku prestávky) je takmer nemožné. A už je tu možnosť, že práve program, ktorý som nevidela, by bol tým, o ktorom sa mi zdalo, že chýbal v programovej štruktúre tohtoročnej „Strážnice“. Nebudem dopodrobna analyzovať jednotlivé, mnou videné a zažité programy, ale pokúsim sa sprostredkovať moje očakávania a následné dojmy. Predkladám teda obraz o tohtoročnej Strážnici tak, ako som ju prežila ja.

Deti dťem, tady jsme doma bol programom, za uvedením ktorého sa skrýva celoročná práca autoriek, pedagógov a detí zo základnej školy v Českom Tešíne. Výnimočný nápad, vynikajúci projekt a z toho zrealizovaný ďalší program s pridanou hodnotou. Súčasťou prezentácie bola tiež výstavka detských prác k téme programu. Bolo zaujímavé sledovať, ako odlišne sa na javisku chovajú deti z detských folklórnych súborov, a deti z terénu. Ich vystúpenie a prejav boli uveriteľné, ich výkony išli priamo zo srdca a keď sa zbavili počiatočnej trémy, tak z nich bolo cítiť nefalšovanú radosť. Veľké poďakovanie patrí obom autor-kám, a to nielen za tento program, ale za realizáciu celého projektu.

V skanzenovom programe *Vino, píseň ve skle ukrytá* návštěvníkovi nič neuunikne napriek tomu, že sa zvíťasí s priateľmi, urobí si nejaké pekné zábery, ochutná zabiľáčkové špeciality, chlieb s masťou a cibulou, zaspieva so zúčastnenými speváckymi skupinami, započúva sa do všadeprítomnej hudby, odpočinie si, pochodí bosky po tráve a hlavne, čo je tu skoro povinné, okosťuje pár výborných vín. Bezprostredná, príjemná atmosféra, pokoj, relax, nostalgia. Až je mi ťažko nazývať toto dianie programom (oživovanie skanzenu, vytváranie atmosféry, s nadsadením to možno nazvať až „očistcom“ v tom zmysle, že tu návštevník nechá aspoň na tento víkend všetky starosti). Za týmto všetkým sa ale skrýva premyslená príprava, ktorú s prehľadom zvláda osvedčený tím okolo Františka Hrnčí. Človeku sa až nechce odísť a najradšej by prežil festival v skanzene.

Programu *Po stopách svätých Cyrila a Metoděje a jejich žáků* som dala prednosť pred programom *Magická zahrada*, ktorý začínal skoro paralelne. Bola som veľmi zvedavá, ako si autorský tím poradí s takým ťažkým zadáním. Je zložitý urobiť tematický zahraničný program a dvojnásobne, ak ešte samotná téma nie je jednoduchá. Autorka venovala precíznej príprave programu iste množstvo energie a času. Už samotná projekcia stála za pozornosť. Kvalitou sa približovala dokumentárnemu filmu a doplnená o starostlivo vybrané súbory divákom postupne vyrozprávala príbeh a poodhalila význam cyrilo-metodskej misie. A bolo by to rozprávanie priam dokonalé, nebyť asi 30 minútovej pasáže nazvanej úcta k odkazu predkov, v ktorej už bez priameho súvisu s témou defilovali v rôznych tanečných číslach zúčastnené súbory. A tu sa celková výstavba a plynutie programu akosi zauzli. Napriek napísanému to bol spolu s programami *Naše světla*, *Ode mlýna k hájíčku* a *Sinoce ot Boga* jeden z vrcholných zážitkov ročníka.

Po programe sme sa vybrali diskutovať o prežitom s priateľmi. Napriek množstvu stánkov nám dlho trvalo, kým sme našli jedlo, na ktoré by sme mali

chuť. Ponúkaný sortiment jedál bol jednotvárný, veľmi podobný na všetkých miestach s občerstvením. S výnimkou skanzenu sa k tradičným jedlám dostať nedalo. A to bola z môjho pohľadu Achillova päta „Strážnice“. Keby sa v časti pri zámku vytvoril priestor pre regionálne špeciality, bolo by to obohatením celého festivalu.

Veľmi som sa tešila na program *Matičko štípecká, bud' uctěna...* Pochádzam z luteránskeho kraja, v našej spevnej tradícii sa nenachádza veľa piesní s cirkevnou tematikou, a tak som sa tešila na tie vyspievané prejavy viery a pokory. Bohužiaľ nič také mi program v kostole neposkytol. Herný a spevný prejav technicky výborných profesionálov z BROLN-u spolu so speváčkami bol nielen v kontraste s krojom, ale aj akýsi „chladný“, nič neodovzdávajúci. V ich spevnom prejave mi chýbali emócie a nebola z nich cítiť ani viera, ani pokora. Program bol veľmi statický, stereotypné úpravy jednotlivých piesní pôsobili únavne. Niektoré z piesní mohli byť bez hudobného sprievodu (a capella) a boli by vyzneli tak, ako mali – ako prosba. Zvukovo predimenzovaný orchester v protiklade s poddimenzovanými zbormi. Dalo by sa povedať, že to bol bežný koncert BROLN-u, keby nebol program slovom sprevádzal kňaz František Sedláček. Jeho informatívne, pútavé, láskavé, civilné a miestami aj jemne vtipné sprievodné slovo bolo ozdobou koncertu. Jemu sa podarilo ma primäť k zamysleniu, k úsmevu, k slzám aj pocítiť pokoru. Ale na druhej strane musím povedať, že program mal u poslucháčov veľký ohlas. Vkus je vec individuálna.

Autor programu *Povídám, povídám pohádku* získal hlavnú cenu festivalu za citlivú prácu s deťmi. Vybrala som si ho na základe charakteristiky v bulletinu. Chcela som vidieť, ako si autor poradí s divadelnými a dramatickými prvkami v detskom folklóre, ktoré zo širokej škály možností vyberie a akou formou budú spracované v detských kolektívoch. Počítal ma nápad využiť na scéne bábkové divadlo, no priznávam sa, že som z neho asi po desiatich minútach odišla. Časť, ktorú som videla, nemala veľa spoloč-

ného s mojou predstavou o dramatických prvkoch v detskom folklóre, zato divadelných tam bolo dosť. Keď sa po javisku prehnať dievčatko na neónovozelenom plastovom odrážadle v tvare motorky, s retro prilbou a veľkými okuliarmi a v nasledujúcej scénke malý chlapec použil hovorové pomenovanie zadnej časti tela, tak som si povedala, že je načase zmeniť miesto a ísť si pozrieť iný, pre mňa vhodnejší program.

Zamierila som na *Detský dvor*. A tam to naozaj krákorilo. Množstvo návštevníkov, zvierat a tiež pripravených aktív. Žiariace oči detí, úsmevy na tvárach. Opäť bábkové divadlo, no tentokrát v bezprostrednej blízkosti detí, ukážky výroby detských hračiek a iných výrobkov v tvare zvierat. Nechýbala ochutnávka produktov kozej farmy, predaj domácich koláčov, tradičné detské hry, heľkačky v podaní Slniečka z Detvy. Vo dvore som videla dojenie kôz, ale aj kojenie a uspávanie dieťaťa v tóni stromu. Bol to príjemný pocit, keď som si uvedomila, že niektoré činnosti sa naozaj nedajú zmechanizovať. Po zaspievaní spoločnej pesničky som prešla bránou „záleskej“ usadlosti a sadla si na trávku. O chvíľočku stadiaľ vyšiel pastier s ovečkami a šťastne poskakujúcim psom. A kým sa okolo neho zhŕklo množstvo návštevníkov, mala som to šťastie vidieť ukážku vycviku a práce pastierskeho psa, teda stráženie, zavračanie, hnanie a ochranu stáda. Jednoducho paráda! Obrovskú poklonu posielam autorkám Blanke Petrákovéj a Markéte Pavlišťíkovej. A jedno veľké ďakujem sponzorovi.

Tradičné remeslá a skanzen k sebe patria a sú v programovej štruktúre „Strážnice“ osvedčenou dvojicou. Autorovi *Přehlídky tradičních řemesel* sa opäť podarilo pozvať množstvo vzácných ľudí, držiteľov prestížneho ocenenia „Nositel tradice lidových řemesel“.

Na program *Ode mlýna k hájíčku* som prišla chvíľku po začiatku predstavenia. S ospravedlňujúcim pohľadom som si sadla do zadného radu a nestačila som sa ani započúvať do štylizovaných úprav valašských ľudových piesní, keď gitaris-

ta a moderátor v jednej osobe predstavil Hanku Voříškovú. Výtvarníčku, ktorá účinkujúcemu hudobnému duetu – podľa ich slov – zabezpečuje svojimi papeo klipmi nesmrteľnosť. Po počiatočnom pousmiatí som sa ani nenazdala a pri každom ďalšom Hankinom spolutvorení piesne som sa postavila a pozorne sledovala, aby mi neušiel ani ten najmenší detail. Rozhodne podarená fúzia hudby a výtvarného umenia a tiež jeden z nezapodutelných zážitkov tohto ročníka.

Na amfiteáter Zahrada som dobehla práve počas voľného ringu *Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku*. Samotná súťaž je tiež fenomén, nielen tanec, ktorý revitalizuje. Je fascinujúca. Kotol amfiteátra vždy beznádejne zaplnený, všade vrava a povzbudzovanie. Jednotliví súťažiaci majú svoje kluby verných fanúšikov. Zaužívaný, už tradičný príbeh. Bývalí výborní tanečníci sa stávajú porotcami a ešte bývalejší seniorskými porotcami. V hľadisku atmosféra ako pri turnaji a na javisku sa ako pávi predvádzajú víťazi regionálnych kôl, až kým z nich nevzájde ten naj. Verte mi, že pre cudzinca je to zo začiatku celkom nepochopiteľná záležitosť. Časom sa však počiatočné nepochopenie zmení na obdiv. V mojom prípade hlavne na obdiv chlapcov, ktorí to takto šikovne vymysleli, zachránili zanikajúci tanec a dodnes naň dohliadajú. Už dnes chápem ich hrdosť a raz absolvujem celý šesťhodinový maratón.

Účasť minorít v samostatnom programe na celoštátnej prehliadke tradičnej ľudovej kultúry je iste veľkou čťou pre každý zúčastnený kolektív. Pre divákov je zase program s názvom *Domovina* jedinečnou možnosťou spoznávania kultúry a zvykov národnostných menšín a pre odborníkov skvelý študijný materiál. Zaplnené hľadisko znamenalo, že program má svoje miesto v programovej štruktúre. V jednoduchej, nekomplikovanej réžii za sebou postupne defilovali jednotliví účinkujúci rôznej kvality a väčšinou so sprievodom reprodukovanej hudby. Informatívne kultivované slovo moderátorky sa striedalo s jednotlivými výstupmi súborov. Trošku mi prekážali výrazne ozna-

čení inšpicienti, ktorých bolo až príliš často vidno. Zaujali ma chebské ľudové tance v podaní Die Målas, a tiež zrekonštruovaný odev ich vedúceho. Výborní boli aj členovia súboru ľudových tancov Pirin z Brna a folklórneho súboru Górole z Mostů u Jablunkova.

A aby som nezabudla na novinku 68. ročníka „Strážnice“, ktorou boli reproduované upútavky na programy. Informácie o nasledujúcom programe je dobrá vec, ale ich forma mi pripadala rovnako otravná ako televízne reklamy.

Na regionálne programy sa vždy veľmi teším a vyberám si ich na každom festivale a slávnostiach, ktoré navštívim. Väčšinou pri nich máte konkrétny región ako na dlani a nemusíte sami práce hľadať, študovať, cestovať a pátrať po jeho klenotoch. Autor, prípadne autori, divákovi predstavia všetky podoby folklóru a folklorizmu, aké sa v regióne v danom období nachádzajú a tiež rôzne stupne štylizácie a práce s materiálom. Nielen organizo-

vané kolektívy všetkých typov (súbory, národopisné krúžky, detské súbory, spevácke skupiny, seniorské súbory, ľudové hudby), ale aj inštrumentalistov, sólistov, bývalých vynikajúcich tanečníkov, nositeľov, osobností... Mnohokrát sa už stalo, že práve príprava programového čísla na prestížny festival opäť zomkla členov kolektívu. Je mi za České Horácko a Polabie ľúto tejto doslova nevyužitej šance. Takto pripravený program (s názvom *Příběh jedné lásky*) by bol skôr vhodný ako program FOS-u, ktorý je prehliadkový. V programovom zborníku nebolo ani zmienky o regióne a bez brožúry zase nik nevedel, kto vôbec účinkuje. Príbeh lásky nakoniec musel byť divákovi pretlmočený dialógmi obsahujúcimi jedno klišé za druhým. Netvrdím, že to bol zlý program, alebo divácky neatraktívny, ale prišlo k absolútnemu nepochopeniu zadania. Alebo to bol zámer?

Seriózne príprava programu *Naše světla*, venovaného sviatkom v ľudovej

Z pořadu Děti dětem. Tady jsme doma. Jak se u nás slaví. MFF Strážnice 2013. Foto T. Hájek.

tradícii, bola citeľná. Informatívne sprievodné slovo podané odľahčenou formou sa nieslo z koruny stromu, akoby zo samotného neba, starostlivý výber účinkujúcich a programových čísiel, a hlavne premyslená réžia programu. Režisérka využila všetky ponúkané možnosti scény a vytvorila krásnu kompozíciu jednotlivých obrazov, ktoré bez akýchkoľvek prestojov plynuli pekne za sebou a nielen rozprávali príbehy svätcov, ale ukázali aj ich vplyv na obyčajovú tradíciu. Obrazy svätajanských ohňov a kolies v pozadí javiska, prosba k sv. Antoníčkovi pri kríži, halekačky (z rôznych strán hľadiska) boli ozdobou programu. Keď na začiatku spievala laureátka Jiřina Miklošová svoju prosebnú pieseň za odvrátenie vojen, až mi tak zimomriavky behali po chrbte. Hneď mi aj prišlo ľúto, že podobné pocity mi nesprostredkoval dopoludňajší koncert, ktorý mal na to všetky predpoklady. Škoda len, že autorský kolektív výraznej-

šie nepoužil „nožnice“. Skrátenie programu by rozhodne prospelo.

Zhudobnené staroslovanské texty, symbolika Velehradu cez vynikajúci Zbor Stojanova gymnázia, piesne vzťahujúce sa ku kultu sv. Cyrila a Metoda, melodrámy a tiež autorské a osobné výpovede umelcov. Takýto bol skvostný hudobný program Jiřiho Pavlicu a Alfréda Strejčka s názvom *Slnoce ot Boga*. Súhlas s ich zámerom bol potvrdený aj z najvyšších miest, keď po citácii slávnej Konštantínovej obhajoby z úst jedného z autorov („Slnko aj dážď od Boha“) sa tento aj spustil a v hustých kvapkách padal na nás všetkých. No nikomu z prítomných to neprekážalo.

Komunikatívny správca strážnického Průžkova mlýna, ktorý som navštívila pred začiatkom festivalu, sa ma okrem iného v piatok opýtal, čo robím v Strážnici. Jeho otázka ma prekvapila. Myslela som si, že každý cudzinec v Strážnici ide

na festival a že to tak domáci vnímajú. Muž mi vysvetlil, že Strážničania idú len na sprievod, tam vidia všetko a nemusia platiť drahé vstupné. Tí, čo na to „majú“, ešte idú, keď vystupujú domáci, a možno tento rok pôjdu aj na Ondráš. Počas celého festivalu som si na túto časť rozhovoru nespomenula – až na programe vojenského umeleckého súboru. Nebudem sa pozastavovať nad jeho zaradením do programovej štruktúry, lebo pozadie poznám. Pokus, akým program bol (udržať diváka v nedeľnom odpoľudní), teda vyšiel. Hľadisko Bludníku bolo aj v nedeľu zaplnené. A čo teraz?

Teleso sa predstavilo divácky atraktívnou „skladačkou“ *Z každého rožku trošku* a rozlúčilo sa choreografiou z „Myjavy“. A opäť som videla svoju nočnú moru. Pracovní choreografa, ktorý nepozná pôvodný tanečný materiál, ktorého jedinou motíváciou bol divácky úspech. A hnevá ma to dvojnásobne, keď sa to týka môjho rodiska. Frenetický potlesk divákov, trojnásobná opakovka a už sa zo mňa vytrácala dobrá nálada a pocit šťastia, ktorý som cítila od piatku. Víkend, ktorý tak nádhorne začal prechádzkou po starobylej Strážnici, sa mal skončiť smútkom, márnosťou a ťažkými dumami nad nepochopenými klenotmi, ktoré chcete ľuďom sprostredkovať. Ale našťastie ešte prišlo k odovzdávaniu ocenení, s ktorými som sa vo veľkej väčšine stotožnila. Na záver vyšli na javisko najlepší tohtoroční *verbíři* a hneď sa všetko rozjasnilo. Takáto má byť bodka za nielen tohtoročnou Strážnicou. Hrdí muži v tom najkrajšom z moravských mužských tancov, tí najlepší z najlepších. Pre mňa rozhodne najlepšia čerešnička na torte. Možno by stálo za zváženie takéto rozlúčenie s divákmi a s festivalom. Posledný program urobiť ako galaprogram víťazov a zaujímavých zúčastnených kolektívov.

Myslím, že nemusím zdôrazňovať fakty, ktoré sú v „Strážnici“ samozrejmosťou. Výborná dramaturgia jednotlivých scén, premyslená a pestrá programová štruktúra. Samozrejmosťou je aj čistota celého areálu a dokonca

Finále súťaže o najlepšieho tanečníka slováckého verbuňku – v popredí víťaz súťaže Jakub Tomala, Popovice. MFF Strážnice 2013. Foto D. Rájecký.

aj výtvarná vhodnosť smetných nádob v jednotlivých priestoroch (prútené koše v skanzene). Všadeprítomná hudba, hlavne počas noci. Dianie všade, kam sa človek obzerie. Technické zabezpečenie a organizácia je na profesionálnej úrovni, pričom z toho cítiť zapálenosť konkrétnych ľudí.

Jednoznačne pozitívne je spojenie s detskou Strážnicou, vďaka ktorej je tu množstvo programov pre deti rôznych vekových kategórií. Pre členov detských kolektívov je účasť na vrcholnom podujatí tiež viac ako motivujúca. Nedá mi nepripomenúť, že sortiment ponúkaných jedál v areáli festivalu by mal byť rozhodne pestrejší.

Strážnica je festival neobmedzených možností. Každý návštevník má možnosť zostaviť si vlastný program a cítiť sa skvelo. Množstvo presahov, inšpirácií, rekonštrukcií, štylizácií, fúzií... všetko, čo sa dá a robí sa. Dalo by sa povedať, že je to taký jarmok tradičnej ľudovej kultúry, kde si každý môže vybrať z bohatej ponuky. A keď si dobre vyberie, teda podľa vlastnej potreby a svojho gusta, potom je spokojný, šťastný, naplnený a teší sa na ďalší rok.

Viera Feriancová

FINÁLE VERBÍRSKÉ SOUTĚŽE NA 68. ROČNÍKU MFF VE STRÁŽNICI OČIMA DIVÁKA

Dopolední zmatek na hlavním nádraží v Brně zaskočil v sobotu 29. června asi nejen nespočet cestujících, nýbrž i samotné železničáře. Nikdo netušil, který vlak pojedje, v kolik hodin a z kterého nástupiště. Rozčilení cestující zmateně pobíhající sem a tam, nesrozumitelné hlášení nádražního rozhlasu... Konečně byl s hodinovým zpožděním vlak do Veselí nad Moravou přistaven a skutečně vyjel. Bohužel tam scházel obvyklý přípoj do Strážnice. Přišla jsem sice o verbířské předkolo, ale finále jsem pohodlně stihla.

Stadion Zahrada byl až po okraj naplněn diváky a fankluby jednotlivých verbířů. Hned pod pódiem nešlo přehlédnout členy souboru Břeclavan, tentokrát v tričkách znázorňujících vývojovou řadu člověka, na jejímž vrcholu se skvěl verbující Podlužák. Tento vtip nemohl uniknout pozornosti a pohotovému komentáři Ladislava Šimečka, který celým finále provázel.

Všech osmnáct finalistů předvedlo vyrovnaný výkon, stylově odpovídající regionům, které reprezentovali. Ani žádná verbuňková píseň se neopakovala. Incipit *Teče voda z javora* sice zazněl dvakrát, v podání Aleše Rady ze Starého Města a Františka Juráše z Podivína, ale šlo o textové i melodické varianty, což oceňuji a pokládám za obohacující. Tanečníky doprovázely tři cimbálové muziky, jejichž primáši dostali v průběhu soutěže příležitost ukázat své verbířské schopnosti, aniž by museli mít obavy z hodnocení poroty.

Musím se přiznat, že i přes náklonnost k Podluží byl mým favoritem charismatický verbíř Jakub Tomala z Popovic. Poprvé zde soutěžil v roce 1998 a hned ho ocenila seniorská porota „za vynikající taneční výkon vzhledem k jeho mladému věku.“ V roce 2007 se umístil druhý a získal i cenu diváka, kterou obhájil také v následujícím roce a v letech 2009 a 2010 verbířskou soutěž vyhrál, v roce 2011 byl druhý a v roce 2012 třetí. Za tu dobu zmužněl. Jeho zpěv, doprovázený milým úsměvem, od první noty posluchače i diváka uchvátí, taneční projev působí přirozeně a pravdivě. Stále platí, co o něm napsal předseda poroty Rudolf Tuček v roce 2009: „Výraznou vizitkou verbíře Jakuba Tomaly je krásný zpěv. Samotný tanec je přesvědčivý, s osobitým provedením cifer. Je patrné jeho obrovské zaujetí tancem, tanečník jako by byl vnitřně propojen s muzikou. Mimo jeviště vnímám jeho skromnost a pokoru k tomuto heroickému tanci.“ (Malovaný kraj 45, 2009, č. 5, s. 27).

Mezi čtyřmi podlužáckými verbíři vynikal krásným zpěvem Stanislav Popela

z Perné, po taneční stránce byli všichni vyzrálejší než v předchozích letech a předvedli stylově čistý tanec. Zaujal mě také Pavel Vařecha z Lipova sympatickým vzhledem, přednesem verbuňkové písně *Zajali ně moje koně vrané* i pro Horňácko charakteristickým úsporným tanečním projevem. Pozornost vzbudil Marek Štěrba z Dambořic v rekonstrukci hanácko-slováckého kroje z doby těsně před polovinou 19. století.

Bouřlivého potlesku se dostalo také vítězům dětské verbířské soutěže v Kunovicích. Hanácké Slovácko reprezentovali Daniel Kraus ze Šakvic a Sebastian Herůfek ze Zaječí, Podluží René Zhřívál z Josefova. Projevili se jako kurážní mládenci s jasnými životními plány a jako velmi nadějní verbíři. Herůfek, byť z dětských tanečníků nejmladší, ovládl ohromujícím zpěvem jeviště i hlediště stadionu Zahrada. Milovníci verbuňku se mají v dalších letech na co těšit.

Atmosféra verbířského finále byla jako vždy skvělá, provázená vtipnými komentáři moderátora Ladislava Šimečka. Všichni tanečníci byli uvítáni potleskem a po svém vystoupení ocenění uznalými ovacemi nejen od svých fanoušků. Porota měla, ostatně jako v posledních letech vždy, nelehký úkol vybrat z osmnácti výborných verbířů toho nejlepšího. Nakonec se rozhodla určit pořadí pěti tanečníků: 1. Jakub Tomala (Popovice); 2. Stanislav Popela (Perná); 3. Pavel Vařecha (Lipov); 4. Martin Kobzík (Týnec); 5. Aleš Rada (Staré Město). Jsem ráda, že jsem se svým soukromým tipováním shodla s fundovanými porotci. Zato cena anket diváků, kterou získal František Silný z Huštěnovic, mě překvapila, jeho pohledy a úsměvy, které vrhal mezi diváky, se mi zdály příliš teatrální. Porota seniorů ocenila za dlouholetou věrnost soutěži dva verbíře, Františka Juráše z Podivína a Štěpána Melichara z Velkých Pavlovic. Další úspěšná soutěž skončila s vyhláškou na další zdařilé ročníky s nastupující generací tanečníků a s poučenými a uznalými diváky.

Jitka Matuszková

MEZINÁRODNÍ FOLKLORNÍ FESTIVAL LUŽYCA 2013 JUBILEJNÍ

Každé dva roky pořádá Domowina (Svaz Lužických Srbů) mezinárodní folklorní festival „Lužyca“. Letos se tak ve dnech 11.–14. 7. stalo už po desáté. Festival tak oslavil malé jubileum. S ohledem na dramaturgii se jedná o akci celkem ojedinělou. Lužičtí Srbové jsou ve Spolkové republice Německo uznávanou národnostní menšinou, a tak si ze zahraničí zvou převážně zástupce rozličných etnických minorit. Nejinak tomu bylo i v roce 2013.

Slavnost byla zahájena ve čtvrtek 11. 7. v Budyšině (Bautzen) dopoledním představením pro děti. V podvečer se zástupci účinkujících představili v Srbském domě médiím a po průvodu městem s krátkým představením každého souboru na hlavním náměstí se na hradě uskutečnilo „Slavnostní zahájení festivalu“. Zde dostal každý folklorní kolektiv možnost vystoupit s delším programem. Náladu nepokazil ani déšť, který narušil závěr pořadu.

Stalo se dobrým zvykem, že páteční program je výjezdní a koná se ve vybrané lokalitě, v níž žije menšina Lužických Srbů. Tentokrát šlo o dolnolužickou vesnici Hochozy (Drachhausen), vzdálenou zhruba 100 km. V obci žije asi 20 % Srbů a do oslav se zapojilo i německé obyvatelstvo, vesnice byla upravená a vše krásně fungovalo. Vystoupení probíhala – po zahájení na prostranství za kostelem – na dalších třech scénách souběžně. Na každém místě měli hojní návštěvníci možnost též ochutnat jiné regionální kulinářské speciality. Mezi diváky a návštěvníky panovala úžasná pohoda.

Sobotní a nedělní pořady se konaly v Chrósčicích (Crostwitz), kde festival vlastně vznikl. Jeho sobotní specialitou je skutečnost, že všechny programy se odehrávají v šesti vybraných selských dvorech, kde se folklorní kolektivy střídají a každý dvůr nabízí jiné regionální, především srbské speciality. Právě dlouho-

dobý úspěch této akce v Chrósčicích se stal podnětem pro obdobný páteční program v Hochoze. Na návsi byl ve 13 hodin otevřen trh tradičních řemesel a na jednom dvoře se konal program s využitím hudebního folkloru. V jiném dvoře v 16 hodin proběhl program lužických dětských souborů už tradičně nazvaný „V kraji veselých dětí“. A od 19 hodin se ve dvorech rozproudil pořad „Tradice domova v průběhu roku“, v němž vystupovaly soubory a ochutnávaly se speciality srbské kuchyně. Ve 22.30 hodin byl ve třech dvorech zahájen pořad „Specialita Chrósčic – Mladá láska“. V něm se představila různá hudební seskupení, která ukazovala v moderním pojetí čísla inspirovaná srbskými tradicemi.

V neděli se program festivalu přesunul do přírodního areálu „Při pomníku“ za vesnicí. Byl zahájen dopolední bohoslužbou v srbském, německém a anglickém jazyce za veliké účasti Srbů i účinkujících. Po ní byl opět otevřen trh tradičních řemesel. Odpoledne prošel obcí průvod všech účinkujících a po něm měli návštěvníci možnost zhlédnout program domácích kolektivů s názvem „Po srbských cestách“. Pak se obecnstvu krátce představil vybranými ukázkami Srbský lidový ansámbl, profesionální těleso věnující se lidovým tradicím srbské Lužice. Na závěr se konalo „Festivalové finále“, v němž vystoupily opět všechny zúčastněné kolektivy.

Jubilejní 10. ročník festivalu můžeme označit za velmi zdařilý. V pořadech se představily lužickosrbské soubory a vesnické skupiny: Srbská taneční skupina Smjerdžaca ze stejnojmenné obce (Schmerlitz), Srbský folklorní soubor Wudwor taktéž ze stejnojmenné vesnice (Höflein), Srbský folklorní soubor Sprjewjan z Budyšina (Bautzen), Chrósčanští muzikanti (Crostwitz), Srbský folklorní soubor ze Slepá (Schleife), Srbský taneční soubor Čisk z obce Wojerecy (Hoyerswerda), Taneční soubor Pšijašelstwo z Chotěbuzi (Cottbus), Německo-srbský soubor Chošebuz, Lidový taneční soubor Stara luboš z Chotěbuzi, Duo Slowjańske bar-

wy taktéž z Chotěbuzi, Folklorní soubor Lukate z Lipska (Leipzig) a Srbský lidový ansámbl z Budyšina. Ze zahraničí přijely soubory Ayarik z Jakutie na Sibiři, Jurošik ze slovenských Michalovců, Kaszuby z Kartuz v Polsku, Les Matins de Longueuil v Kanadě, bulharský soubor Martenica z Budapešti, irský O'Shea – Ryan Irish dancers z australské Victorie, chorvatský soubor Poljani z Rakouska a konzská taneční a hudební skupina Zebola z Berlína. ČR velmi dobře reprezentovaly Lidová hudba z Chrástu a Hanácký národopisný soubor Olešnica z Doloplaž u Olomouce.

Většina pořadů – už vzhledem ke svému charakteru – byla koncipována jako volná přehlídka. To jim však nijak neubíralo na atraktivitě a vyznění programových čísel. Soubory se v nich střídaly bez ohledu na to, zda jsou domácí či zahraniční. Jako svým způsobem „tematické“ lze chápat vystoupení moderních skupin v sobotním nočním programu „Mladá láska“ v Chrósčicích, protože byla věnována modernímu využití lidových tradic v soudobé hudbě. Byly to však pořady spíše zábavné, s minimem informací. Většina lužickosrbských skupin neklamala. Věnovala se tradičním příležitostem a tance předváděla v poměrně ustálené choreografické podobě. Bohužel však byly často závislé na využití playbacku. Z nich bych rád vyzvedl skupinu z Čisku, části obce Wojerecy, v níž de facto senioři předvedli své vystoupení velice čistě a výrazně. Dva nejvýraznější představitelé srbských kolektivů – Smjerdžaca a Wudwor – poněkud doplatili na výrazné omlazení mezi tanečníky, jimž často chyběla jistota pohybu a orientace na scéně. Zvláště výrazné to bylo u souboru z Wudworu. Zde se k mládí a malé zkušenosti tanečníků navíc přidalo i zcela moderní a svým způsobem novátorské pojetí práce folklorního kolektivu. Tento odklon od tradičního předvádění folklorního materiálu, s nímž tento soubor ještě před nedávnem slavil výrazné úspěchy, byl podtržen i malou technickou zdatností a připravenos-

tí tanečníků. Jeho výkon – přes ovace části publika – byl pro mne spíše zklamáním. Z rozpačitého výkonu by se mělo vedení souborů poučit a zamyslet se. Popravdě řečeno, jisté rozpaky ve mně vzbudilo i vystoupení Srbského lidového ansámblu. Profesionální těleso se představilo několika ukázkami. Pokud vím, má soubor tanečníky, kapelu a pěvecký sbor. Zde však na playback vystupovalo jen několik párů, což nemohlo vyzníti nijak příznivě. Cožpak tento nejvýznamnější lužickosrbský folklorní festival není pro kolektiv vítanou příležitostí předvést se takřikajíc „v plné parádě“? Kde jinde se tak má dít? A v předváděných ukázkách choreografií jsem se nemohl občas zbavit dojmu, že se dívám na nějakou variantu bratislavského SLUKu. Samozřejmě, dlouholetá a mimořádně úspěšná spolupráce s vynikajícími slovenskými choreografy se musí nějak projevit. Ale jsem přesvědčen, že nastává čas, aby se soubor snažil více postavit se na vlastní nohy.

Těchto pár kritičtějších povzdechů však nic neubírá na kráse festivalu, kterým se Lužičtí Srbové mohou před světem pyšnit a řada pořadatelů našich folklorních festivalů jim v leccm může i závidět. Jubilejní festival „Lužyca 2013“ bude náležet mezi ty velmi dobré.

Jan Krist

ZUZANA PROFANTOVÁ A KOLEKTIV: ŽILI SME V SOCIALIZME I. KAPITOLY Z ETNOLÓGIE KAŽDODENNOSTI. Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, 2012, 350 s.

Narativní každodennosti socialismu se Ústav etnologie SAV soustavně věnuje od roku 2004. Zde představovaná kolektivní monografie *Žili sme v socializme I.* je výstupem z posledního tímto směrem zaměřeného projektu pracoviště nazvaného *Narativná každodennosť obdobia socializmu*. Projekt spočíval

v dokumentaci autobiografického vyprávění nejstarší generace o socialistické každodennosti a v jejím následném pramenném vytěžení. Za tímto účelem byla v roce 2011 založena webová stránka s dotazníkem o reáliích každodenního života, díky které bylo sesbíráno velké množství výpovědí.

Publikace je rozdělena do dvou ústředních kapitol – „Každý deň sme budovali“ a „Všedná aj nevšedná každodennosť“. Těmito kapitolám předchází slovo na úvod od editorky Zuzany Profantové, která nám přibližuje základní teoretické východiska dané problematiky a definuje pojmy výzkumu, jako jsou životní svět, generace, sociální, historická a generační paměť, životní styl. V další části se autorka věnuje historiografickému pozadí každodennosti v letech 1948–1998. Text je dokreslen řadou různorodých výpovědí, které nás nutí uvědomit si, že zkušenosti každého jedince jsou individuální, stejně jako jejich postoje a názorové hledisko k letům 1948–1998.

Do první kapitoly byly zařazeny studie mající stejného jmenovatele – **budovatelství**. Katarína Nováková se ve svém textu nazvaném „Poľnohospodárstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia“ zabývá kolektivizací a fungováním jednotných zemědělských družstev (JZD, slov. jednotné roľnícke družstvo – JRD) v okrese Trnava a současně poukazuje na změny v hospodaření po roce 1989.

Další částí monografie je „Analýza zmien vybraných atribútov vitality vidieka na pozadí zmien charakteru poľnohospodárstva“ Dušana Šeby. Předmětem výzkumu byl průmyslový region Středního Pováží a jeho sociokulturní změny způsobené přechodem od rolnického způsobu života k založení JZD a zprůmyslnění oblasti.

Miriám Olšanská se ve své kapitole „Socialistická dedina“ – interpretácia histórie a obraz obce Dedina mládeže“ zabývá fenoménem „staveb mládeže“, díky kterým byly budovány školy, byty, elektrárny, vodní díla, obnovovaly se obce nebo vznikaly obce nové. Příkladem je právě obec Dedina mládeže, jejíž vznik spadá do roku 1949. Autorka se v příspěvku snaží na základě nejrůznějších pramenů ukázat interpretaci historie obce a zároveň poukazuje na způsob formování kolektivní paměti a identity. K výzkumu byly využity dobové prameny – denní tisk, kroniky a archiválie a výpovědi zúčastněných respondentů. Z těchto tří perspektiv je nahlíženo na myšlenku založení obce, vznik obce, propagandu místa, obraz obce po roku 1989 a vzpomínkové akce. Studie je velmi zajímavým příspěvkem k problematice konstruované představy o událostech a sdílené interpretaci historie.

Další text se věnuje taktéž vzniku obce, tentokrát vzniku průmyslového města Žiar nad Hronom v druhé polovině 20. století. Katarína Beličková zde podává obraz o diferenciaci obyvatelstva sídliště ETAPA v období jeho vzniku, ale také po roce 1989. Svoji pozornost soustřeďuje především na dopad průmyslu na každodennost obyvatelstva, jeho

skladbu, věkovou strukturu, zaměstnanost či sociální a sousedské vztahy.

Poslední kapitola zabývající se budovatelským úsilím v období socialismu pochází z pera Kataríny Andrášiové a nese název „Bytová výstavba v socializme. Sídliště bratislavského Ružinova v reflexii tvorců“. Již z názvu je zřejmé, že text se zabývá výstavbou sídlišť panelového typu z pohledu architektů, kteří se na těchto výstavbách podíleli. Přináší tak zajímavý pohled na osobní angažovanost a motivace přímých aktérů, stejně jako politicko-společenské okolnosti vzniku panelových sídlišť.

Druhá část knihy přináší kapitoly týkající se **všední i nevšední každodennosti**. Zuzana Beňušková v textu „Masové cvičení za socialismu jako ľudová zábava a nástroj politického marketingu“ zkoumá popularitu spartakiád, okolnosti jejich vzniku, organizační základnu, propagaci a umělecké ztvárnění propagačních předmětů či participaci folklorních souborů na těchto příležitostech. Studie obsahuje také vzpomínky aktérů, které byly vybrány na základě rešerší internetových diskuzních fór a kronik.

Lenka Bobulová v kapitole „Spomienky obyvateľov Levíc na trávenie dovoleníek v druhej polovici 20. storočia“ vychází z teorie amerického antropologa Clifforda Geertze a interpretuje významy dovolených pro samotné aktéry. Na dovolenou je názíráno jako na přechodový rituál, přičemž dovolenou jako vytrhnutí z každodennosti považuje autorka v tomto textu jako liminaritu.

Kapitola Magdalény Paríkové obrací svůj zájem k Mezinárodnímu dni žen a účtá k ženě v socialistické každodennosti. Příspěvek akcentuje systém tvorby socialistických svátků a rituálů, které měly podpořit vznik nové socialistické kultury a nahradit tradiční, povětšinou náboženské formy svátků. Autorka poukazuje na genezi vzniku Mezinárodního dne žen (MDŽ), na funkci tohoto svátku v socialistickém Československu a soustřeďuje svoji pozornost i na období po roce 1989.

Text „Odev a vkus lidí v období socialismu“ od Jany Mládek Rajniakové poukazuje na fenomény vztahující se k odívání v období socialismu, jako byly TUZEX, ÚBOK, TEXASKY, BURDA atd. Studie analyzuje sociální změny po roce 1948 a definuje pojem socialistický vkus. Autorka se dále zaměřuje na módní vlny v jednotlivých dekadách druhé poloviny 20. století a dělí dobový módní vkus do čtyř kategorií: střídmost, mladistvost, oděvní pluralismus a oděvy 90. let a 21. století.

Závěrečná část monografie z pera Zuzany Profantové nese název „Reflexia socialistickej každodennosti v anekdotách ‚O zlatú mrežu‘“. Na úvod práce zmiňuje autorka několik východisek z teorie humoru, komiky a smíchové kultury, dále pak čerpá ze sbírek anekdot a klade si za cíl odhalit v obsahu anekdoty, vtipu, sloganu či slovního spojení reflexi každodenní reality.

První díl kolektivní monografie *Žili sme v socializme* přibližuje několik zajímavých fenoménů ze socialistické každodennosti. Jednotlivé příspěvky jsou přínosné k poznání a pochopení doby nedávno minulé a mohou být zdrojem i inspirací pro další etnologické výzkumy.

Marie Novotná

DAGMAR KLÍMOVÁ – JAROSLAV OTČENÁŠEK: ČESKÁ POHÁDKA V 19. STOLETÍ. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2012, 150 s., 9 map.

Monografie signovaná dvěma autory, Dagmar Klímovou a Jaroslavem Otčenáškem, je sice předkládána jako společná práce dvou generačně rozdílných autorů, ve skutečnosti jde však o pouhý publikační souběh jejich textů, které vznikaly v různém období.

První oddíl knížky *Česká lidová pohádka a české národní hnutí* je členěn do pěti kapitol, které byly Dagmar Klímovou publikovány v roce 1980 pod ná-

zvem *Lidové vyprávění v období národního obrození v Čechách* jako průběžný výstup z badatelského projektu Lid a lidová kultura národního obrození v Čechách, řešeného v tehdejší Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze. Jednalo se o práci určenou pouze pro interní potřebu, takže její nynější částečné zveřejnění lze právem přivítat jako splacení dluhu výrazné osobnosti české folkloristiky i jako zajímavý příspěvek k problematice české folklorní pohádky. Ačkoliv od vzniku textu Klímové nás dělí více než třicet let, vyžádal si pouze drobné redakční zásahy vyplývající z pravopisných změn a z nutnosti přestrukturovat členění textu do odstavců s ohledem na knižní sazbu.

Klímová otvírá problematiku české pohádky národního obrození historickým ohlédnutím na vztahy mezi folklorem, dobovou národní kulturou a jejich odbornou reflexí. Tato úvaha jí umožňuje precizovat metodologická východiska a zároveň rozvinout panorama problematických okruhů, které by si zasloužily badatelskou pozornost (namátkou např. znalost zákonitostí folklorních žánrů jako předpoklad k řešení tzv. dobové specifiky, vztah etnicity vypravěče a folklorních představ, problematika lidového humoru aj.). Rozpracovává je následně v kapitolách věnovaných pohádce, lidovému humoru, slovanským sbírkám folkloru a dobovým specifikám slovesného folkloru.

Pojednání o zákonitostech pohádkového žánru a sociální typologii české pohádky (subkapitoly *Zákonitosti žánru a obrozenecká pohádka, Sociální typologie české obrozenecké pohádky*) je zpracováno s vědomím složitosti sledovaných jevů. Klímová svá zjištění důsledně dokládá odkazy na pohádkové texty, které analyzuje s přihlédnutím k jejich vypravěčskému či adaptátorskému kontextu. Za podstatné považuje to, že mnohé z interpretačních závěrů konfrontuje s dobovými prameny (například motiv rekruta v pohádkové látce Princezna v rakvi a jeho souvislost s dobovými

životními podmínkami, které Klímová dokládá odkazem na Vavákovy *Paměti*), aniž by se však snažila násilně naroubovat pohádkové kompoziční principy výhradně na konstrukci, která je utvářena žitou skutečností. Klímová ve svých analýzách zohledňuje obtížně zachytitelný přerod zákonitostí folklorních ve strukturny genologické.

Další oddíl monografie, které napsal Jaroslav Otčenášek, působí o poznání rozpačtěji, a to jak obsahovým zaměřením, tak samotným zpracováním. V jednotlivých kapitolách oddílu *Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století* sleduje Otčenášek úvodní a závěrečné formule pohádek, magická čísla, osobní jména a jiné názvy v pohádkách. Do jisté míry tím navazuje na Klímovou, která se kupříkladu problematice numerických kompozičních principů částečně věnovala v subkapitole *Zákonitosti žánru a obrozenecská pohádka*, místy má tato návaznost téměř epigonský charakter. Na rozdíl od Klímové však Otčenášek postupuje více enumerativně, bez pokusu svá konstatování propojit v širším kontextu folkloristickém, literárněhistorickém či komparatistickém a bez ambice formulovat alespoň komplexnější dílčí závěry. Zařazení těchto kapitol do monografie lze chápat jako snahu vytvořit skutečně panoramatický obraz české folklorní pohádky v 19. století, problémem však je, že Otčenášek pouze rekapituluje fakta obecně známá ve folkloristickém i literárněvědném kontextu, aniž by je posouval do nových souvislostí.

Otazníky vyvstávají i nad kapitolou *Čeští sběratelé pohádek a humorek v 19. století*, která slibuje „pokosit se nastínit vnímání pohádek a humorek v době jejich písemné fixace“ prostřednictvím detailnějšího pohledu na jejich sběratele (s. 87). Přináší více než dvacítku hesel o sběratelích a adaptátorech s jejich výběrovou bibliografií a chronologicky řazená hesla propojuje textem rekapitulujícím posuny od mytologické školy k realistickému přístupu. V samot-

ných heslech, která mají povšechný encyklopedický charakter, však není pro zevrubnější analýzu různorodých přístupů k sbíranému pohádkovému materiálu prostor. Koncepce autorských medailonů je nejednotná. U některých jsou zmiňovány i další ediční osudy jejich díla v následujících stoletích, u jiných je absencí těchto informací mylně vyvolávána představa o neživotnosti jejich literárního odkazu. Některá z hesel zarazí zjednodušováním, které lze ospravedlnit v případě popularizačních publikací, nikoliv však v monograficky orientovaném odborném díle (srov. např. heslo o Boženě Němcové, kde se uvádí nezpochybnitelně datum jejího narození). Informační hodnotu této části monografie snižují i věcné chyby z nepozornosti (např. na s. 91 Matěj Mikšíček žijící až do roku 1982, na s. 96 v hesle o Františce Stránecké chybné vrocení prvního vydání jejích *Pohádek z Moravy* – správně má být 1868 namísto 1888). Mapy folklorních sběrů v 19. století, které se k této části monografie vztahují, představují naopak užitečnou pomůcku.

Třetí oddíl monografie věnoval Otčenášek problematice žánrových přechodů. Žánrová tranzitivnost je aktuální téma, které by si zasloužilo metodologicky komplexnější a materiálově bohatší pojednání, než jaké mu dopřává Otčenášek na ploše třinácti stran. Otázkou prostupnosti mezi folklorními žánry se zabýval např. již Oldřich Sirovátka (srov. posmrtně vydaný soubor jeho studií *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998), jenž ji studoval i v přesazích do umělé literatury a do subsystému literatury pro děti a mládež. Otčenášek se omezuje na vazby mezi pohádkou, pověstí a baladou, dále pohádkou, legendou a mýtem, pohádkou a anekdotou, pohádkou a humorkou, a konečně mezi humorkou a anekdotou. V těchto kapitolách citelně scházejí jasně formulovaná východiska pro vlastní interpretační analýzy i kritéria pro vymezení zkoumaného literárního materiálu. V pasážích sledujících interference mezi pohádkou a anekdotou tak Otčenášek dokládá svou argumentaci prostřednictvím anekdot pocházejících ze sběrů od 80. let 20. století až k současným internetovým zdrojům. Problémem je, že tyto anekdoty svou strukturou i pointou nereagují pouze na původní folklorní pohádkové syžety, ale rovněž na jejich humorné, parodijní a travestijní posuny, hojně přítomné v české autorské pohádce již od meziválečného období.

Monografie jako celek působí nevyrovnaně. Srovnání metodologicky jasných a na interpretační závěry bohatých kapitol Dagmar Klímové s kapitolami Jaroslava Otčenáška, které kloužou po povrchu nastíněných problémů a možná by obstály jako samostatné popularizační studie, vyznívá v Otčenáškových neprospěch. Zdá se, že Otčenášek – úspěšný jako překladatel a editor jihoslovanských folklorních látek – podcenil nejenom širší otázky spjatých se sledovanou problematikou, ale rovněž úroveň potenciálního adresáta publikace.

Milena Šubrtová

JAK SE DÁ TAKÉ PSÁT „RECENZE“ (REAKCE NA TEXT M. ŠUBRTOVÉ)

„Recenze je žánrem literární, umělecké a vědecké kritiky... Recenzentská činnost je značně náročná, protože je to první kritický kontakt s uveřejněným dílem...“ (Slovník literární teorie). Text charakteru recenze by tedy měl být vyvážený a jeho autor by měl opravdu pečlivě volit svá slova, aby se recenze nepřehoupla do hanopisu (paskvilu). Paní Šubrtové se podařilo vytvořit cosi na půli cesty – zčásti poměrně povrchní recenzi („hodnocení“ textu D. Klímové) spojila s trochu zvláštním, místy až dehonestujícím textem, vedeným do jisté míry na osobní úrovni (část J. Otčenáška). Celkové vyznění recenze je více než rozpačité.

M. Šubrtová je především bohemistka a dlouhodobě se zabývá literárními texty, jež jsou určeny hlavně dětem, včetně specifického využívání takovýchto textů (<http://www.ped.muni.cz/wsedu/index.php?p=vyzkum-publikace-d2-subrtova>). Základní souhrn jejich prací neobsahuje žádnou folkloristickou či podobnou analýzu či studii, ačkoli recenze vyvolává dojem, že ji vytvořil právě některý z předních českých folkloristických specialistů, především vcelku ostré soudy, které se objevují na adresu textů J. Otčenáška a mělké postřehy, či spíše popisy textů D. Klímové. Podobně rozsáhlá recenzní činnost na portálu iliteratura (<http://www.iliteratura.cz/Redaktor/58/milena-subrtova>) „překvapivě“ hodnocení děl s folklorní tematikou také neobsahuje. Jinými slovy, není mi jasné, na základě čeho se paní Šubrtová považuje za kompetentní recenzovat pro odborný časopis knihu, která pochází z oblasti, které evidentně příliš nerozumí (viz její invetiva v závěru textu).

Na tomto místě je asi nutné zdůraznit, že kniha vznikla na základě osobní dohody J. Otčenáška a D. Klímové (se svědky). Paní Šubrtová poměrně úspěšně ignoruje *Předmluvu* (s. 8), kde je vysvětlena asi tak polovina „záhad“, nad nimiž

se ve svém textu pozastavuje (proč kniha obsahuje texty, které obsahuje, proč jsou to texty rozdílného charakteru atd.). Následující text D. Klímové (s. 9–68) je zhodnocen velmi povrchně, bez střípku skutečného kritického zamyšlení. D. Klímová musela text s ohledem na dobu vzniku psát v duchu osvědčeného třídního boje, proto je až nemístně (z dnešního pohledu) akcentován např. sociální, „třídní“ rozměr pohádek a jejich postav. Mnoha vad svého textu si D. Klímová při přípravě této knihy byla vědoma, ale na hlubší přepracování už bohužel neměla fyzických sil.

Následující poznámky k textům J. Otčenáška (s. 69–115) se nesou naopak jen v „kritickém“ duchu, a tak se dozvídáme, že autor opakuje obecně známé skutečnosti (M. Šubrtová neváhá a užívá i naprosto živé slovní spojení „téměř epigonský charakter“). Pokud by recenzentka o české folkloristice něco hlubšího tušila, pak by také věděla, že opak je pravdou. Tyto „všeobecně známé skutečnosti“ v české folkloristické literatuře po roce 1989 zpracované nenajdeme (vyjma stručných a ne zcela vyvážených hesel v národopisné encyklopedii). To byl hlavní důvod, proč jsem se na žádosti studentů a kolegů rozhodl poměrně hutnou formou postihnout současný náhled na problematiku úvodních a závěrečných formulí, magických čísel, osobních jmen v pohádkách, především pak na problematiku žánrových přechodů, přičemž mohu využívat své opravdu široké znalosti pohádkových a humorkových textů. Odhaduji, že jsem se hlouběji seznámil již s asi 90 % všech dochovaných českých, romských a česko-německých textů tohoto typu. Velké množství pozitivních reakcí, kterých se mi na tyto texty již dostalo, mě utvrzuje ve správnosti zvoleného spíše úsporného způsobu psaní. Samozřejmě na téma např. žánrových přechodů může bez problémů vzniknout mohutná čtyřsetstránková publikace, ale ta by vypadala úplně jinak a práce s ní by byla podstatně složitější. Kapitola o sběratelích pohádek neměla nahrazovat encyklopedii, ale

shromáždit nejvýraznější postavy 19. století, které se pohádce a humorce věnovaly a své sběry či výzkumy i publikovaly (např. v tomto kontextu dosud neuváděný J. Jeník z Bratřic) a především periodizaci jejich činnosti. Tato část byla určena především kolegům a studentům, kteří nejsou folklorní specialisté. Za dvě chybičky v letopočtech se samozřejmě omlouvám.

Závěrem bych také rád uvedl, že na knihu byly ještě před tiskem vypracovány dva lektorské posudky odborníků (z toho jeden anonymní) a připomínky byly do textu zapracovány. Zároveň děkuji redakci *Národopisné revue* za možnost na tento text paní Šubrtové reagovat.

Jaroslav Otčenášek

Redakce NR ve shodě s redakční radou časopisu považuje diskusi ke knize Česká pohádka v 19. století za ukončenou. Spoluautorovi práce bylo umožněno reagovat na recenzi, což je demokratickým principem otevřených médií. Odchýlení debaty od věcné polemiky nebylo záměrem redakce.

JANA TICHÁ: GLORIA, GLORIA, ABY TATRNEČKARODILA... JARO NAROŽNOVSKU. VÝROČNÍ ZVYKY A SLAVNOSTI. Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov pod Radhoštěm, 2012, 100 s.

Město Rožnov pod Radhoštěm se již jedno desetiletí snaží prostřednictvím své ediční řady *Rožnovské malé tis-ky* popularizovat kulturní dědictví nejen města, ale i širšího regionu Rožnovska. Mezi dosud vydanými tituly se průběžně objevují také publikace věnované lidové kultuře (např. 2006: V. Vrllová: *Nasbírání mezi Jány*; 2009: J. Tvarůžek a kol.: *Valaši v Betlémě*; 2011: A. Bělunek: *Ze života rožnovských Valachů*). Také nově rozvíjený projekt této edice s názvem *Výroční zvyky a slavnosti* se bezprostředně

týká tradiční kultury. Ve třech svazcích by měly být postupně přiblíženy jednotlivé části výročního obyčejového cyklu.

Rožnovsko můžeme hodnotit jako velmi zajímavou oblast, kde se prolínaly přesahy karpatské salašnické kultury s jevy z jiných částí Valašska. Právě poměrně dlouhodobé uplatnění horského chovu dobytka s sebou neslo přežívání řady archaických jevů.

Zcela specifickou roli v utváření lokálních forem etnokulturní tradice na Rožnovsku sehrával také lázeňský status města, jehož prostřednictvím pronikaly do venkovského zázemí četné inovace. Bylo to ostatně rožnovské lázeňství, jež pomyslně stálo u některých raných dokumentačních pokusů v oblasti lidové kultury. Mezi zdejšími hosty se v 19. století objevily osobnosti, které nám zachovaly cenná svědectví o místních tradicích – P. Beneš Method Kulda, Emil Littera apod. Díky těmto autorům máme k dispozici jednu z prvních obsáhlejších popisů zvyků a obyčejů z prostředí města a jeho vesnického okolí. Přesto se zájemci o problematiku obřadní tradice uvedeného regionu musejí dnes potýkat s omezeným počtem publikací, které by jim celistvě osvětlily průběh výročního obyčejového cyklu, jeho lokální a regionální specifika atd. V syntetických pracích o obřadní kultuře v českém prostředí (nejnověji např. z pera Jiřiny Langhammerové) nacházíme sice opakované odkazy na některé jednotlivosti z tradiční kultury Valašska, laické i odborné veřejnosti ovšem chybí příručka, která by komplexně shrnula výroční obyčejový cyklus na Valašsku. Zájemci o studium jsou kromě cenné práce Josefa Tomeše o masopustních a jarních obyčejích odkazováni na kolekci různě rozptýlených statí (v regionálních časopisech, nejednou staršího data vydání, nebo hůře dostupných). Monografie, která by kvalifikovaně a přitom popularizační formou zpřístupnila uvedenou problematiku, zatím k dispozici není. Obřadní kultura dokonce (na rozdíl od jiných témat ze sféry tradiční kultury) zcela chybí i v jednom

z novějších svazků Vlastivědy moravské – *Okres Vsetín. Rožnovsko, Valašsko-meziříčsko, Vsetínsko* (2002).

Alespoň z části by na tento nedostatek v prezentaci a popularizaci jedné ze sfér etnokulturní tradice Valašska měla reagovat uvedená série tří svazků *Rožnovských malých tisků* věnovaná kalendářním obyčejům Rožnovska. Prvním počinem se v roce 2012 stala publikace Jany Tiché *Gloria, gloria, aby ta trnečka rodila... Jaro na Rožnovsku. Výroční zvyky a slavnosti* časově pokrývající údobí od Smrtné neděle po sklonek června se svatojánskými ohni.

Autorka se již několik let věnuje výzkumu v této geografické i tematické oblasti. Ostatně publikace sama vychází z drobnějších příležitostných textů připravovaných v průběhu posledních let pro potřeby její mateřské instituce (Valašské muzeum v přírodě v Rožnově). Orientace nejen v tištěné produkci, ale v celé řadě nepublikovaných rukopisných materiálů jí umožnila připravit text, který přesahuje rámec čiré kompilace, jaká se čtenářům v nedávné době dostala např. prostřednictvím knihy J. Krby (*Obyčeje a lidové*

tradice na Valašsku). Zpracování dosud málo vytěžených kronik institucionální povahy a rukopisů Emila Littery či regionálních vlastivědných pracovníků Josefa Tvarůžky a Josefa Maléře přispělo spolu s analýzou muzejních sbírek k obohacení našich znalostí o obřadní kultuře jednoho z valašských subregionů.

Zaznamenané jevy se autorka snaží zasadit do širšího kulturního, historického a náboženského kontextu. Vlastní autorské textové pasáže obohacuje ukázkami autentických slovesných dokladů vážících se k obyčejovým událostem (písně, říkadla) a obrazovým doprovodem. Ten je tvořen dvěma složkami – jednak reprodukcemi výtvarných děl renomovaných regionálních malířů, kteří zachytili vybrané části výročního obyčejového cyklu (J. Kobzáň, A. Strnadel, L. Majer, A. Jaroněk, M. Šimurda, E. Hlavica, A. Schneiderka), jednak dokumentačními perokresbami vybraných artefaktů bezprostředně spjatých s vymezeným časovým úsekem (figurína smrti, velikonoční pečivo, rapače, závěs ze skořápek kraslic, božitélový oltář atd., autorka B. Dohnalová).

Jaro na Rožnovsku je i navzdory poněkud dlouhému a komplikovanému názvu zahrnujícímu dva podtituly co do obsahu, formátu i grafického zpracování milá populárně-naučná publikace. Vykazuje mnohé předpoklady, aby se stala účinným nástrojem zpřístupnění specifik tradiční kultury na Rožnovsku širší veřejnosti. Do budoucna by se navíc mohla stát jedním z drobných předstupňů chybějící regulérní syntézy o obřadní tradici Valašska.

Daniel Drápala

ONDŘEJ KOLÁŘ: HISTORICKÁ ROČENKA 2012. Písek: Collegium Artium o.s., 2012, 76 s.

Útlá publikace přináší pět studií regionálního historika Ondřeje Koláře, prezidenta sdružení Collegium artium a sta-

rosty Prácheňské akademie v Písku. Vedle bibliografie autorových zásadních studií a příspěvků obsahuje i seznam kulturně vzdělávacích akcí pořádaných oběma subjekty v letech 2008–2011. Začnu hned těmito údaji, neboť prozrazují, kterak toto jihočeské město – na rozdíl od mnoha větších a politicky významnějších – dokáže vědomě pečovat o své tradice. Akce v podobě setkání či zájezdů jsou připomenutím významných rodáků a osobností spjatých s Pískem, upozorňují na významné architektonické památky, zprostředkovávají živá setkání s odborníky z nejrůznějších oblastí současného života – vědci, umělci, politiky, novináři, cestovateli, fotografové aj. Sborník kompletuje příspěvky, které písecký historik pronesl v posledním desetiletí na konferencích občanského sdružení Genius loci českého jihozápadu, konaných v Plzni a Českých Budějovicích. Jejich dosažitelnost je leckdy svízelná, předložená publikace je proto vítaným souhrnem.

V úvodní studii „August Sedláček jako kulturní postava české historiografie“ se autor zamýšlí nad otázkou, proč se tento „poslední romantik české historiografie“ a „opožděný či pozdní obrozenec“ nestal kulturní postavou české historiografie, které by byl kdy věnován pomník, pamětní deska, medaile či důstojná knižní biografie.

„Klostermannův obraz světa“ popravuje mnohá klíše, opakovaná vydavateli, publicisty či literárními historiky. Podle autora je Klostermann spolu s Terézou Novákovou a Jindřichem Šimonem Baarem členem trojhvězdí, představujícího vrchol venkovské realistické prózy z přelomu 19. a 20. století. Za zcela mylné považuje vyřazování tohoto spisovatele z „vyšší“ literatury a jeho odsouvání do oblasti „lidového čtiva“, jakož i ztotožňování reálných osob s jeho literárními postavami. Poukazuje na skutečnost, že Klostermann se vzhledem ke své dokonalé jazykové výbavě nechal inspirovat zejména francouzskou literaturou (Balzacem, Zolou, Maupassantem), dále

pak upozorňuje na regionální, časové a tematické rozšiřování jeho díla. Spisovatel ve své tvorbě směřuje z centrální a posléze i celé Šumavy přes Pošumaví do ciziny, od historických románů a povídek k současnosti, od tématu soužití člověka s přírodou k aktuální problematice. Klostermannův význam podle Kolářových slov tkví v tom, že tento český písčí Němec v jistém okamžiku přestal být spisovatelem Šumavy, vykročil z tohoto regionálního vymezení a začal se zabírat palčivými společenskými problémy přesahujícími národní konflikty.

„Emanuel Chalupný a jeho teorie o národní povaze jihočeské“ je pro etnologa klíčovou studií, vysvětlující jeden ze základních stavebních kamenů jihočeského regionalismu. Ten Kolář považuje za zcela odlišný od regionalismů v jiných částech Čech. Chalupný z něj vytvořila propracovanou myšlenkovou soustavu a ideologii, jež byla podepřena sítí institucí a širokou mediální platformou. Jeho ambice vyvrcholily v období Druhé republiky, kdy se měl stát nástrojem plánování v intencích jakéhosi korporativního státu. Z něho se po druhé světové válce zrodil jako administrativní celek Českobudějovický kraj se sídlem v Českých Budějovicích. Kolář se podrobně zabývá jak zdroji, jimiž se Chalupného teorie napájela, tak i vytvářením stereotypu Jihočecha. Ten se měl vyznačovat absencí salónní uhlazenosti a akademické odměřenosti, samostatností, svébytností, podle Chalupného doslova jistou „hranatostí“ a „sukovitostí“.

Ve studii „Jaromír Malý – Robert Malý – Metoděj Brandeys“ s podtitulem „Poznámky k synergickému efektu konexí regionálních samosprávných, bankovních a kulturních elit za První republiky na příkladu města Písku“ autor poukazuje na prospěšnost působení trojice finančníků na kulturním povznesení města. Synergickým efektem uvedených konexí má na mysli dosahování lepších obecně prospěšných výsledků. Části studie jsou excerptované Ročenky Písecké spořitelny z meziválečného období přinášející

zajímavé materiály historického a etnografického charakteru.

„Trojí život Jana Cimbury“ se zamýšlí nad otázkou, jakou proměnu prodělal za sto let putimský sedlák, hrdina Baarova románu. Kolář postupuje metodicky od počátku zrodu tohoto díla, k němuž staví zrcadlově román Poslední rodu Sedmého (1908) přes proces ztotožnění předlohy s literární postavou, její mytizaci a začlenění Cimbury do řady stereotypizovaných postav „Jihočechů“ (Jan Hus, Jan Žižka, Josef Holeček, František Bílek, Otokar Březina, Mikoláš Aleš a další) až ke stejnojmennému filmu z roku 1941. Svou studii končí konstatováním, že v současnosti již nelze určit všechny složky, které se na jednotlivé kolektivní interpretaci podílely.

„Sen o ztraceném dětství. Jihočeská mystifikace Jaroslava Haška“ je analýzou Haškova vztahu k jižním Čechám. Autor poukazuje na tradované nepřesnosti, jež lze nalézt jak v publicistické literatuře, tak i v pracích renomovaných autorů. Hašek znal jižní Čechy jen málo, se vzpomínkami svého děda, které ve svém románu *Osudy dobrého vojáka Švejka* situoval na „ražickou baštu“, se seznámil pouze zprostředkovaně z vyprávění své matky. Jihočeskou krajinu spisovatel vnímal jako jedinečnou a neporušenou, protikladnou moderní civilizaci, jako jeviště odvěkého patriarchálního řádu, „nezcizitelnou a věčnou Arkádií“.

Kolářovy studie jsou zajímavým vhledem do problematiky mystifikací a vytváření stereotypů v oblasti jižních Čech.

Marta Ulrychová

NATÁLIE BELISOVÁ: OSUD MÁ JMÉNO DOLSKÝ MLÝN. Děčín: Občanské sdružení pro záchranu a konzervaci kulturní památky Dolský mlýn, 2012, 370 s.

České Švýcarsko je známé především jako území skalních písečkových

útvárů, díky kterým je oblíbenou turistickou destinací. Zachovala se tu také svěbytná lidová architektura (typický tzv. podstávkový dům). I toto území severních Čech postihl poválečný odsun původního obyvatelstva. Došlo k zpřetřhání historické paměti – pouta, které váže současníky k minulosti a k artefaktům, které tu po předchůdcích zůstaly. Svě příběhy tak ztratily domy, vztyčené kříže i do pískovce vytesané kaple.

Navrátit krajině paměť se již léta snaží děčínská historička umění Natálie Belisová. Pátrá u pamětníků a v archivech, zaznamenává příběhy, shromažďuje historické doklady. Na svém kontě má již pěknou řádku knih. Pozornosti etnologů by rozhodně neměla uniknout výpravná monografie *Lidové památky Českého Švýcarska* (2006) nebo publikace *Skalní výklenky a kaple v Českém Švýcarsku* (2006). V roce 2005 vyšla první práce o tzv. Doláku – *Dolský mlýn. Samota Grundmühle*, kterou v loňském roce následovala rozsahem úctyhodná publikace s výmluvným názvem: *Osud má jméno Dolský mlýn*. Kniha je nejen o historii vodního mlýnu situovaného na dně hluboké skalní rokle při břehu říčky Kamenice, ale i o autorce samotné a jejím úsilí o záchranu této jedinečné památky.

Kniha je rozdělena do dvou částí, které doplňuje intermezzo. První část nazvanou „Historie Dolského mlýna na samotě Grundmühle“ čtenáře provede od počátků vzniku vodního mlýna až do válečného období. Autorka využila všech dostupných zdrojů, aby odpověděla na otázky, jací lidé tu žili, jak se živil, jak čelili osudu, jaké měli vztahy a jak historické události ovlivňovaly jejich životy...

A co pohánělo autorčinu zvědavost? „Byl první člověk, který se rozhodl postavit Dolský mlýn, snilkem a fantastou, nebo zkušeným odborníkem? Znal vůbec tento kout dobře? Věděl, že každé jaro přijde velká voda a zaplaví jeho dílo? Stál alespoň jednou u břehu po dešti, kdy se roklí podél mlýna valí veškerá voda od svahů vysoké hory, která ční zdán-

livě tak daleko? A vůbec – kdo to byl? Přes deset let pátrám v archivech a hledám odpověď. Marně. Dodnes netuším, před kým vlastně smeknout.“

Jméno prvního mlynáře sice neznáme, ale o historii jsme díky preciznosti autorky zpraveni dokonale. Z materiálu vytěžila maximum, a tak se dovídáme o počátcích historie mlýna, o nájemních mlynářích a o dědičných mlynářích Pohlech, kteří vlastnili mlýn od roku 1696. Za jejich „panování“ vznikla barokní stavba mlýna, jejíž ruinu můžeme dodnes obdivovat. Původně měl Dolský mlýn dvě podlaží, polovinu domu zabrala mlynice, která prostupovala až do patra. Zbytek přízemí byl rozdělen mezi šalandu, černou kuchyni a komoru, mlynář s rodinou obývali patro. Rodina Pohlů si postupně vedle mlynářství přivydělávala také pronájmem místa k rybaření, čihadla a od roku 1814 také pálením kořalky.

V souvislosti s masovým rozvojem turistiky se na konci 19. století objevil neobvyklý podnikatelský záměr. Turisty na pramicích vozili v neprůchozích partiích soutěsky Kamenice. Plavba končila u Dolského mlýna, na němž se brzy objevil vývěsní štít „Gasthof zur Grundmühle“. Tak začala nová etapa, která byla definitivně ukončena poválečným odsunem majitelů.

Intermezzo nese název „Samota a Grundmühle“ a seznamuje s dalšími dvěma usedlostmi, které tvořily společně s Dolským mlýnem samotou u řeky Kamenice. Jednalo se o tzv. Bachmannshaus (tj. dům muže u potoka), ze které se dochovaly pouze ruiny. Původně zde žil pilař, obsluhující Dolskou pilu. Zahradnická usedlost byla skoro tři století v rukách zahradnické rodiny Richterů, k jejich zaměstnání se od druhé poloviny 18. století přidala výroba kolomazi a dehtu. Příběhy těchto staveb končí na seznamu objektů určených k likvidaci.

Část druhá „Po vlně deváté“ začíná v temných poválečných letech, o kterých archivy na téma Dolský mlýn vesměs mlčí. Kronikáři přirovnávají příchod tzv. dosídlenců k situaci na Divokém západě.

Po válce byl Dolský mlýn ve Správě státních lesů a statků, zchátral a zachránilo ho pouze to, že majitelé nebyli ochotni investovat do bourací čety. Bezprizorní bouračky v pohraničí byly vděčnými objekty při točení katastrofických záběrů v předtrikové éře a do filmu se tak dostal i Dolský mlýn. Na záběru z filmu *Pyšná princezna* je vidět ještě i jeho střecha.

České Švýcarsko bývalo krajinou zaslíbenou trempům a Dolský mlýn byl přirozeným centrem tohoto Eldoráda. Mállokdo zde ve vlhku nocoval, ale táborové ohně tu plály. Proto je také místo spojeno s tzv. Krvavým potlachem. Tak bývá označována událost z léta roku 1963, kdy u Jetřichovic členové Lidových milicí spolu s Veřejnou bezpečností ztloukli trempy a rozvezli po krajině.

O záchranu chátrající stavby se pokoušeli skauti a především aktivisté z hnutí Brontosaurus. V roce 2000 se stal novým majitelem mlýna Národní park České Švýcarsko. Tak se také spojil osud stavby se životem autorky. Druhá část knihy je kronikou úsilí a také počty všem těm, kdo se na úkolu podíleli. Od práce na záchraně řadu dobrovolníků neodradily ani opakující se ničivé povodně, které za jeden den smetly deset let usilovné činnosti. Situace bohužel stále není uspokojivě vyřešena a kvůli rozporům s vedením Národního parku České Švýcarsko bylo N. Belisové zaměřeno podílet se dále na záchranných pracích.

Kniha je důstojným a profesionálně zpracovaným dokumentem o této proslulé stavbě. Jak sama autorka říká: „*Tato kniha bude jiná než všechny předchozí. Už proto, že je víc napsaná lopatou, krumpáčem a srdcem než prsty na klávesnici. Řeka může zničit a rozmetat dílo lidí, vymazat jejich jména a příběhy jí ale nedovolím*“ (s. 5). N. Belisové se podařilo vytvořit kvalitní dílo napsané svěžím a barvitým jazykem. Navíc knihu doplňuje množství doprovodných obrazových dokumentů – kreseb, map, plánů a historických fotografií.

Zdeňka Pitrunová

POSOLSTVO PIESNÍ SLOVENSKU A SVETU

K mnohým letošním cyrilometodějským oslavám se zařadila také naprosto ojedinělá slovenská akce, jejíž ozvěnu vítr zavál přes hranice i na Moravu.

V sobotu 20. července se na více než padesáti „vrchoch, pahorkoch, historicky významných miestach našich [slovenských] dejín a prítomnosti“ rozezpívaly profánní i kostelní pěvecké sbory, rodinná seskupení, folklorní soubory i jednotlivci pod symbolickou taktovkou Viliama Jána Grusky.

Příprava a společný zpěv na Mohyle Milana Rastislava Štefánika na Bradle 20. 7. 2013.
Foto J. Pospíšilová.

Architekt, scénograf, scénický výtvarník a i jinak všestranná osobnost slovenského folklorního hnutí V. J. Gruska neponechal nic náhodě a už od konce roku 2012 připravoval osnovu společného zpěvu v přírodě ve stejný den i hodinu a se stejným repertoárem, synchronizovaného pomocí nejmodernější techniky. Od počátku roku 2013 vydával elektronické *Zvesti*, informující o přípravách a pravidlech účasti. Nejprve ale se spolupracovníky vybral vhodných 28 písní, stanovil přísné zásady a principy přípravy i samotné účasti a vedle CD (Pavlík Records Tvrdosín) s nazpívanými písněmi vydal i tištěný zpěvník, do kterého zařadil také hutné, odborně fundované příspěvky slovenských muzikologů a etnomuzikologů Anny Drevjaníkové, Oskára Elscheka, Evy Krekovičové, Ludmily Michalkové, klasického filologa Daniela Škoviery, církevního hodnostáře a historika, nitranského biskupa Viliama Judáka a dalších, které v širokých konotacích reflektují téma lidové písně, lidového a společenského zpěvu a jeho úlohy ve slovenském národním obrození. Součástí publikace jsou i úryvky z krásné literatury (mj. z Kunderova *Žertu*), které se ke zpěvu váží.

Takto široce pojatá akce odkazovala na společný zpěv jako kulturní fenomén Slovenska, který je poselstvím mezi generacemi a připomínkou vzniku spevokolů a divadelních souborů na konci 19. století. Podobně jako na festivalu Ozveny staroslovienciny pod Kráľovou hoľou (pořádaného od roku 1994) byly za úvodní čísla zvoleny písně *Otyče náš* (Otče náš) a *Viruju* (Věřím), dále se zpívaly písně vlastenecké, lidové i zlidovělé; duchovní písně z katolických i evangelických kancionálů potom podpořily ekumenický charakter slavnosti.

Na pozadí úspěchu akce *Posolstvo piesní Slovensku a svetu* je vedle sjednocující osobnosti Viliama J. Grusky také mocné médium – internet. Organizační tým a účinkující byli během příprav vzájemně informováni převážně elektronickou poštou, sloužily i mobilní telefony

a samozřejmě – zejména starší generaci – pošta klasická.

Toto společné zpívání bylo však od samého začátku záměrně a důsledně proponováno jako akce navýsost apolitická, aby se na ní žádným způsobem nezviditelňovala žádná politická strana či hnutí. Je tedy pochopitelné, že organizátorům a účinkujícím se velmi těžko hledaly finanční zdroje, kterými by pokryly náklady (především na dopravu nebo pro doprovázející hudebníky). Jednotlivá místa společného zpěvu snímaly kamery a celistvé záznamy byly pořízeny na Králově holi a na Devíně; organizátor akce připravuje o této nevšední akci televizní dokument.

Letadlo kroužící nad rozezpívanou Štefánikovou mohylou na Bradle sváteční atmosféru společného vícegeneračního zpěvu nenarušilo. Naopak, zdálo se, jakoby přiletěla vzpomínka na slavného letce a mimořádnou osobnost československých dějin M. R. Štefánika, který se narodil v nedalekých Košariskách a jehož oblíbená píseň *Keby som bol vtáčkom, letel by som za les* zde také zazněla.

Jako praktický zpěvník bude sloužit účastníkům akce i dalším, zejména mladším uživatelům publikace V. J. Grusky a kolektivu *Posolstvo piesní Slovensku a svetu. Spevník vďakyvdania venova-*

ného príležitosti 1150. výročia príchodu sv. Cyrila a Metoda k našim predkom na Veľkú Moravu, ktoré v piesňach zaznie 20. júla 2013 o 12. hodine na vrchoch, pahorkoch, historicky významných miestach našich dejín a prítomnosti (Bratislava: AIA CENTRUM).

Helena Beránková,
Jana Pospíšilová

POZVÁNKA NA VÝSTAVU VĚŘTE – NEVĚŘTE: PAŤAN – MA PAŤAN

Muzeum romské kultury připravuje výstavu s názvem *Věřte – nevěřte: Paťan – Ma paťan* zaměřenou na mediální obraz Romů. Výstava zahrnuje období od 19. století do současnosti, a to především na území dnešní České republiky. Autoři pracují se základními sdělovacími prostředky: novinami, rozhlasem, televizí a také internetem. Expozici tvoří tři výkladové linie, které budou ve výstavním prostoru vzájemně propojeny a budou se neustále prolínat. První je linie časové osy, na níž bude návštěvník seznámen s vývojem a charakteristikou obrazu Romů v médiích v jednotlivých historických obdobích. Druhá linie

bude zaměřena na romské novináře a redaktory a romská média. Třetí bude podrobnější pohled na tři vybrané mediální kauzy, které se v různých podobách a intenzitě dlouhodobě objevovaly či objevují v médiích: kauza bývalého protektorátního tzv. cikánského tábora v Letech u Písku, kauza tzv. exodu Romů, zejména téma nabývání občanství v souvislosti s rozdělením Československa k 1. lednu 1993 a kauza Břeclav založená na křivém obvinění z násilí.

Koncept výstavy bude prezentován ve výstavních prostorách prostřednictvím audiovizuální techniky a interaktivních tiskovin. Autorem výtvarného konceptu je Jiří Janíček, kurátory jsou Milada Závodská a Michal Schuster. Výstavu budou doplňovat po celou dobu jejího trvání nově vytvořené tematické lektorské programy a doprovodné besedy doplněné promítáním dokumentárních filmů. Půjde o dva *Filmové čtvrtky v Moravské zemské knihovně*, v termínech 14. 11. a 12. 12. 2013. Vernisáž výstavy se uskuteční ve čtvrtek 24. 10. 2013 od 16 hodin v brněnském Muzeu romské kultury. Návštěvníci budou moci výstavu shlédnout až do 23. 2. 2014.

Michal Schuster,
Milada Závodská

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2013

(Revue für Ethnologie 3/2013)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2013

(Journal of Ethnology 3/2013)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Das Heft 2013/3 der Zeitschrift Národopisná revue (Volkskundliche Revue) konzentriert sich auf das Thema der Nutzung von Lehm in traditioneller Kultur. Der angeführten Problematik wird die Aufmerksamkeit aus verschiedenen Sichten in den Studien von Barbora Půtová (*Ideqqi: Keramik der kabyliischen Frauen*), Jana Poláková (*Nutzung und Verarbeitung von Lehm bei Roma im Gebiet der ehemaligen Tschechoslowakei*), Miroslav Válka (*Historische Umstände des Untergangs von archaischen Bauausdrücken beim Volkshaus des Marchtal- Pannonischen Typs*) und Martin Novotný (*Zu einigen archaischen Bautechnologien der Lehmbauten in der Region Haná*) gewidmet. Im Teil der anderen Studien stellt Eva Šipőczová die politische Anekdote als ein Genre der Verbalfolklore (*Über Hase und Bär: zur Problematik der thematischen Abgrenzung der politischen Anekdote*) vor.

Auf das Hauptthema dieses Heftes bezieht sich auch die Rubrik Fotografische Rückblicke (Autorin Helena Beránková), die an das Phänomen der sog. Habaner Fayencen erinnert. Die Gesellschaftschronik enthält die Jubiläumsartikel, die den Ethnologen Josef Kandert (geb. 1943), Mislav Zelený (geb. 1943), Pavel Bureš (geb. 1953) und Vanda Jiříková (geb. 1933) gewidmet werden, und veröffentlicht die Nachrufe auf die Tanzfolkloristen Petr Novák (1936–2013) und Barbora Čumpelíková (1930–2013). Weitere Rubriken bringen die Berichte über Fachkonferenzen, Ausstellungen und Festivals, sowie die Rezensionen neuer Bücher.

Journal of Ethnology 3/2013 focuses on the theme of the use of clay in traditional culture. From different points of view, the aforementioned theme draws the attention of the studies written by Barbora Půtová (*Ideqqi: Ceramics Made by Kabyle Women*), Jana Poláková (*The Use and Processing of Clay by Romani People Living in the Territory of Former Czechoslovakia*), Miroslav Válka (*Historical Circumstances of the Extinction of Archaic Architectural Expressions in Pomoravsko-Panonský Type of Traditional Houses*) and Martin Novotný (*On Some Archaic Building Technologies in Clay Constructions in the Ethnographic Area of Haná*). In the section of Other Studies, Eva Šipőczová introduces the political anecdote as a genre of verbal folklore (*About a Hare and a Bear: on Thematic Delimitation of the Political Anecdote*).

Stopping with Photo column (author Helena Beránková), which remembers the phenomenon of the so-called Anabaptist Fayences, relates to the main theme as well. The Social Chronicle involves anniversary articles devoted to ethnologists Josef Kandert (born 1943), Mislav Zelený (born 1943), Pavel Bureš (born 1953) and Vanda Jiříková (born 1933) and publishes obituaries for dance folklorists Petr Novák (1936–2013) and Barbora Čumpelíková (1930–2013). The other sections bring reports from branch conferences, exhibitions and festivals as well as reviews of new books.

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2013, ročník XXIII

(L. ročník Národopisných aktualit)

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities) a Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc.
PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Vlasta Ondrušová,
doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Karel Pavlišťík, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić, Ph. D. (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. září 2013

ISSN 0862-8351

MK ČR E 18807

